

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS

Vydává

Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV

Ročník XII

1976

Rídí Karel Rychtařík s redakční radou

Adresa redakce: Praha 1 — Staré Město, Jilská 1. Telefon 24 06 32

OBSAH ROČNÍKU XII (1976)

Československá sociologie po XV. sjezdu KSČ	6	561
Kabrhelová M.: Rok 1975 — Mezinárodní rok ženy — součást světového revolučního procesu	1	1

STATI

Bártová E.: Historický vývoj politické participace žen	1	36
Bauerová J.: Marxismus-leninismus a ženská otázka	1	16
Bolgov V. I.: Rozvoj a sblížování činnosti sociálních skupin rozvinuté socialistické společnosti	4	403
Brůžek M.: Systém a struktura kultury	5	449
Cirbes V.: K otázce plánovitosti a uvedomelosti v procese formování socialistického způsobu života	4	353
Čech V. — Jukl E.: Příspěvek k sociologii inženýrské profese	3	249
Česka V.: K pojetí sociální role v marxisticko-leninské sociologii	3	313
Dunovský J. — Mrkosová M.: K analýze základních funkcí a možných disfunkcí rodiny v naší společnosti	1	63
Fiala V. — Herman K.: Postavení dělníků s vyšším než základním vzděláním ve výrobním procesu	6	620
Filipcová B.: Utváření socialistického způsobu života a změny sociální třídní struktury	4	380
Filípec J.: Socialistický humanismus a životní způsob	4	357
Flek A.: Vztah lidí k výrobním prostředkům jako určující třídně diferencující znak	6	573
Hamerník E.: Postavení ženy v rodině za socialismu	1	5
Havelka M.: Kritické poznámky ke koncepci racionality a svobody u Maxe Webera	3	300
Huláková M.: Hodnotový systém socialistické společnosti v přeměnách života	4	371
Charvát F.: Dělnická třída v procesech reprodukce sociální struktury socialistické společnosti: k některým aspektům její vedoucí úlohy	6	564
Chlumský V. — Havlík J. — Neštráková Z.: Informační systém o lidském činiteli v podniku	3	264
Kohout J.: Sociologie a plánování rozvoje ekonomiky v socialistických zemích	3	241
Kohout J. — Kolář J.: Úloha sociologie při zvyšování produktivity práce	6	602
Kolář J.: Sociologická problematika povolání	2	144
Kunst P.: K otázce přípravy vedoucích pracovníků pro řízení vědeckovýzkumného pracovního procesu	6	611
Kutta F. — Filáček A.: Pokus o homomorfní model pracovního procesu	6	590
Kutta F.: Řízení vědeckotechnického rozvoje a sociálně ekonomická efektivnost	2	129
Macháček L.: Sociologické aspekty zvyšování společenské aktivity mládeže	2	164
Palatová M. — Pernica V.: Sociální význam rozvoje techniky pro zpracování a přenos informací	2	155
Pittner M.: Růst subjektivního činitele a vědeckého řízení za socialismu	4	410
Rogovin V.: Mravní problémy socialistického způsobu života	4	392
Sergejevová G. P.: Účast žen ve společenské produktivní práci v soudobé etapě budování socialismu	1	31
Slíva J.: K zaměření výzkumu perspektiv a podmínek socialistického životního způsobu	5	460
Urbánek E.: Ke kritice sociologických koncepcí jednání	3	282
Večerník J.: Dynamika příjmové diferenciací v Československu	5	472
Večerník J. — Vitečková J.: Změny v některých podmínkách a rysech způsobu života pracujících žen v ČSSR	1	49

METODOLOGICKÁ RUBRIKA

Čech V. — Jukl E.: Nevyužitý zdroj studia ženské otázky	1	75
Illner M.: K možnostem sledování životního způsobu pomocí statistických ukazatelů	6	628
Illner M. — Foret M.: Vývoj zaměstnanosti žen v ČSSR 1954–1973 ve světle vybraných statistických ukazatelů	1	84
Junková L. — Linhart J. — Uchytil A.: Typologie okresů ČSSR z hlediska uplatňování sociální politiky socialistického státu	5	500

<i>Réhák J.</i> : Základní deskriptivní míry pro rozložení ordinálních dat . . .	4	416
<i>Snapka P.</i> : Příspěvek k modelu „sjednocování názoru na řešení problému ve skupině“ ve vztahu k rozhodovacímu procesu . . .	2	176
<i>Vítečková J.</i> : Výzkum časových rozpočtů jako nástroj sociální analýzy . . .	5	486

RECENZE

(V závorce je uvedeno jméno autora recenze)

<i>Archer M. S. — Giner S. (red.)</i> : <i>Contemporary Europe: Class, Status and Power</i> (Soudobá Evropa: Třída, status a moc) (J. Linhart) . . .	2	204
<i>Blauberg I. V. — Judin E. G.</i> : Stanovlenije i suščnost sistemnogo podchoda (Utváření a podstata systémového přístupu) (L. Machoň) . . .	6	650
<i>Bočkar'ev N. I.</i> : V. I. Lenin i buržuaznaja sociologija v Rossii (V. I. Lenin a buržoazní sociologie v Rusku) (K. Bláha) . . .	3	326
<i>Česnokov D. I.</i> : Historický materialismus jako marxisticko-leninská sociologie (F. Zich) . . .	6	646
<i>Čumakova T. J.</i> : Sem'ja, moraľ, pravo (Rodina, morálka, právo) (V. Kuchařová) . . .	5	533
Další krok k úspěšné spolupráci (Nad společnou prací sovětských a polských sociologů k problematice sociální struktury: Problemy razvitiija socialnoj struktury obščestva v Sovětskom sojuze i Poľše) (F. Charvát) . . .	5	516
<i>Denišov V. V.</i> : Sociologija nasilija. Kritika sovremennych buržuaznych koncepcij (Sociologie násilí. Kritika soudobých buržoazních koncepcí) (O. Krejčí) . . .	5	532
<i>Filipec J. — Filipcová B.</i> : Různoběžky života (J. Kohout) . . .	6	643
<i>Gavrilec J. N.</i> : Socialno-ekonomičeskoje planirovanije. Sistemy i modeli (Sociálně ekonomické plánování. Systémy a modely) (A. Filáček) . . .	2	196
<i>Golembiowski B.</i> : Szanse mlodości (Šance mládí) (E. Vernerová) . . .	2	203
<i>Hájek F.</i> : Kapitoly ze sociologie výchovy (J. Hudeček) . . .	5	527
<i>Hrzal L. — Netopilík J.</i> : Ideologický boj ve vývoji české filozofie (K. Rychtařík) . . .	4	434
<i>Jachiel N.</i> : Sociologija i nauka (Sociologie a věda) (O. Vochoč) . . .	3	331
<i>Katriak M.</i> : Metódy a techniky sociologického výskumu (F. Zich) . . .	5	525
<i>Kuderowicz Z.</i> : Filozofia dziejów. Rozwój problemów i stanowisk (Filozofie dějin. Vývoj problémů a stanovisek) (J. Sedláček) . . .	3	335
<i>Masová</i> komunikace a propaganda (J. Vlášil) . . .	6	660
<i>Meissner H.</i> : Theorie konvergence a realita (V. Horňák) . . .	5	535
<i>Mužik J. a kol.</i> : Věda a ideologie (A. Fazík) . . .	2	190
<i>Noj J. S.</i> : Metodologické problémy sovětské kriminologie (K. Vítek — V. Vítková) . . .	6	656
<i>Okulov A. F. a kol.</i> : Vedecký ateizmus (F. Křenek) . . .	2	201
<i>Parker Richard</i> : The Myth of the Middle Class (Mýtus střední třídy) (J. Velek) . . .	5	540
Problém rodinné dynamiky v současné americké sociologii (Reuben Hill et al.: Family Development in Three Generations. A Longitudinal Study of Changing Family Patterns of Planning and Achievement) (J. Hartl) . . .	6	658
Problémy sociálního plánování v podniku (J. Kohout) . . .	5	523
První ročník sovětského časopisu Sociologičeskije issledovanija (A. Stojan) . . .	4	432
<i>Sirácky A. — Rychtařík K.</i> : Sociológia myslenia a činu (A. Helík) . . .	5	520
Sem'ja kak ob'jekt filosofskogo i sociologičeskogo issledovanija (Rodina jako předmět filozofického a sociologického výzkumu) (J. Hartl) . . .	1	96
<i>Sokolowska M.</i> : Frauenemanzipation und Sozialismus (Emancipace žen a socialismus) (M. Illner) . . .	1	98
<i>Somerville R. M.</i> : Intimate Relationships, Marriage, Family and Lifestyles through Literature (Intimní vztahy: manželství, rodina a životní způsob v literatuře) (E. Bártová) . . .	5	537
<i>Spinouiová G. D.</i> : Factori obiectivisi subiectivi in integrarea profesională a femeii (Objektivní i subjektivní faktory profesionální integrace žen) (J. Večerník) . . .	1	101
<i>Tolstych V. I.</i> : Obraz žizni. Ponjatije, reaľnosť, problemy (Způsob života. Pojem, realita, problémy) (V. Kuchařová) . . .	4	435
<i>Ugrinovič D. M.</i> : Úvod do teoretických základov vedeckého ateizmu (I. Holý) . . .	2	198
<i>Vasiljev V. G.</i> : Problemy povyšeniija proizvoditeľnosti truda na preprijatijach promyšlennosti i transporta (Problémy zvyšování produktivity práce v průmyslových a dopravních podnicích) (V. Čech) . . .	5	528
<i>Walter J. — Lauber J.</i> : Simulační modely ekonomických procesů (J. Linhart) . . .	3	325

ZPRÁVY A INFORMACE

<i>Abdijev E.</i> : Změny v sociální a profesionální struktuře průmyslových pracovníků v Uzbecké sovětské socialistické republice	5	548
<i>Andorka R.</i> : Změny sociální struktury v Maďarsku v letech 1930–1970	2	228
<i>Andrle V.</i> — <i>Freiová E.</i> : Úloha vysoké školy v přípravě socialistické inteligence	2	222
<i>Bártová E.</i> : Několik informací o postavení žen v socialistických zemích	1	111
<i>Bauerová J.</i> : Informace o celostátní konferenci pořádané k Mezinárodnímu roku ženy „Co dal socialismus a jak ženy přispívají k rozvoji socialistické společnosti“	1	103
<i>Bláha K.</i> : Sociologický průzkum „Uplatnění absolventů vysokých škol Slovenské socialistické republiky z roku 1967 v praxi“	1	118
<i>Dunovský J.</i> — <i>Zeman L.</i> — <i>Karabelová H.</i> : Sociální situace dětí propuštěných z Kojeneckého ústavu v Praze (výzkum po 14–19 letech)	6	665
<i>Fazík A.</i> : Význam sociologických výzkumů pro řídicí práci	2	209
<i>Foret M.</i> — <i>Illner M.</i> — <i>Patočka J.</i> : Demografové o migraci	5	547
<i>Formánek M.</i> : Diskuse o kritériích rozvinuté socialistické společnosti	4	438
<i>Formánek M.</i> : Společné jednání vědeckého kolegia filozofie a sociologie ČSAV a Komise pre filozofiu, sociológiu a vedecký komunizmus pri Vedeckom kolégiu SAV o aktuálných úkolech filozofie, sociologie a vědeckého komunizmu	5	543
<i>Janišová H.</i> : Zpráva o sociologických průzkumech životního prostředí obyvatel hlavního města Prahy	2	224
<i>Kaltenbergová-Kwitkowská E.</i> : O výchově sociologů v Polsku	5	553
<i>Lišková L.</i> : Ženy ve Švédsku	1	115
<i>Lišková L.</i> : Významný seminář „Československá sociologie podniku“	2	215
<i>Lišková L.</i> : Řízení sociálního rozvoje socialistické společnosti a úloha marxisticko-leninské sociologie	3	342
<i>Lišková L.</i> : Konference o adaptaci člověka v pracovním procesu	4	445
<i>Možný I.</i> : Seminář o systémech statistických programů pro samočinné počítáče	3	347
<i>Mráček K.</i> : Přednosti socialismu a vědeckotechnická revoluce. VII. sovětsko-československé filozofické symposium	3	340
<i>Naffová E.</i> : Ženy v rozvojových zemích: příklad arabských států	1	117
Obsah č. 1/1976 časopisu Sociológia	1	127
Obsah č. 2/1976 časopisu Sociológia	2	240
Obsah č. 5/1976 časopisu Sociológia	5	559
Obsah č. 6/1976 časopisu Sociológia	6	672
Obsah č. 4/1975 časopisu Sociologičeski je issledovanija	1	127
Obsah č. 4/1976 časopisu Sociologičeski problemi	6	672
Obsah č. 5/1976 časopisu Sociologičeski problemi	6	672
<i>Rychtařík K.</i> : Dvanácté setkání vedoucích redaktorů filozofických a sociologických časopisů socialistických zemí v Sofii	2	208
<i>Slíva J.</i> : O sociálních plánech a prognózách mezinárodně	4	444
Směrnice pro členy Academia Klubu	5	555
<i>Šafářová H.</i> : Bibliografie publikací o problematice žen	1	122
<i>Tomášek P.</i> : Výsledky výzkumu socialistického způsobu života provedeného Výzkumným ústavem životní úrovně v Bratislavě	4	441
<i>Vítečková J.</i> : Utváření socialistického způsobu života a jeho výzkum v Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV v Praze	4	443
<i>Vítek K.</i> : Několik poznatků z výzkumu 476 manželství	3	348
<i>Zagórski K.</i> : Výzkum sociálně profesní struktury a mobility v Polsku	2	234

ANOTACE

(V závorce je uvedeno jméno autora anotace)

<i>Kowalski S.</i> : Socjologia wychowania w zarysie (D. Křížková)	5	557
<i>Otto U.</i> : Suicidal Acts by Children and Adolescents. A Follow-up Study (Sebevražedné jednání dětí a mládeže) (E. Freiová)	1	125
Puti formirovanija socialnoj aktivnosti ličnosti pri socializme (Způsoby utváření sociální aktivity osobnosti za socialismu) (J. Hudeček)	5	557

přípravě bylo nutné vykonat velkou teoretickou a organizační práci, studie, průzkumy, které analyzovaly problémy naléhavě vyžadující řešení. Měly značný význam pro národní organizace zemí, v nichž se uskutečnily, a zvýšily jejich prestiž a autoritu. Vytvořily základ pro schválení rezolucí a doporučení důležitých pro další boj za práva žen. Zároveň sehrály významnou roli při přípravě světového kongresu v Mezinárodním roce ženy v Berlíně.

Kromě toho umožnila veškerá tato práce propagaci cílů Mezinárodního roku ženy, načerpání nových sil a zainteresování širokých vrstev veřejnosti na problémech žen. Prohloubila se otevřená a přátelská spolupráce organizací z různých zemí, byly navázány kontakty. Jak uvedla Fanny Edelmanová, hlavní zásluhou všech těchto akcí je to, že „odpovídají zájmům miliónů žen, které vytvářejí množství materiálních a duchovních hodnot, jejichž neznámé hrdinství nezná míry, které se snaží odstranit hlad a nevzdělanost, jakoukoli formu diskriminace, bojují proti nedostatečnému rozvoji a brání lidská práva, demokratické svobody, mezinárodní nezávislost a mír, které se snaží udělat svůj život a život svých drahých šťastnějším“.

Milióny lidí žijí v kapitalistických a rozvojových zemích v těžkých podmínkách, v bídě a nejistotě. Milióny lidí hladovějí — 50 % světového obyvatelstva trpí podvýživou, 40 % hladem. 50 % dětí v zaostalých zemích umírá dříve, než dosáhne věku sedmi let. Existují milióny ngramotných — 800 miliónů lidí neumí číst a psát. V Asii, v Africe a Latinské Americe chodí pouze 1 z 10 dětí ve věku od 11 do 15 let ještě do školy. V kapitalistickém světě pracuje více než 50 miliónů dětí. Jedna třetina městského obyvatelstva v Africe, Asii a Latinské Americe žije v brlozích. 5 % „bohatých“ v zaostalých kapitalistických zemích se zmocňuje 35–70 % příjmů. 5 % „bohatých“ si v průmyslově vyspělých kapitalistických zemích přivlastňuje 25 až 40 % vytvořených hodnot. Například 70 až 90 % úrodné půdy v Latinské Americe je v držení 10 % vlastníků.

Důsledky permanentní kapitalistické krize jsou pro pracující stále vážnější. Nezaměstnanost má vzestupnou tendenci. V ka-

pitalistickém světě je přes 100 miliónů nezaměstnaných, nemluvě o částečně zaměstnaných. Od roku 1962 do roku 1972 200 miliónů osob opustilo venkov, aby hledalo práci jinde. Růst cen v žádné z těchto zemí nebyl zastaven. Mzdy neodpovídají zvýšeným životním nákladům.

To jsou jen některé fakty, které doléhají dvojnásob těžce na ženy v kapitalistických a rozvojových zemích. Objektivně roste podíl žen na boji dělnické třídy a pracujících za právo na práci, za jistotu v zaměstnání, proti drahotě, za zlepšení mezd, existenčních a pracovních podmínek, za lepší život dětí. Ženy se také ve stále větším počtu zúčastňují stávek jako jedné z forem, jak tato práva bránit.

Ženy jsou stále mocnější silou v boji za národní nezávislost, v boji proti kolonialismu, neokolonialismu, apartheidu, rasismu, proti agresí, fašismu, proti všem formám útlaču a diskriminace, v boji za demokracii, společenský pokrok a mír.

Široce založená příprava světového kongresu v Berlíně a mnohostranná činnost mezinárodního přípravného výboru, jemuž se podařilo zapojit do přípravy světového kongresu různé společenské síly, objektivně vyústily v úspěšný průběh světového kongresu v Berlíně v říjnu 1975. Nesporně k tomu přispěly i závěry světového kongresu v Mexiku, zejména Světový akční plán na léta 1975–1985, Mexická deklarace a charakter mnoha rezolucí, které na tomto kongresu byly přijaty.

„Mexická deklarace“ je nejvýznamnějším politickým dokumentem této konference. Zdůrazňuje se v ní, že problémy žen jsou jen a jen součástí celého komplexu sociálních a ekonomických problémů, které nelze vyřešit jinak než v podmínkách míru a spolupráce mezi národy, v podmínkách hlubokých a pokrokových přeměn společnosti. Upevnění skutečné rovnosti žen a zvýšení jejich úlohy ve všech oblastech života společnosti jsou možné jen v tom případě, že tyto podmínky budou dány.

Je nutno poznamenat, že tento dokument, proniknutý duchem pokroku, byl navržen skupinou zemí třetího světa a byl podporován socialistickými zeměmi. Jeho přijetí probíhalo v ovzduší ostrého konfliktu světových názorů.

Světový akční plán, schválený konferencí v Mexiku, zahrnuje praktická doporučení vládám, mezinárodním organizacím a celé mezinárodní veřejnosti likvidovat diskriminaci žen a zajistit jejich aktivní začlenění do politického, ekonomického a sociálního života. Tento plán rovněž stanoví konkrétní úkoly, jež bude nutno uvést v život v průběhu příštích deseti let, aby se pozvedlo postavení žen. Plán zdůrazňuje, že nejdůležitějším prvkem nezbytným pro ochranu lidských práv a pro úplnou realizaci rovnosti mezi muži a ženami je široká mezinárodní spolupráce v podmínkách míru, spravedlnosti, rovnosti a vytvoření nových, spravedlivých vztahů mezi národy.

Světový kongres v Berlíně byl kulminacním bodem Mezinárodního roku ženy. Dosud nikdy v historii ženského hnutí nebylo zorganizováno setkání tak reprezentativní, představující tak širokou skladbu národních delegací. A jak to řekla Freda Brownová, nynější předsedkyně MDFŽ, toto fórum národů, které odráží širokou paletu různých společenských hnutí a sjednocuje jejich úsilí směřující k řešení jednoho ze vskutku životních problémů současného světa, chce dosáhnout toho, aby žena-matka, pracovnice a občanka přispívala adekvátním dílem ke světovému pokroku.

Koncepce, podle níž boj za rovnost žen je neoddělitelný od boje vedeného národy za mír, národní nezávislost, proti jakékoli formě rasismu a útlaču, prostupovala celým jednáním kongresu a byla i základem výzvy adresované ženám celého světa.

V *Prohlášení* vyzvaly účastnice kongresu vlády a parlamenty, politické strany, společenská hnutí i OSN, aby učinily vše, co je v jejich silách a kompetenci, pro podporu uvolňování napětí, pro to, aby se mírové soužití stalo samozřejmostí, aby byly zastaveny závody ve zbrojení, sníženy vojenské výdaje a nastoupena cesta k úplnému odzbrojení i k odstranění existujících ohnisek mezinárodního napětí. Vyzvaly je k rozvoji mezinárodní spolupráce, k přátelství mezi národy, k mírovému uspořádání světa.

Kongres byl mohutnou tribunou solidarity — solidarity s vlastenci, kteří se stali

obětí fašismu, solidarity s národy, které bojují za svobodu, za národní nezávislost.

Valentina Těreškovová, předsedkyně Výboru sovětských žen a místopředsedkyně MDFŽ, prohlásila: „S velkým uspokojením konstatujeme, že význačným rysem Mezinárodního roku ženy je aktivní účast ženského veřejného mínění ve všech akcích míru a solidarity. A to není náhodné. Ty, které dávají život, mají povinnost ho bránit. Ženy spojují stále více svůj boj za rovnoprávnost a společensko-ekonomická práva s perspektivou zajištění pevného a spravedlivého míru na naší planetě.“

V atmosféře světového kongresu probíhalo jednání VII. kongresu Mezinárodní demokratické federace žen a oslavy třicátého výročí jejího založení.

1. prosince 1945 reprezentantky 41 zemí všech kontinentů, včetně Československa, přísahaly, že budou bojovat za vydobytí a za obranu práv žen — jako matky, jako pracující ženy a občanky, za právo všech dětí na život, na blahobyt a na vzdělání, za mír a za všeobecné odzbrojení, za ochranu národní nezávislosti, za demokratické svobody, za vyloučení apartheidu, proti diskriminaci ras a proti fašismu. Tento program MDFŽ se proměnil v život. Dnes je již dědictvím miliónů žen nejrůznějších sociálních skupin, politických a filozofických názorů, náboženských seskupení apod. V Mezinárodní demokratické federaci žen je 120 národních organizací ze 103 zemí. Je jedinou ženskou organizací, jejímiž členy jsou národní ženské organizace ze všech kontinentů světa. Má tedy mezinárodní a všeobecný charakter. Získala velkou autoritu a vážnost ve světě. Milióny žen z celého světa v ní vidí ochránkyni svých práv a zájmů a bojovou mezinárodní masovou ženskou organizaci. Vždy hájila práva žen na všech mezinárodních fórech, byla všude tam, kde došlo k bezpráví, pohotově vyjadřovala potřebnou solidaritu, přispívala k vypracování zásadních dokumentů, například deklarací přijatých Organizací spojených národů a jejími specializovanými institucemi, sjednocovala úsilí žen celého světa v boji za jejich rovnoprávné postavení, za práva dětí, přispívala významně k boji za národní nezávislost národů, demokratické svobody, za mír a sociální pokrok.

Výrazem dalšího všestranného úsilí Mezinárodní demokratické federace žen je perspektivní plán do roku 1985, schválený jejím VII. kongresem. Nová velká vítězství jistě budou korunovat příští akce MDFŽ, k nimž československé ženy chtějí významně podle svých nejlepších zkušeností, schopností a sil přispět. Největším

přínosem v tomto směru bude náš vklad, jímž přispíváme k rozvoji své vlasti a celého socialistického společenství. Široká, uvědomělá iniciativa žen v mohutném proudu rozvoje aktivity na počest XV. sjezdu KSČ je toho nejlepším důkazem.

Postavení ženy v rodině za socialismu

EMILIAN HAMERNÍK

ministr práce a sociálních věcí ČSR

Vládnoucí třídy nesocialistických společenských formací interpretují otázky rovnoprávného postavení ženy v rodině i ve společnosti ve světle svých třídních zájmů. Věrnými stoupenci jsou jim při tom různá náboženství, ať křesťanská, mohamedánská či jiná, která určují ženě podřízené postavení v rodině a ve společnosti. Základní příčinou nerovnoprávného postavení ženy byly a jsou i v současnosti předsocialistické výrobní vztahy. Jsou podstatou všech různých jevů, jejichž celek je označován jako nerovnoprávnost ženy, ať už se demonstruje nejprimitivnějšími formami útlaku, vykořisťováním, absolutní ekonomickou závislostí na mužském partnerovi, či diskriminací v občanském životě. Vždyť i v takovém „klasickém“ demokratickém státě, jako je Švýcarsko, neměly ženy donedávna ani volební právo.

Teprve socialistická společnost je schopna důsledně řešit rovnoprávné postavení ženy. Avšak ani zrovnoprávnění žen ve všech sférách života společnosti neznamená, že by postavení ženy v socialistické společnosti bylo bez problémů. Pramení to z toho, že socialistická společnost nemohla vytvořit v tak krátké době své existence tolik hmotných zdrojů a natolik změnit vědomí lidí, aby se vytvořily všechny nezbytné materiální, morální, politické i kulturní podmínky pro úplnou emancipaci ženy.

Všechny tyto podmínky se však v socialistické společnosti postupně vytvářejí a naplňují. Historie již ukázala, že pro realizaci skutečné, neformální rovnoprávnosti existuje pouze jedna cesta — cesta socialistické revoluce. Likvidace vykořisťovatelských výrobních vztahů — to je základní předpoklad rovnoprávného společenského, ekonomického a politického postavení obou pohlaví.

Vztahy mezi ekonomickou činností ženy a jejím posláním matky

Ekonomická aktivita žen je v ČSSR jedná z největších na světě. V roce 1950 činila 54,1 %, v roce 1960 70,7 % a v roce 1970 85,3 % z celkového počtu žen v produktivním věku. V důsledku toho se nepředpokládá, že do budoucna ekonomická aktivita žen v ČSSR poroste; bude se stabilizovat na dosažené úrovni.

V socialistické společnosti stranické, vládní a odborové orgány bedlivě střeží, aby účast žen v pracovním procesu neměla nežádoucí účinky na postavení ženy v rodině a na rodinu samu.

a) Pracovní právní podmínky žen

Specifické postavení žen v práci se proto výrazně projevuje v právní úpravě pracovních podmínek žen. Zákoník práce pro ně podrobnými předpisy stanovil zákaz některých prací. Jde o takové práce, které ženy nesmějí vykonávat v zájmu ochrany svého zdraví. Zvláštní pozornost se věnuje úpravě pracovních podmínek těhotných žen a matek, zejména takovým otázkám, jako je převedení na jinou práci, zákaz pracovních cest, zachování pracovního poměru v době mateřství, úprava pracovní doby a mateřská dovolená, zákaz práce v noci a práce přesčas. Pokud jde o ostatní sociální práva, stanoví zákoník práce naprostou rovnost mezi muži a ženami. Poslední novela zákoníku práce z roku 1975 přinesla další ustanovení, která prohlubují péči o zaměstnané matky a těhotné ženy. Naše pracovní právo tak dává ženám, a zejména matkám, významné sociální jistoty a zaručuje neustálé zdokonalování péče o ženy a zlepšování jejich pracovních podmínek.

Konkrétní praxe však není vždy na úrovni právních norem. Vedoucí hospo-

dářští pracovníci to obvykle zdůvodňují tzv. objektivními příčinami a ani funkcionáři společenských organizací nepožadují vždy důsledně a nekompromisně nápravu.

Mám na mysli zejména ty případy, kdy ženy pracují za takových pracovních podmínek, které neodpovídají jejich fyziologickým a psychickým předpokladům. Práce je někdy pro ženy namáhavější, než by měla být, prostředí méně příznivé, prašnost, hlučnost, otrěsy a jiné nežádoucí vlivy ztěžují ženám práci a kladou nepřiměřené nároky na jejich zdraví, ohrožují jejich schopnost být matkou.

Například mezi práce zakázané ženám patří mimo jiné také manipulace s těžšími břemeny. Řešení tohoto problému se ukázalo jako jedno z nejobtížnějších. Je pravda, že procento žen manipulujících s takovými břemeny se v posledních letech snížilo na 7,65 % z celkového souboru zaměstnaných žen. Tento stav však považujeme za velmi neuspokojivý. Jeho příčiny jsou v řídicí práci většiny ústředních orgánů a krajských národních výborů, které neuložily podřízeným organizacím, aby problémy, jež samy nemohou vyřešit, předkládaly k řešení na úrovni ústředních orgánů. Také střední články řízení nevěnovaly této otázce dostatečnou pozornost. V tomto směru je třeba soustředit pozornost především na obchod, zemědělství, výživu i na některé úseky řízené národními výbory, neboť do těchto odvětví se koncentruje zhruba 95 % z celkového počtu žen, které manipulují s těžšími břemeny.

Zákoník práce zakazuje ženám práci v noci (netýká se to mimořádných událostí a pracovišť, kde přímo charakter prá-

ce vyžaduje výkon zaměstnání i v noci — například zdravotnictví, telekomunikace apod.) Přesto se nezdá, že objevují žádosti o výjimky, zdůvodněné i tím, že pro práci v nočních směnách nejsou k dispozici mužské pracovní síly.

Stále se ještě nepodařilo v plné míře upravit pracovní nástroje, a zejména ovládací části strojů, tak, aby odpovídaly organismu ženy a zbytečně nezvyšovaly její fyzickou, psychickou i nervovou námahu, nenutily ji k nadměrnému výdeji energie, který není adekvátní výkonu, poškozuje zdraví ženy a může mít i nepříznivý vliv na průběh těhotenství. Za jeden z nevládnutých problémů oblastního plánování je třeba pokládat nepřiměřenou územní koncentraci průmyslových závodů s převahou buď mužských, nebo ženských pracovních sil. V takových případech svobodní mladí lidé s obtížemi hledají životního partnera v okruhu svého pracovního působení. Po uzavření sňatku odcházejí za svým partnerem a zvyšují fluktuaci. Například na poměrně vysoké fluktuaci žen v textilním průmyslu se podílejí také vdané ženy s dětmi, kterým z rodinných důvodů nevyhovuje dvou-
směnný provoz. Řešení je v rukou závodů, protože by tuto situaci měly včas a efektivně řešit s přihlédnutím k potřebám rodin těchto žen (například úpravou jejich pracovní doby, rozšířením služeb pro rodiny těchto žen v dětských zařízeních apod.).

b) Kvalifikace

Významnou úlohu v uplatnění žen sehrává kvalifikace. Od roku 1945 a zvláště pak po roce 1948, dochází k jejímu rych-

Tabulka 1. Vývoj kvalifikace žen v letech 1959 až 1973

	1959	1973	Index růstu
Odborně kvalifikované ženy	277 000	730 000	263
Podíl podle stupně vzdělání:			
vysokoškolské	11,5 %	15,4 %	134
úplné střední	48,6 %	57,7 %	119
nižší odborné	39,9 %	26,9 %	67
Podíl kvalifikovaných žen na celkovém počtu odborníků	37,8 %	49,3 %	130

Tabulka 2. Průměrné měsíční mzdy

Výše průměrné měsíční mzdy žen v ČSR	1966 podíl v %		1975 podíl v %	
	muži	ženy	muži	ženy
do Kčs 800	0,6	4,5	0,1	0,5
Kčs 801—1200	5,4	45,6	0,8	5,7
Kčs 1201—1600	22,3	38,9	3,6	25,7
Kčs 1601—2000	36,7	8,7	10,1	32,5
Kčs 2001—3000	31,3	2,2	53,2	30,7
Kčs 3001—4000	3,2	0,1	24,1	4,0
Kčs 4001 a více	0,5	—	8,1	0,9
	100,0	100,0	100,0	100,0

lému růstu, což významnou měrou přispívá k stabilizaci zaměstnanosti žen a rozšiřuje možnosti jejich uplatnění. Koncem padesátých let a zejména pak v šedesátých letech dochází k podstatným pozitivním změnám (viz tabulka 1).

Čísla v tabulce 1 ukazují, jak prudkým tempem rostla vzdělanost a kvalifikace žen v období budování socialismu. Tento trend bude dále pokračovat a ženy budou pronikat i do oblastí života, kde je dosud jejich podíl nízký. S ohledem na tuto skutečnost bude proto třeba vytvořit příznivé podmínky jak při jejich přípravě na jednotlivých typech škol, tak také při jejich zařazování do závodů a podniků.

Situaci komplikují i přežitky v myšlení, názory a představy o pracích, které „se hodí“ pro ženy. To je jedna z příčin přílišné feminizace některých oborů a z toho pak vyplývajících problémů. Přitom právě otázka kvalifikace bývá dosud pro ženy někdy i vážnou překážkou pro uplatnění všech jejich tvůrčích schopností v práci, při výchově dětí i v rodinách a společenském životě.

Socialistická společnost věnuje zvyšování kvalifikace žen všestrannou péči. Roste kvalifikace žen a rostou i nároky na ni, a to ve všech oborech. Možnost získat kvalifikaci je dána všem ženám stejně. Obtížnější je to s udržením, popřípadě zvýšením kvalifikace u žen, které strávily určité období mimo pracovní proces, zejména starají-li se o více malých dětí.

c) Odměňování za práci

Dobré pracovní podmínky a úroveň kvalifikace umožňují ženám plnit nejen pracovní úkoly, ale jsou zároveň předpokladem pro usnadnění výkonu jejich funkcí v rodině. Významné místo přitom má také správné odměňování žen za vykonanou práci.

V odměňování za práci vycházíme z plné rovnosti duševních a ve značném rozsahu i fyziologických předpokladů žen pro práci ve srovnání s muži, z rovnosti práv a povinností v pracovní aktivitě a z rovnosti odměny za stejnou práci. Rovnost mzdových tarifů pro muže a ženy byla vyhlášena již v červnu 1945. Přes tuto stanovenou zásadu existují ještě rozdíly mezi průměrnou mzdou muže i ženy. Ale i tak, z řady důvodů, zejména v důsledku růstu kvalifikace žen, došlo již k výraznému přesunu z nižších výdělkových pásem do vyšších (viz tabulka 2).

Rozdíly v průměrných mzdách mužů i žen však stále existují, jsou zjevné, a proto i nezřídka kritizované. Často však není tato kritika zcela oprávněná, protože příčiny těchto rozdílů mají také své objektivní zdůvodnění. Spočívají zejména:

— v rozmístění mužů a žen do odvětví národního hospodářství, v kvalifikační struktuře mužů a žen v těchto odvětvích a s tím souvisejícím mzdovým ocenění jednotlivých národohospodářských odvětví a kvalifikačních skupin pracovníků (asi $\frac{2}{3}$ existujícího rozdílu);

— v úrovni odměňování skupiny žen, které v období rychlého růstu zaměstnanosti nastupovaly jako tzv. „volné zdroje pracovních sil“ z domácností a ze zemědělství bez jakékoli kvalifikace a pracují dosud v kategorii zaučených pracovníků (cca 17–19 % rozdílu v úrovni výdělků);

— v délce pracovní doby, kterou oba soubory fakticky odpracují (cca 7–8 % existujícího rozdílu).

V současné době klesá podíl ženské nequalifikované práce. Ve všech kvalifikačních skupinách pracovníků dochází k růstu podílu ženské práce, což by mělo vést k postupnému sblížení úrovně odměňování mužů a žen.

Doposud však existují i neoprávněné rozdíly v odměňování mužů a žen za práci stejné kvalifikace a stejného tarifního zařazení. I když to nejsou rozdíly podstatné, nejsou zanedbatelné a jejich odstranění by se mělo stát jedním z důležitých úkolů vedoucích hospodářských pracovníků i funkcionářů stranických a odborových organizací.

Pracovní podmínky a prostředí, správná odměna za vykonanou práci, péče o růst kvalifikace — to jsou činitele, které ovlivňují postavení ženy nejen na pracovišti, ale také v rodině, které se promítají i do utváření vztahů mezi manželi a výrazně působí na vývoj každé rodiny. Socialistická společnost má zájem na tom, aby toto působení bylo kladné. Proto si také orgány socialistické společnosti tyto otázky neidealizují, objektivně hodnotí dosažená pozitiva, snaží se poznat co nejobjektivněji dosažený stav, poznat správné příčiny nedostatků a řešit je.

Žena a rodina v socialistické společnosti

Rodinnými vztahy prochází téměř každý člověk, je jimi citově a rozumově formován — ať už pozitivně, nebo negativně. V rodině se klade základ jeho charakterovým rysům a sociálním postojům, které později ovlivňují i jeho společenskou aktivitu. V rodině získává i ekonomickou jistotu a připravuje se na svůj další život. To vyvolává zájem socialistické společnosti, aby rodina — tato základní jednotka společenské mikrostruktury — dob-

ře plnila své funkce. Tento zájem se — na rozdíl od předchozích společenských formací — realizuje konkrétními opatřeními jak v oblasti politickovýchovného působení, tak také v každodenní sociální politice.

Současná rodina je výsledkem politických, sociálních a ekonomických změn, které vyplývají ze zásadní změny výrobních vztahů — ze vzniku socialismu. Rodina je objektem společenských a ekonomických procesů a sama na ně také aktivně působí. Je-li toto vzájemné působení správné, stává se rodina významným činitelem, který urychluje celkový společenský vývoj žádoucím směrem.

Před půlstoletím, historicky tak krátkou dobou, rozšiřovala světová buržoazie ve své antikomunistické propagandě „zaručené“ informace o tom, že v novém, svobodném státě dělníků a rolníků zaniká rodina a rodinný život, že se v Sovětech ruší manželství a zavádí „volná láska“, že děti se hromadně odnímají rodičům a odvázejí do zvláštních výchovných zařízení atd. Sovětská skutečnost brzy odhalila pravdu o vážnosti rodiny v prvním socialistickém státě na světě. Podle jeho vzoru postavily později i ostatní státy světové socialistické soustavy rodinu, ženu-matku a výchovu dětí na přední místo v žebříčku společenských hodnot v nové, sociálně spravedlivější společnosti.

Socialistická společnost vytváří ženám rovnocenné podmínky pro zapojení a plné uplatnění ve všech oblastech hospodářského, kulturního a politického života. A přitom nikdy nezapomíná na specifickou a nezastupitelnou funkci ženy v rodině. Ve své sociální politice usiluje o to, aby žena mohla právě tuto funkci dobře plnit, aby se stále posilovala vážnost řádné rodiny v naší společnosti. V naší společnosti došlo k významné přeměně charakteru rodiny ve smyslu její demokratické, a to nejen ve vztahu mezi manželi, ale také ve vztahu mezi rodiči a dětmi. Ekonomicko-společenským osamostatněním ženy se uvolnila její ekonomická závislost na manželství. Stimulujícími činiteli jsou za této nové sociální skutečnosti především vnitřní faktory, které souvisí s osobností manželů, s jejich schop-

nostmi dát do souladu vzájemné požadavky v oblasti citové, charakterové, intelektuální i erotické s osobní odpovědností za druhého manžela a děti.

Stabilita rodiny

Přes nesporně pozitivní kvalitativní změny, jimiž rodina v naší společnosti prošla, a přes úsilí, aby se upevnila, aby plnila své poslání především v řádné výchově dětí, jsou rodiny, které svou funkci řádně neplní.

Plným právem se proto považuje výchova k rodičovství a k manželství za důležitou součást komunistické výchovy, a to ve všech jejích složkách, jimiž jsou výchova rozumová, mravní, citová, estetická, tělesná a pracovní. Tvoří součást osnov mateřských škol, základních devítiletých škol i škol druhého cyklu a škol vysokých. Cílem je stabilita rodiny, stabilita manželských vztahů.

Stabilita rodiny je závislá na schopnosti partnerů v manželství čelit vnějším a vnitřním tlakům, překonávat disharmonie a konflikty. Řada dřívějších stabilizačních činitelů ztratila úplně svůj význam nebo jejich význam silně poklesl, jako například význam náboženských příkázání, majetku, výrobní činnosti rodiny, obav z veřejného mínění a ztráty společenské prestiže. Je nutné dodat, že tito činitelé stabilizovali rodinu nebo manželství jen po vnější stránce, i když rodina nebo manželství byly vnitřně rozloženy.

Dosavadní vývoj ukazuje, že nové vnitřní stabilizační činitele nejsou v současné době v řadě manželství a rodin dostatečně rozvinuty, aby dokázaly čelit všem vlivům ohrožujícím dobré fungování rodiny a manželství. V roce 1974 se počet rozvodů v ČSSR ve srovnání s rokem 1973 opět zvýšil o 3,2 % a dosáhl v absolutním počtu čísla 30 395. Na 100 uzavřených sňatků připadlo v ČSSR 21,6 rozvodů, v ČSR 25,5 a v SSR 12,8. Silně jsou postižena zejména manželství do pěti let trvání, která se podílejí více než 40 % na celkovém počtu rozvodů. Téměř v 70 % manželství rozvedených v roce 1974 byly nezletilé děti.

Vysoký počet rozvodů v ČSSR, zejména pak v ČSR, má řadu vysoce závažných důsledků ve všech oblastech, postihuje rodinu samu, zvláště pak děti. Roste po-

čet neúplných rodin, které mají v důsledku nižšího příjmu na hlavu výrazně nižší životní úroveň než rodiny úplné, ve výchově dětí chybí druhý z rodičů, je ohrožen všestranný rozvoj dítěte a bezkonfliktní adaptace ke společnosti. Zvlášť negativní jsou důsledky rozvodu v těch případech, kdy matka nebo otec, jemuž byly děti svěřeny do výchovy, jim neposkytuje z nejrůznějších důvodů dostatečnou oporu a kdy dítě psychicky i citově zůstává. Vysoký počet rozvodů působí také potíže v hospodaření s byty — nároky na ubytování rozvedeného manžela.

Zásada, vyjádřená v zákoně o rodině č. 94/1963 Sb., že společnost usiluje všemožně o to, aby morálka socialistické společnosti se stala základem všech vztahů v rodině, v manželství a při výchově dětí, nedošla dosud v dostatečné míře uplatnění v praxi.

Výchova k manželství a rodičovství má jako každé výchovné působení dlouhodobý charakter. Proto zůstává naléhavým úkolem populační politiky usměrňovat a měnit postoje lidí k těmto otázkám. V širokých masách pracujících je třeba rozvíjet a upevňovat vědomí, že rodina je základním článkem socialistické společnosti. Její hluboké specifické působení nemůže být nahrazeno žádnými jinými výchovnými zařízeními. Jde nejen o výchovu dětí a mládeže, ale i výchovu celé veřejnosti k žádoucímu životnímu způsobu, v němž na předním místě ve stupnici hodnot je vedle kladného vztahu k práci, k obraně vlasti a k plnění občanských povinností také život v rodině, která plní dobře a všestranně všechny své funkce.

Snížení počtu rozvodů vyžaduje další soustavné rozvíjení výchovy k rodičovství a k manželství za široké účasti státních orgánů, škol, socialistických organizací i široké veřejnosti, rozšíření sítě manželských a předmanželských poraden, přísnější postup soudů v rozvodovém řízení. Dále vyžaduje úpravu příslušných právních předpisů, zejména zákona o rodině, která by poskytla oporu pro automatické zvyšování výživného pro děti podle příjmu povinného rodiče.

Nechceme a nebudeme si idealizovat možnosti a účinnost politickovýchovného

působení, výchovy k manželství a k rodičovství. Víme, že ne každý uzavřený sňatek může být šťastný a trvalý, resp. že ani socialistická společnost se naráz nezabaví jedinců, jejichž morální kvality zaostávají za vývojem společnosti i v tak citlivé oblasti, jakou je láska a povinnost vůči vlastním dětem. V těchto případech nám i v budoucnu půjde o to, aby jich bylo méně a aby problémy, které působí, byly včas a účinně řešeny, především ve prospěch hmotného zabezpečení a řádné výchovy dětí.

Sociálně populační opatření v péči o rodinu s dětmi

Péče o rodiny s dětmi má v socialistické společnosti všestranný charakter. Jejím cílem je zabezpečit soustavné zvyšování životní úrovně rodin s dětmi v souladu se zvyšující se životní úrovní všeho obyvatelstva. K velkému rozvoji společenské pomoci rodinám s dětmi došlo v minulých letech zavedením nových a zdokonalením dosavadních sociálně ekonomických opatření.

Za posledních sedm let se objem společenské pomoci, kterou stát ročně přispívá rodinám s dětmi, zvětšil o 11 mld. Kčs. V současné době se ze společenských prostředků vynakládá na sociálně populační opatření všeho druhu asi 26 mld. Kčs. Z toho přímá peněžitá pomoc činí téměř 15 mld. Kčs. Na jedno nezaopatřené dítě připadá celkově v průměru přes 500,— Kčs měsíčně, což je téměř jedna čtvrtina průměrné měsíční mzdy v národním hospodářství.

Význam sociálně populačních opatření hmotného charakteru je možno nejlépe ukázat na příkladu rodiny s dvěma dětmi, kde je matka dočasně v domácnosti. Po narození druhého dítěte se ze státních prostředků během dvou let jeho života vyplátí rodině celkem 26 160,— Kčs, a to 2000,— Kčs podpory při narození dítěte, 8160,— Kčs na zvýšených přídavcích na děti, 12 000,— Kčs na mateřském příspěvku (resp., šlo-li o dosud ekonomicky činnou ženu, ještě více, protože po 26 týdnů mateřské dovolené dostává peněžitou pomoc ve výši 90 % čisté mzdy, což je jedna z nejdelších a finančně nejvýhodnějších

mateřských dovolených ze všech srovnatelných států — kapitalistických i socialistických), popřípadě dalších 4000,— Kčs na odpisu z novomanželské půjčky. Taková velkorysá opatření hmotného charakteru ve prospěch rodin s dětmi nejsou zavedena v žádné nejvyspělejší kapitalistické zemi.

V páté pětiletce se podařilo dosáhnout zvratu v dosavadním nepříznivém populačním vývoji, který nabýval koncem šedesátých let doslova katastrofálního charakteru, zejména v českých zemích. Ukazatele počtu narozených dětí v roce 1968 a 1969 klesly na minimum. V počtu 13,9 nově narozených dětí na 1000 obyvatel v České socialistické republice jsme se dostali až na poslední místo mezi evropskými národy. Bylo by však chybou přisuzovat zvrat v populačním vývoji jen sociálně populačním opatřením hmotného rázu. Umožnil jej přinejmenším stejnou měrou vnitropolitický vývoj ve společnosti. Vytvořila se atmosféra klidu, silných politických a sociálních jistot, která přinesla nejen pracovní úspěchy ve výrobní sféře a celkové upevnění naší ekonomiky, ale zároveň vytvořila — i v návaznosti na zmírnění mezinárodního napětí — příznivé populační klima ve společnosti. A samozřejmě — jen úspěšný a všestranný rozmach národního hospodářství dovolil uvolnit takové finanční prostředky na podporu rodin s dětmi, které mohly pozitivně přispět k rozhodování rodičů o počtu dětí.

Příznivé výsledky v porodnosti byly v uplynulých letech pozitivně ovlivněny i věkovým složením ženské části populace. S tímto faktorem se počítalo, a proto se také v souladu se sociálním programem XIV. sjezdu KSČ přistoupilo k hmotným opatřením ve společenské pomoci rodinám s dětmi. Bylo totiž životně důležité, aby se přijatá sociálně populační opatření efektivně projevila právě v tomto období, kdy do věku maximální porodnosti dospěly poměrně početné poválečné ročníky žen.

Plodnost žen, která byla dosažena v letech 1973, 1974 a 1975, je optimální, neboť zabezpečuje potřebnou výši reprodukce obyvatelstva. Z hlediska společenské produkce se považuje za dostatečné, když na jednu ženu připadne 2,4 narozených dětí.

To předpokládá, že prakticky každá druhá rodina by u nás měla mít 3 děti, přičemž populační politika považuje za optimální model rodinu se třemi až čtyřmi dětmi.

Narození druhého, třetího a dalších dětí se brání rodiny z jednotlivých tříd a vrstev obyvatelstva rozdílnou měrou. Na celkovou výši plodnosti u nás mají největší vliv dělnické rodiny, z nichž pochází více než 55 % všech dětí. Tyto rodiny mají v průměru 2 děti. Nejplodnější složkou však stále je obyvatelstvo zemědělské. Rodiny zemědělských družstevníků mají v průměru přes 2,6 dětí a je zde nejnižší podíl žen bezdětných. Také zemědělské rodiny ze státního sektoru zemědělství si udržují vysoké ukazatele plodnosti, průměrně mají 2,8 dětí. Nejméně plodnou složkou je sociální skupina zaměstnanců, kde je přes 1,5 dítěte v rodině a zároveň vysoký podíl bezdětných žen. Ženy zaměstnanců se podílejí na celkovém počtu živě narozených dětí jednou pětinou, tedy stejným dílem jako ženy družstevních rolníků a zemědělských dělníků celkem, jichž je necelých 16 % proti 27 % žen v sociální skupině zaměstnanců.

Vyšší plodnost zemědělského obyvatelstva má vliv i na vyšší celkové ukazatele plodnosti obyvatelstva na venkově ve srovnání s obyvatelstvem městským. Zde vyslovujeme hypotézu, že tu svou roli hraje méně výrazný přechod ke dvougeneračnímu typu rodiny, i když i zde je tato tendence v posledních letech zřejmá. I při této tendenci však prarodiče jsou zpravidla ve stejné obci jako nová dvougenerační rodina. To vytváří družstevním rolníkům možnosti lépe sladit funkce ženy v mateřství, v péči o rodinu a v zaměstnání. Máme na mysli pomoc prarodičů v péči o děti.

V nadcházejícím období musíme počítat s postupným zhoršováním věkové skladby obyvatelstva jako se samozřejmým důsledkem nepříznivého vývoje v druhé polovině padesátých let a v šedesátých letech. Proto už v letech 1975–1980 bude klesat počet a podíl mladšího obyvatelstva ve věku, v němž se ženám rodí nejvíce dětí. Kolem 3/4 všech dětí se rodí ženám ve věku mezi 20–30 lety a tento okruh žen

je proto rozhodující pro celkovou porodnost. V souvislosti s věkovou strukturou žen jsme tedy před obdobím, kdy se tento okruh zužuje, a to může negativně ovlivnit i počty narozených dětí v příštích 15 letech. Je úkolem a také cílem naší populační politiky, aby tomuto vývoji čelila, aby jeho důsledky zmírnila.

V praxi tedy bude třeba podporovat – i pomocí diferenciace sociálně populačních opatření – rodiny se dvěma a více dětmi. V podstatě půjde o to dále snížit podíl rodin s jedním dítětem a zvýšit počet rodin se dvěma a více dětmi, podpořit rozhodování žen starších 30 let mít další děti. Vlivem aktivní populační politiky jsme dosáhli stavu, že nyní má rodina v průměru 2 děti, zatímco v šedesátých letech byl tento průměr podstatně nižší. Je žádoucí, aby se tato tendence v nadcházejícím období nejen udržela, ale dále posílila.

Opatření v oblasti společenské pomoci rodinám s dětmi, včetně vhodné diferenciace přídavků na děti podle počtu dětí (nejvyšší na třetí a pak na čtvrté dítě), poněkud snížily rozdíly v příjmech rodin s méně dětmi a rodin s více dětmi. Přesto však tyto rozdíly zůstávají a jsou dosti vysoké. Čisté měsíční příjmy na jednoho člena domácnosti byly v ČSSR v roce 1973 v bezdětné domácnosti 1363,— Kčs, v domácnosti s jedním dítětem 1255,— Kčs, se dvěma dětmi 1059,— Kčs, se třemi dětmi 914,— Kčs, se čtyřmi dětmi 795,— Kčs a s pěti a více dětmi 633,— Kčs. Uvedená čísla ukazují na značně nižší možnosti spotřeby rodin se čtyřmi dětmi proti rodinám bezdětným.

S poklesem výše příjmů na osobu, k němuž dochází v důsledku většího počtu závislých dětí, roste podíl výdajů na potraviny a klesá podíl výdajů na průmyslové zboží a služby. Vzhledem k absolutně nižším příjmům vydají rodiny s více dětmi často též méně i na potraviny. Rodiny s více dětmi vydávají též menší část svých příjmů (v absolutních i relativních hodnotách) na vzdělávání, na kulturu i na rekreaci než rodiny s menším počtem dětí.

V sociální politice vycházíme z poznatků, že budoucnost našich národů a vše-

stranný rozvoj našeho socialistického státu jsou závislé i na struktuře rodin s dětmi, na tom, zda manželé a rodiče plní své povinnosti vůči sobě a vůči dětem také v souladu se zájmy společnosti. Společenská pomoc rodinám s dětmi se proto i v nadcházejícím období neomezí jen na sociálně ekonomická opatření, která sbližují rozdíly v peněžních příjmech rodin s různým počtem dětí, ale dále i na zvýraznění významu morálně politických faktorů. To je linie, kterou vytyčil v této oblasti sociální politiky XIV. sjezd KSČ a kterou chceme v návaznosti na celkový vývoj naší společnosti prohlubovat i po XV. sjezdu KSČ.

Rozvoj zdravotnických a předškolních zařízení — společný zájem rodin a společnosti

Umístění dětí v jeslích a mateřských školách nebo jiné formy péče o děti v době zaměstnání jejich rodičů umožňují ekonomickou aktivitu matek, která je jak v zájmu společnosti, tak v zájmu zvyšování životní úrovně rodiny. Tuto péči chápeme sice také jako doplněk rodinné výchovy, nikoli však jako její náhradu, a to zejména v raném období věku dítěte. Pro dítě v nejútlejším věku je optimálním prostředím dobrá rodina. Proto se propopulační opatření z posledních let zaměřují na to, aby matky dětí do dvou let věku měly možnost zůstat s nimi doma, přičemž asi polovina z nich má možnost čerpat mateřský příspěvek do dvou let věku dítěte. Ani zavedením mateřského příspěvku však neztratily jesle a mateřské školy na svém významu.

Zavedení mateřského příspěvku nesporně snížilo tlak na umístění dítěte v jeslích. Mateřský příspěvek řeší z 90 % situaci zaměstnaných matek, které mají druhé a další dítě mladší dvou let. Z narozených dětí je však téměř polovina prvních a jejich matky nemají nárok na mateřský příspěvek. Ty se zpravidla chtějí vrátit do zaměstnání po skončení výplaty peněžitě pomoci v mateřství. Rozvoj jeslí tedy zdůvodňují jak potřeby společnosti, tak i ekonomické potřeby mladých rodin s dětmi. A působí zde nesporně i fakt, že žena je si dobře vědoma, že ekonomická aktivita je jednou ze základních podmí-

nek její skutečné rovnoprávnosti ve společnosti i v rodině, že je nezbytnou podmínkou pro plné rozvinutí a uplatnění její osobnosti, nadání a kvalifikace.

Po válce byla v ČSSR necelá stovka jeslí. Koncem roku 1974 měly národní výroby a závody v jeslích a ve spojených zařízeních jesle-mateřská škola 82 191 míst. Počet nevyřízených žádostí o umístění dítěte v jeslích činil v té době 42 604. Bylo tedy třeba celkem 124 795 míst. Na rok 1975 je plánováno 88 529 míst a v návrhu plánu na 6. pětiletku se počítá v roce 1980 s 97 462 místy. Z uvedených čísel je zřejmé, že tento problém není možné zvládnout dosavadním tempem ani dosavadními formami výstavby.

V roce 1973 bylo v mateřských školách umístěno 57,2 % z celkového počtu dětí 3–5letých, v roce 1975 v ČSR 69,5 %. Potřeba míst v jeslích a v mateřských školách se mění se změnami ve věkovém složení obyvatelstva a je nutno, aby se mnohem pružněji reagovalo na potřeby rodičů v tomto ohledu. Pro vyrovnání náhlých výkyvů v populačním vývoji je nutné počítat i s netradičními formami péče o děti zaměstnaných matek, jako jsou mikrojesele v bytech pečovatelek.

Postavení ženy v rodině ovlivňuje i úroveň zdravotní péče o matku a dítě. Uvedme k tomu několik faktů a čísel.

Téměř všechny ženy rodí v gynekologicko-porodnických zařízeních. V roce 1945 bylo jen 22,1 % porodů v ústavech, v roce 1971 99,2 %.

V roce 1973 se dostavilo k prvnímu vyšetření do konce čtvrtého měsíce těhotenství 95,3 % žen a jedna těhotná žena byla v průměru vyšetřena ženským lékařem 8,7×; kromě toho byla každá těhotná žena průměrně 1,9× navštívena v rodině ženskou sestrou.

Rozvoj zdravotní péče o matky i celkové zvýšení životní úrovně jsou charakterizovány podstatným poklesem mateřské úmrtnosti. Zatímco v roce 1937 umíralo v souvislosti s těhotenstvím, porodem, potratem a šestinedělím na 10 000 živě narozených dětí 40–50 matek, snížil se v roce 1973 tento počet na 1,4 ženy.

Podobně se projevila předporodní a porodní péče a intenzivní preventivně za-

měřená péče o novorozence a kojence na podstatném poklesu perinatální, novorozenecké a kojenecké úmrtnosti. Tak například kojenecká úmrtnost se snížila ze 117,4 promile v roce 1937 na 21,2 promile v roce 1973.

V našich poměrech je téměř nadbytečné dodávat, že všechna tato zdravotnická péče o matku a dítě je bezplatná. Zvykli jsme si na to, považujeme to za samozřejmé, i když tomu tak je málokde na světě.

To vše jsou velké a nesporné úspěchy naší zdravotnické péče o matku a dítě, která tak výrazně přispívá k formování správného postavení ženy v rodině za socialismu.

Avšak ani naše zdravotnictví není bez problémů a nedostatků. Se zvýšeným počtem narozených dětí v posledních letech došlo k potížím u ústavní porodní péči. Bylo nutno zkracovat ošetrovací dobu a ženy po porodu propouštět velmi brzy do domácího ošetřování, což není bez určitého rizika pro zdraví matky a dítěte. Touto situací se zabývala federální vláda i národní vlády, které uložily některá opatření, jež mají zmírnit obtíže v řádném zajištění péče o matku a novorozence.

Materiálním a kádrovým vybavením zdravotnictví jsou dány předpoklady k dalšímu prohlubování zdravotní péče o matku a dítě. Zdravotní péči o děti budeme ještě důsledněji chápat v závislosti na rodinném i širším prostředí, v němž dítě žije a které může jeho celkově zdravý vývoj buď podpořit, nebo ohrozit v ohledu tělesném, duševním i sociálním.

Žena a její organizátorská a výkonná práce v domácnosti

Závažným problémem každé ekonomicky činné ženy-matky je její pracovní zatížení v domácnosti, využití jejího volného času po zaměstnání. Největší část mimopracovního času žen zabírají organizátorské a výkonné práce v domácnosti. Je to denně 3–5 hodin, ve volné dny až 6 hodin, tedy téměř polovina až tři čtvrtiny normální pracovní směny.

Vybavení domácností předměty dlouhodobé spotřeby se dostalo v ČSSR v posledních letech na vysokou evropskou úroveň.

$\frac{3}{4}$ domácností ČSSR mají televizor, každá druhá bytová domácnost má vysavač, každá pátá kuchyňskou linku, každá desátá kuchyňského robota. Každá osmá domácnost má rodinný domek, rekreační chatu nebo zahrádku, každá pátá osobní auto nebo motocykl.

Tomuto vybavení domácností však není adekvátní množství volného času ekonomicky činné ženy. Mechanizace a vybavení domácností sice odstraňuje některé fyzicky namáhavé nebo i nepříjemné práce, avšak nepodařilo se ve větší míře přenášet domácí práce mimo rodinu a zvyšovat tak čas rodičů, zejména matek, pro výchovu dětí, sebevzdělání a odpočinek.

Na přípravu stravy v domácnostech připadá v ČSSR 39 % celkového času vynakládaného na domácnost (SSSR 37 %, Maďarsko a NDR 35 %, Polsko 34 %). Práce spojené s přípravou stravy v domácnosti lze velmi účinně omezovat různými formami veřejného stravování. Dosavadní vývoj není uspokojivý, neboť se nadále plně stravují v domácnostech asi dvě třetiny a v rozsahu minimálně jednoho jídla denně asi jedna třetina obyvatel. I při zvýšené úrovni veřejného stravování zřejmě nepoklesne význam přípravy jídel v domácnosti, neboť lépe uspokojit vyšší nároky i individuální oblíbenosti členů rodiny. V tomto směru je proto nutno dále rozvíjet služby, podstatně je zkvalitňovat a učinit je časově, prostorově a také cenově dostupné.

Druhou velikou skupinu prací, značně náročných na volný čas ekonomicky činné ženy jsou práce spojené s praním prádla, čištěním oděvů a jejich údržbou, s úklidovými pracemi a vytápěním bytů. I zde je nutno stále více přenášet tyto práce na placené služby. Pro nejbližší budoucnost je však nejrychlejším a nejschůdnějším řešením vzrůst vybavenosti domácností.

Zatím jsou ženy v důsledku časově náročné a namáhavé práce v domácnosti nuceny omezovat své individuální zájmy. Trpí často objektivním a subjektivním pocitem nedostatku času na výchovu dětí a k provozování aktivit, které se realizují mimo domov (návštěva divadla, kina, kulturního podniku, výstavy, výlety, procházky). Mezi nejfrekventovanějšími skutečně

vykonávanými činnostmi dominují ty, které jsou úzce spojeny s domovem (poslech rozhlasu, četba, sledování televize, věnování se dětem, posezení s manželem, ruční práce atd.). Rodina, byt, děti a domácnost jsou podle výzkumů centrem zájmů žen i mužů, ovšem ženy kladou na tyto aktivity větší důraz. Přes řadu potíží si však řada žen dále zvyšuje svou kvalifikaci, a čím rozvinutější jsou jejich kulturní zájmy, tím spíše — jak opět ukázaly výzkumy — si dovedou najít volný čas pro jejich realizaci. Některé specifické problémy z hlediska volného času jsou spojeny také se zavedením volných sobot (soustředění náročnějších prací na volné soboty, malé využití pro sebevzdělání atd.) a také s čerpáním dovolené (vybírání se především po částech, s dětmi).

Se změnami ve způsobu života jsou spojeny také změny v subjektivních postojích, ve společenském vědomí, v překonávání tradic, konzervatismu a nedůvěry, například k určitému druhu služeb, ale také k vnitřní dělbě práce v rodině. Zaměstnané ženy mají u nás zhruba o 40 % méně volného času než muži. Přitom částky vynakládané na služby činí nejnižší položky v rodinném rozpočtu a pravidelně pomáhá svým ženám ne víc než třetina mužů. Pomáhají nejčastěji v technické činnosti, teprve pak následují práce, které se denně opakují a jsou časově a často i fyzicky nejnáročnější. Ke zlepšení může dojít jen soustavnou výchovou k manželství, která do nedávna málo brala zřetel na široký rozsah skutečného manželského soužití včetně společných prací v domácnosti a výchovy dětí.

Jednou z cest je také bohatší využívání možností, které dávají současné pracovní právní předpisy. Praktické zkušenosti ukazují, že je možno docilovat znamenitých výsledků i při kratších pracovních úvazcích, o něž mnohé ženy mají zájem, a při jiných úpravách pracovní doby, které umožňují, aby ženy získaly více volného času.

Poněvadž další zkracování pracovní doby není v blízké perspektivě reálné, je nutné soustředit se v zájmu zvyšování volného času žen na redukci, mechanizaci a racionalizaci prací v domácnosti, na průmyslovou výrobu polotovárů, průmyslové

praní, další využívání společenské techniky a služeb, na celkové změny ve způsobu života.

Analýza mimopracovního času žen ukazuje, že v oblasti volného času žen jsou četné problémy a překážky, které se odrážejí v řadě dalších společenských vztahů a v životě zaměstnaných žen. Volný čas žen je sociálním problémem proto, že dosud nebyly ve vztahu k vysoké zaměstnanosti žen, k jejich rodinným povinnostem a k rozvoji sebevzdělávání vytvořeny adekvátní předpoklady, zejména ve sféře služeb a rodinného života.

Závěr

V koncepci, ale také v každodenní praxi socialistické společnosti jsou na rozdíl od buržoazní společnosti obsaženy nikoli dvě proti sobě stojící role — mateřská a ekonomická — ale tři základní společenské úlohy: mateřská, ekonomická a aktivní role občanská. Jejich plnění a sladění není jen záležitostí žen nebo jejich rodin, ale i významným celospolečenským úkolem, na němž se podílejí politické, společenské a hospodářské organizace. Nejde přitom ani o nerozumné přetěžování žen, ani o charitu nebo plnění jakéhosi abstraktního feministického požadavku, aby se ženy uplatňovaly a vyrovnaly se tak mužům. Je to přirozený požadavek, jehož základ tkví v samém pojetí rozvoje osobnosti člověka v socialistické společnosti.

Резюме

Гамерник Э.: Положение женщины в семье при социализме

И в теории, и в повседневной практике социалистического общества, в отличие от буржуазного, мы находим не две противостоящие роли женщины, материнскую и экономическую, а три общественные роли: материнскую, экономическую и активную гражданскую роль. Их выполнение и слагивание не является делом самих лишь женщин, или их семей, но и политических, общественных и хозяйственных организаций.

Речь идет не о неразумном переобременении женщин, не о благотворительности и не о выполнении некоего абстрактного феминистического требования, чтобы женщины находили себе применение повсюду и таким образом сражались с мужчинами. Это естественное требование, основанное на самом понимании развития человека в социалистическом обще-

стве. Только это общество постепенно создает предпосылки для осуществления подлинного, не формального равноправия между полами. Оно осуществляет это как в области включения женщин в общественный производственный труд, так и в сфере семейной жизни.

В области, связанной с трудоустройством женщин, мы наблюдаем быстрый рост их квалификации и уровня образования. Осуществляются мероприятия — законодательные и практически организационные — для облегчения женского труда: ограничивается сменность, запрещается вредный для здоровья труд, особые условия создаются для беременных женщин и матерей, им особо гарантируется социальная уверенность во многих вопросах.

В области семейной жизни происходит — в первую очередь — в результате завоевания женщиной экономическо-общественной самостоятельности — существенный сдвиг в сторону демократизации, и не только в отношениях между супругами, но и в отношениях между родителями и детьми. Воспитание родителей считается важным элементом коммунистического воспитания, и именно во всех его аспектах: умственное воспитание, нравственное, эмоциональное, эстетическое, физическое и трудовое.

На жизнь работающей женщины-матери значительное влияние оказывают социальные мероприятия социалистического государства по охране детства и материнства, развитие учреждений заботы о детях и расширение сферы услуг.

За последних семь лет объем общественной помощи, предоставляемой государством ежегодно семьям с детьми, возрос на 11 млрд. крон. В настоящее время на все социальные мероприятия в этой связи выделяется ежегодно около 26 млрд. крон, в том числе прямые денежные пособия на детей составляют 15 млрд. На одного ребенка на иждивении родителей приходится в среднем свыше 500 крон в месяц, что составляет почти четверть среднего ежемесячного заработка занятого в народном хозяйстве.

Все проблемы, связанные с занятостью женщин и их семейными обязанностями, являются непрерывно предметом внимания партийных и государственных органов и их решение является частью линии социальной политики, намеченной на XIV съезде КПЧ.

Summary

Hamerník E.: Woman's Position in the Family under Socialism

In contradistinction to bourgeois society, the socialist society's conception and everyday practice does not involve two diametrically opposed roles of the woman — i.e. her maternal and her economic role — but three basic social roles: the maternal, the economic and the active citizen's role. Their fulfilment and harmonization represent not only the concern

of women or that of their families but also an important all-social task wherein political, social and economic organizations are taking part.

What is involved here is neither an unreasonable overtaxation of women, nor charity, nor the fulfilment of a certain abstract feminist claim for the assertion of women who would thus become equal to men. It is a natural claim whose basis lies in the conception itself of the development of personality in socialist society. Only this society succeeds in gradually creating conditions for the realization of a factual, informal equality of both the sexes. It does so both in the area of the women's involvement in social productive labour and in the area of their family life.

In the area connected with the women's working activity, a great rise in their qualification and educational level is taking place. Legal and factual measures facilitating women's work are taken: reduction of work-shifts, prohibition of work injurious to health, special working conditions for pregnant women and mothers, and special social securities for these women.

In the area of family life, a significant change is under way — especially due to the attained socioeconomic independence of women — in the sense of its democratization; this concerns not only the relationships between marriage partners but also those between parents and children. The education to parenthood is considered as an important part of communist education covering all its components, i.e. intellectual, moral, emotional, aesthetic, physical, vocational and working education.

The social and population measures taken by the socialist State, the building up of child-care establishments and the development of the area of services significantly affect the life of the employed woman — mother.

In the course of the past seven years, the volume of social assistance granted by the State to families with children has increased by eleven milliard crowns. At present, about 26 milliard crowns are expended from social means on social and population measures of all kinds. From this, almost 15 milliard crowns are paid out on direct pecuniary assistance. On the average, more than 500 crowns per month go to one child still unprovided for; this represents almost one quarter of the average monthly wage in national economy.

All problems connected with the employment of women and with their family duties are given incessant attention from the part of Party and governmental organs and their solution forms a part of the line of social policy set by the 14th Congress of the Communist Party of Czechoslovakia.

Marxisticko-leninské řešení postavení ženy ve společnosti

Úvahy o příčinách nerovnoprávného postavení žen v buržoazní společnosti a v předchozích společensko-ekonomických formacích, rekonstrukce dějinného, ale i předdějinného vývoje a hledání cest, jak řešit vážný společenský problém, jakým je postavení ženy v komunistické společnosti, prostupují díly klasiků marxismu-leninismu v podstatě od počátku vytváření marxistické teorie.

Postavení ženy ve společnosti je klasicky studováno jak v makrorovině, v širokých společensko-ekonomických souvislostech sociálních struktur jednotlivých společností, tak v mikrorovině, v analýze jednotlivých dějinných forem rodiny a vztahů v této malé společenské skupině.

Materialistické rozpracování a revoluční pojetí postavení člověka, a tedy i ženy v budoucí společnosti se odehrává v nekompromisním boji s náboženstvím, novohegelíánským idealismem, vulgárním materialismem a maloměstáckým šosáctvím. V *Tezích o Feuerbachovi*, v *Německé ideologii*, v *Ekonomicko-filozofických rukopisech z r. 1844*, v díle *Svatá rodina*, *Ke kritice politické ekonomie*, v *Postavení dělnické třídy v Anglii*, v *Kapitálu*, tam všude se řeší otázka rodiny a jejího postavení ve společenské struktuře v jednotlivých společnostech, změny ve funkcích rodiny a postavení ženy v těchto strukturách.

Z hlediska celistvosti výkladu je nejkoncentrovaněji shrnut marxistický názor na vývoj rodiny a postavení ženy v rodině a společnosti v Engelsově práci z roku 1884 *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*. Svou významnou úlohu sehrála jak v praxi, tak v uvědomování proletářských mas 19. a 20. století. vynikající

kniha představitele mezinárodního dělnického hnutí Augusta Bebela *Žena a socialismus* (1878).

Novou etapu v řešení tohoto problému představují názory V. I. Lenina. Jeho rozbor vychází již z teoreticky rozpracovaných zásad K. Marxe a B. Engelse v této oblasti a jeho orientace směřuje k vytváření nové komunistické morálky, jejíž nezbytnou a podstatnou součástí je i nové postavení ženy ve společnosti a nové vztahy mezi mužem a ženou. Leninovo úsilí je zaměřeno na vykořeňování maloměstáckých postojů k ženě v socialistické společnosti, na její zapojení do řízení a správy státu, na pozvednutí žen ve vzdělání, uplatnění a sebevědomí na úroveň mužů.

Jednou z nejvýznamnějších otázek, jakýmsi klíčem k odhalení podstaty postavení ženy ve společnosti, a tím i osou koncepce postavení ženy za socialismu a komunismu, se stala otázka, zda podřízené postavení ženy v buržoazní společnosti bylo takové od počátku dějinného vývoje lidstva a co je v takovém případě podmínilo.

Přibližně do šedesátých let minulého století, tedy poměrně do pozdní doby, se touto otázkou nezabývala žádná vědní disciplína. Odhalit a vědecky popsat postavení ženy v dřívějších společnostech a její úlohu v rodině bylo úkolem historické vědy. Avšak tato věda byla v daném období ještě zcela pod vlivem pěti knih Mojžíšových. Měšťácká věda tohoto období nijak nepochybovala o názoru církve, že odjakživa existoval pouze jeden typ rodiny – totiž rodiny patriarchální s dominantním postavením muže, který jako bohem vyvolený řídí od nepaměti osudy lidstva, žen a dětí. Vývoj v této oblasti se popíral a o předdějinném období měla měšťácká věda jen mlhavé, většinou pravdě neodpovídající představy.

Přesto se začaly postupně objevovat poznatky, které naznačovaly, že rodina a postavení ženy ve společnosti byly v minulosti jiné, než jak se dosud předpokládalo. Rouška skrývající tajemství společenského uspořádání dřívějších společností se odhalovala pomalu a s mnoha omyly. Přispěl k tomu vedle J. J. Bachofena zejména L. H. Morgan dílem *Pravěká společnost neboli výzkumy průběhu lidského pokroku od divoštství přes barbarství k civilizaci* (1877), významným pro potvrzení materialistického pojetí dějin a klasiky marxismu velmi oceňovaném.

K jakým poznatkům dospěl marxismus, pokud jde o vývoj společnosti a postavení ženy v ní? B. Engels poukázal na velmi významný metodický postup marxistické dialektické metody aplikované na společnost, spočívající v tom, že zkoumání produkce a reprodukce bezprostředního života — tedy onoho rozhodujícího momentu v dějinách — je dvojího druhu. Jednak je to produkce životních prostředků, jednak produkce lidí samých. Čím nerozvinutější je společnost a čím omezenější jsou její výrobky, tím větší měrou ovládají společenský řád rodové svazky. V rodové společnosti se však vyvíjí dělba práce, produktivita práce, rozvíjí se soukromé vlastnictví, směna, zhodnocování cizí pracovní síly. Staré rodové zřízení se rozpadá, vzniká třídní společnost a stát, v němž je rodinný řád a postavení ženy podřízeno majetkovému řádu, v němž probíhají třídní boje, v němž existuje nejen poroba člověka člověkem, ale poroba ženy mužem.

Klasikové marxismu přesvědčivě dokázali, že „přirozená“ podřízenost ženy od vzniku lidské společnosti je náboženským mýtem, který ochotně převzala i měšťácká věda. Dospěli logickou abstrakcí k stejnému názoru jako později Morgan, jehož objevy původní matriarchální pospolitosti přirovnával Engels k Darwinově objevu evoluční teorie a Marxově objevu nadhodnoty.

V předmluvě k *Původu rodiny* z roku 1891 charakterizoval Engels mateškoprávní rod jako stěžejní osu, kolem níž se točí celá věda a od jejíhož objevení je teprve známo, kterým směrem a po čem je třeba pátrat a jak mají být výsledky bádání

uspořádány [Marx - Engels 1950 : 215 až 216].

Zájem o tento problém je pochopitelný. Ze zvrácení mateřského práva vyvozuje Engels „světodějnou porážku ženského pohlaví“ [Marx - Engels 1967 : 90]. To je onen přelom, který vede ke zbavení důstojnosti ženy, k její porobě, k tomu, že se stala otrokyní muže a pouhým nástrojem na rození dětí. Tato situace trvá v zastřené podobě i v měšťácké společnosti, která to vše pokrytecky zastírá, odívá do mírnější formy, avšak neruší.

Engelsova teze tedy zní: Původní rovnost, či dokonce nadřazenost ženy ve společnosti, vyplývající z toho, že potomstvo mohlo být určováno pouze po přeslici, byla vývojem soukromého vlastnictví a změn s ním souvisejících zvrácena. Tento zvrat je jednou z nepronikavějších revolucí, jakou lidé zažili [Marx - Engels 1967 : 89].

Engels chápal matriarchát jako univerzální historické stadium. Mateřský rod je původní společenskou formou, je to vývojové stadium prvobytné společnosti. Materiálním předpokladem vlády žen v prvobytné epoše je komunistické hospodářství. Přitom množství práce, kterou žena v prvobytné společnosti vykonává, kdy je prací vlastně zavalena, není v rozporu s jejím vládnoucím postavením. Na adresu buržoazní historiografie Engels říká: „Představa, že žena byla na počátku společnosti otrokyní muže, je jednou z nejabsurdnějších představ, které byly převzaty z osvěcenství osmnáctého století. U všech divochů a u všech barbarů nižšího a středního stupně, zčásti ještě i u nejvyššího stupně, má žena nejen svobodné, nýbrž i nanejvýš vážené postavení“ [Marx - Engels 1967 : 83].

Žena tedy nebyla od počátku otrokyní muže, pád mateřského práva byl podmíněn řadou hlubokých přeměn v ekonomice a společenských poměrech prvobytné společnosti. Porobení ženy vzniklo jako *historická* kategorie a zanikne spolu s odstraněním příčin, které je uvedly v život.

Marx a Engels hovoří o první dělbě práce jako o dělbě práce mezi mužem a ženou. Tato dělba práce, podmíněná biologickým posláním ženy, vedla k tomu, že žena nemohla dělat to, co muž ani na

prvních stupních vývoje společnosti, kdy mezi nimi nebyl ekonomický rozdíl ani jeho ideologické vyjádření. Byla méně pohyblivá, byla „slabší“, přiváděla na svět potomstvo a musela o ně pečovat. Bylo nemožné, aby v době, kdy hlavní zdroj potravy představoval lov, byla rovnocennou partnerkou muže. To nemá nic společného s naivní představou, že obstarávání potravy bylo výhradně mužskou záležitostí, na níž se žena nepodílela. Jde o to, že mužská část prvotní hordy měla práve z důvodů své biologické odlišnosti prvenství v obstarávání zdrojů obživy, měla větší svobodu. Proto také i později, podle tehdejší dělby práce v rodině, byl muž vlastníkem nástrojů a toto vlastnictví si zachoval i v období zavedení chovu dobytka, zpracování kovů a orby. Engels o tomto pozdějším období říká: „... bylo úkolem muže opatřovat potravu a k tomu potřebné pracovní prostředky, a ty byly také jeho vlastnictvím; došlo-li k rozvodu, odnesl si je, tak jako si žena ponechávala své domácí nářadí“ [Marx - Engels 1967 : 89].

První dělba práce byla podmíněna biologicky. Biologická podmíněnost vedla k tomu, že žena byla ve většině případů více závislá ve zdroji obživy sebe samé a svých dětí na muži než muž na ženě. Engels oprávněně poukazuje na to, že tato dělba práce se ve společenském vědomí neodrážela v podřízeném postavení ženy, neboť ve staré komunistické domácnosti bylo vedení domácnosti, které obstarávaly ženy, právě tak veřejnou, společensky nezbytnou prací jako opatřování potravin, které obstarávali muži [Marx - Engels 1967 : 105].

Jakmile vedení domácnosti pozbylo své veřejné povahy a stalo se soukromou službou, což byl proces podmíněný růstem bohatství, pudilo to muže k tomu, aby zvrátili tradiční dědičnou posloupnost v mateřské linii ve prospěch svých dětí, aby nastolili posloupnost v linii otcovské.

Zatímco Bachofen vysvětlil příčiny změny matriarchátu v patriarchát vývojem náboženských představ, v nichž noví bohové zatlačují staré, poukázal Engels na ekonomické příčiny soustřeďování bohatství a vlády v rukou mužů: „»Divoký«

válečník a lovec se spokojil v domě s druhým místem po ženě; »mírnější« pastevec, zakládající si na svém bohatství, sedl na první místo a ženu zatlačil na druhé“ [Marx - Engels 1967 : 188]. Po celá tisíciletí si také toto první místo udržel, stal se pánem a majitelem ženy.

Klasikové marxismu viděli východisko opětovného osvobození ženy ve vytvoření společensko-ekonomických podmínek pro vstup žen do produktivní práce. Tento dějinný okamžik nastal v období první průmyslové revoluce, která přes obrovské strádání a oběti znamená počátek emancipace ženy. Je zásluhou K. Marxe a B. Engelse, že přes drastickou formu vykořisťování ženské a dětské práce odhalili i její zárodečnou pokrokovou podstatu. Marx charakterizuje v *Kapitálu* tento proces slovy: „... velký průmysl tím, že přiděluje rozhodující úlohu ve společensky organizovaném výrobním procesu mimo obvod domácnosti ženám, mladistvým a dětem obojího pohlaví, vytváří ekonomickou základnu pro vyšší formu rodiny a poměru mezi oběma pohlavími“ [Marx - Engels 1954 : 520].

Přestože proces osvobozování ženy začíná v buržoazní společnosti, nelze jej v jejím rámci definitivně vyřešit. V dopise G. Quillaume-Schackové B. Engels píše: „Skutečnou rovnoprávnost mužů a žen lze podle mého přesvědčení uskutečnit teprve tehdy, až bude zrušeno vykořisťování jedněch i druhých kapitálem a až se práce v domácnosti, prováděná nyní individuálně, změní v odvětví společenské výroby...“ [Marx - Engels 1952 : 351].

Na teoretické názory Marxe a Engelse navázal v období přípravy a realizace proletářské revoluce V. I. Lenin. Stejně jako Marx poukázal na to, že v důsledku zavádění strojů se zvyšuje používání ženské a dětské práce. V rané práci *Vývoj kapitalismu v Rusku* však již konstatoval, že přesto, že kapitalistická továrna uvádí tyto kategorie dělnického obyvatelstva do zvlášť těžkého postavení, přitahuje je na druhé straně k účasti na společenské výrobě, popohání jejich vývoj a zvyšuje jejich samostatnost [Lenin 1952 : 535, 536].

Lenin neustále vyzýval ruské dělnice a příslušnice chudého rolnictva k zapojení

do revolučního hnutí, do boje proti ruskému carismu a válce. Považoval ženskou část ruské dělnické třídy a chudého rolnictva za organickou součást revolučních sil a strana také osvětově mezi těmito masami žen působila. Přes velmi těžkou situaci v zemi po vítězství socialistické revoluce, přes rozvrat a občanskou válku a intervenci nezapomínal Lenin nikdy na ruský ženský proletariát. V projevu na IV. městské konferenci s bezpartijními dělnicemi v Moskvě v září 1919 řekl, že každý dělnický stát, který přechází k socialismu, bude mít dvojí úkol. První spočívá v radikálním převratu v zákonodárství týkajícím se ženy. Sovětská moc uskutečnila demokracii ve větší míře než všechny ostatní, nejvyspělejší země tím, že ve svých zákonech nenechala ani nejmenší náznak nerovnoprávnosti ženy. Již první zákony sovětské moci se týkaly stejné odměny za stejnou práci, státní ochrany mateřství a dětí a zrušení rozdílu mezi dětmi narozenými v manželství a mimo manželství. Zákony ovšem, byť dokonalé, jsou podle Lenina teprve počátkem osvobozování. K úplnému osvobození ženy a jejímu zrovnoprávnění s mužem je třeba, aby existovalo společenské hospodářství a aby se žena zúčastnila společenské produktivní práce. Lenin přitom důrazně upozorňoval, že nejde o to nastolit rovnost mezi mužem a ženou v produktivitě práce, v množství práce, v délce pracovní doby a v pracovních podmínkách, že jde o to, aby žena nebyla utiskována proto, že zaujímá jiné hospodářské postavení než muž. Lenin vytyčil další rozhodující podmínky vedoucí k osvobození ženy, které je možné realizovat až za socialismu a jejichž uskutečňování není ani lehké, ani rychlé. Patří mezi ně minimalizace prací v domácnosti, které označuje za nejméně produktivní, za nejprimitivnější a nejtěžší práce, jež žena koná. Dalším významným krokem je vybudování vzorných jídelen a předškolních zařízení. Usiloval o co největší aktivizaci žen, protože má-li osvobození dělníků být dílem dělníků samých, pak stejně tak osvobození dělnických žen musí být dílem těchto žen. Dělnické ženy se musí samy starat o rozšíření takových zařízení, která postupně povedou k úplné změně

jejich dřívějšího postavení [Lenin 1955 : 32–38].

Lenin ostře kritizoval mladou sovětskou moc za to, že v tomto směru neopatrjuje dost starostlivě výhonky komunismu, a ve *Velké iniciativě* napsal: „Společné jídelny, jesle, mateřské školy – to jsou příklady oněch výhonků, to jsou ony prosté, všední, nic bombastického, mnohomluvného a slavnostního nepředpokládající prostředky, které jsou *skutečně* s to *osvobodit* ženu...“ [Lenin 1962 : 423].

Názory Marxe, Engelse a Lenina dosud nepozbyly své aktuálnosti. Leninův předpoklad, že osvobození ženy z tisícileté poroby je i v socialistické společnosti procesem, se rovněž ukázal pravdivý. Socialistická společnost v mnohém zcela zásadně změnila postavení ženy. Nejmarkantnější jsou tyto změny v oblasti práce, vzdělání a politickém uplatnění žen. Přesto ještě zaujímá žena jiné společenské postavení než muž. Je méně svobodná, má omezenější společenské a pracovní možnosti, neboť značná část domácích povinností, včetně výchovy dětí, spočívá v mnoha našich rodinách především dosud na ní. Je ještě do určité míry obestřena řadou přežitků, které historie po tisíciletí nashromáždila a které jí samotné svazují ještě mnohdy ruce. Přes tyto a jiné obtíže proběhl v naší společnosti zásadní společenský převrat v postavení ženy, který prověděl správnost marxisticko-leninského pojetí ženské otázky.

Teorie marxismu-leninismu a praxe socialistických zemí zcela vyvrátily názory buržoazní vědy o ženě, o správnosti jejího podřízeného postavení v rodině a společnosti. Přesto její pozůstatky ve vědomí lidí dosud působí a brzdí prohlubování rovnoprávného postavení ženy v denním životě.

Ve světové buržoazní sociologii je shromážděno velmi mnoho pseudoteorií a nevědeckých argumentů týkajících se ženy. V ideologické rovině představuje spor mezi idealistickou a marxistickou společenskou vědou o pojetí úlohy ženy ve společnosti jeden z významných článků celkového boje mezi těmito protichůdnými ideologiemi. Svou úlohu sehrála v postoji k ženám i česká buržoazní sociologie.

Pojetí ženské otázky v české buržoazní sociologii

Lze říci, že buržoazní sociologie jako celek odhlíží od společenských podmínek, které ženu v průběhu dějin ztvárňovaly a podmiňovaly její vývoj, její společenské postavení. Ve svém hlavním myšlenkovém proudu vychází v podstatě z křesťanského názoru, že duševní schopnosti žen jsou ve srovnání s duševními schopnostmi mužů nižší, což zapříčiňuje rozdílnost ve společenské dělbě práce a jejich sociálně ekonomických rolí ve společnosti. Typickým rysem buržoazních přístupů je orientace na tzv. biologickou teorii ženy, s jejímiž pozůstatky se setkáváme v myšlení lidí dodnes. Její podstatou je názor, že mateřská funkce ženy podmiňuje její nižší intelekt, vyšší emocionalitu, menší schopnosti a talent ve srovnání s mužem. Na rozdíl od křesťanského pojetí nejsou tyto rozdíly dány božskou vůlí, ale přírodními danostmi ženy, psychicko-fyziologickými vlastnostmi, které jsou vrozené a nezměnitelné.

Buržoazní sociologie také hledá „osudovou“ (a nikdy nenalezenou) a také nedefinovatelnou „věčnou podstatu ženství“. ono „ewig Weibliches“, věčné ženské rysy odlišné od mužských.

Biologické teorie ovlivnily zejména v krásné literatuře řadu krajních postojů k ženám, z nichž lze na jedné straně například uvést nenávisťný postoj F. Nietzscheho, na straně druhé pak Goethovo zbožnění ženy, v němž je považována pro svou citovost a submisivitu za zjemňující živél tohoto světa, jemuž vládne muž.

Česká buržoazní sociologie jako apologetická odnož západoevropské a americké sociologie rovněž chápala ženu jako bytost, která má na rozdíl od muže nižší kvality, a to jak intelektuální, tak mravní. Ve značné míře přebírala biologickou teorii ženy, zdůrazňovala kult mateřství a zabráňovala pronikání marxistického pojetí ženy do vědomí širokých lidových mas. Hlásala plnou podřízenost a poslušnost ženy a její hmotnou i duchovní závislost na muži.

Snažila se vytvářet různé typologie, rozdělující muže a ženy podle různých charakteristik do skupin, které se od sebe

lišily. Jakkoli byly tyto typologie rozdílné podle toho, jak se autoři lichotivě či méně lichotivě vyjadřovali o různých schopnostech a vlastnostech mužů a žen, měly, pokud jde o ženy, společné znaky. Všechny obsahovaly poukaz na to, že ženy jako uchovatelky rodu jsou bytostmi převážně citovými, mají praktické myšlení a jednání a jsou konkrétní až přízemní.

V české buržoazní sociologii to byla A. Dratvová, která roztrídila ženy z hlediska nadání, zájmů a práce na jednotlivé typy. Z biologické teorie převzala první typ pykniky, ženy pasivní, neprůbojné, pečlivé, povrchní a málo cílevědomé, která patří zcela do domácnosti. Druhým typem jsou podle ní organizátorky, které sice mají mnoho mužské průbojnosti a myšlení, jsou však povrchní a roztržštěné. Třetím, zcela vzácným typem jsou tzv. ženy tvůrčí, které se vyrovnají mužům i v nejvyšších činnostech, jako je činnost zákonodárná, spisovatelská, řízení velkých podniků apod. Avšak bez ohledu na typ dospěla Dratvová k závěru, že pravým posláním ženy je mateřství, péče o domácnost a manžela.

Průměr žen je podle ní typický neložickým myšlením, které bývá vlastně jakýmsi asociativním vázáním myšlenek, ovládaných citem. Žena má podle Dratvové menší schopnost abstrakce než muž, její myšlení je intuitivní a rozhodování se řídí mocným citem. Na prvním místě je u ženy touha provdat se. Má se ovšem vzdělávat, neboť vzdělání ji zjemňuje a kultivuje.

Koncepce Dratvové směřovala k obhajobě jednou provždy daných kvalit žen, které nelze změnit. Intelektuální priorita muže je přírodní daností, stejně jako inferiorita ženy. Muž a žena se doplňují, žena hraje úlohu podřadnější, je to přírodní, na lidské vůli nezávislý zákon. Vzdělání a výchova žen je nutná a správná, avšak vede jen k zušlechtění ženy, má charakter kvantitativní, nikoli zásadní [Dratvová 1947 : 17].

Rovněž K. Černocký poukazoval na to, že žena jako společnice muže má nárok na společenský a kulturní život, ale zásadně nelze dělat mezi schopnostmi muže a ženy rovnítko. Toto stanovisko se snažil podpořit tzv. „vědeckými hledisky“. Tak

například jako argument proti ženám uváděl, že již před narozením je rozdíl v tepu dětí mužského a ženského pohlaví, že každý krychlový milimetr ženiny krve má o milión krevních tělísek méně než krve mužovy, že krev ženy je tvořena vodou z 80 $\frac{0}{10}$, zatímco krev muže jen z 75 $\frac{0}{10}$, apod.

Proto z fyziologického hlediska je podle tohoto autora otázkou, pro jakou práci se žena hodí, pro jakou má schopnosti. Velmi vágními argumenty Černocký dokumentoval, že ženy mají vratkou biologicko-psychologickou základnu, a proto nemohou zastávat vedoucí místa a zodpovědné postavení jako muži [Černocký 1947 : 56]. To ovšem ženám nevytýkal. Považoval to za jejich „přirozenost“. Snažil se rozdělit svět práce na oblasti vhodné pro muže a pro ženy. Vodítkem mu přitom nebyla menší fyzická síla nebo mateřské poslání žen, ale „neměnná podstata ženstva“.

Dospěl k závěru, že žena se může uplatnit jen v některých pracovních oblastech – tam, kde je důležitá obratnost prstů, při psaní na stroji, při výuce jazyků, ošetřování nemocných, lidumilné činnosti. Nedovede se vypořádat s neočekávanými a náhlými změnami, nemá mužův klid a rozhled. Je trpělivá, spíše trpná, není pracovně houževnatá [Černocký 1947 : 71].

Běžným argumentem používaným v buržoazní sociologii je poukaz na to, že mezi těmi, kteří se vyznamenali mimořádnými výkony, je jen velmi málo žen. Při statistickém šetření o výskytu nadprůměrné inteligence v Československu v roce 1927, které prováděl F. Weyr, se v základním souboru, který činil 293 osob, objevilo pouze 8 žen – Božena Němcová, Tereza Nováková, Žofie Podlipská, Karolína Světlá, Růžena Svobodová, Marie Bittnerová, Hana Kvapilová a Otýlie Sklenářová-Malá [Weyr 1927].

Na problém malého zastoupení žen mezi vynikajícími jedinci poukazuje mnoho buržoazních autorů. V naší buržoazní sociologii to byl např. Otto Kapp, který polemizoval s marxistickým přístupem takto: Můžeme obhájit rovnost pohlaví a tvrdit, že jen společenské zřízení znemožňovalo ženám, aby ukázaly svoje schop-

nosti? Jestliže příroda musela ženy vybavit pro jejich nejvážnější úlohu, mateřství, jak po stránce duševní, tak po stránce tělesné zvláštním způsobem, je těžko představitelné, že by to nešlo na úkor ostatních úkolů společných oběma pohlavím. Proto není možné očekávat od žen tytéž výkony jako od mužů, neboť ženský organismus má o jednu nesmírně důležitou úlohu více.

Stejně jako Weyr srovnával Kapp počet významných mužů a žen, a i když připouštěl, že na jednostranném uplatňování žen mají vnější nepříznivé podmínky nemalý podíl, považoval rozdílnost přírodou daných, vrozených předpokladů za stejně nepopíratelnou. To, že se ženy neuplatnily jako komponisté a dirigenti, uváděl jako důkaz existence mocnějších a vyhraněnějších vloh u mužů. Rozdíl mezi duševními výkony mužů a žen považoval za daleko větší než mezi výkony tělesnými [Kapp 1946].

I Kappovo vysvětlení se opírá o přirozené dispozice ženy. Laskavě omlouvalo příčiny nedostatků ženy. Nelze ji odsuzovat za to, že se nevyrovná mužů, neboť má vynikající poslání – přivádět na svět děti. Příroda ji proto vybavila jinak než muže nejen biologicky, ale i duševně.

Podobné stanovisko k ženám zaujímal i nejvýznamnější český buržoazní sociologové. Tak například M. Chalupný nevyjádřil přímo negativní názor na ženy, ale svým pojetím se velmi blížil již uvedeným názorům. V díle *Vývoj lidské společnosti* napsal, že žena je bytost více biologická než muž, blíží se i dobou svého vývoje tělesného více ostatnímu tvorstvu než muž; muž je bytost více sociologická, postup tělesného chřadnutí a úbytek duševních sil je u něj menší. Žena je blíže základu, muž vrcholu života lidského [Chalupný 1935 : 200].

Arnošt Bláha poukazoval na to, že ženinost lidství má být uznáno po stránce politické, hospodářské, právní, kulturní a mravní. Žena má právo na plnost životního obsahu a má se jí dát vše, co jí po lidském právu náleží. Tím ovšem není řečeno, že by jí mělo být dáno totéž co mužů [Bláha 1933 : 43].

Smysl této slovní ekvilibristiky spočívá v tom, že ženě se má podle Bláhy dostat

práva na širší a hlubší vzdělání, práva vstupovat do různých povolání, a dokonce se i přímo zapojovat do politického života. Nesmí se však zapomínat na její mateřské povinnosti, „... jako muž, když si zvolí povolání, tak i žena, když se provdá, musí to být chápáno tak, že si zvolila za poslání vytvoření rodiny a že se vzdala ne sice všech ostatních povolání, ale alespoň těch, která se nesrovnávají s řádným plněním povinností v kruhu rodinném“ [Bláha 1937 : 276].

Přes proklamovanou rovnoprávnost a rovnost ve všech oblastech života je podle Bláhy hlavní povolaní ženy v rodině. Může něco dělat navíc, pokud má k tomu čas a možnosti, ale prvořadou úlohu musí sehrát v domácnosti. Je typické, že v souvislosti s rodinou se tento autor ani slovem nezminil o muži. Muž je „od přírody“ povolán k činům, k zaměstnání, k výkonům mimo domov. Bláha byl ovšem buržoazní demokrat. Proto zdůrazňoval nutnost ženina vzdělání, a dokonce vstupu do politického života a do zaměstnání.

Rovněž v *Sociologii inteligence* se zamýšlel nad údělem žen a jen velmi opatrně formuloval myšlenky, které by snad mohly ženám bránit v uplatnění v „praktickém životě“. Uvažoval o tom, zda takové rysy žen, jako například emocionalita, nepřímost, nevědomost, by mohly v případě zapojení žen do veřejného života a práce poškodit obsah práce v náročných povoláních. Zamýšlel se nad „darem intuice“, který prý ženy mají, což je schopnost vidět do nitra věcí, která však kontrastuje s mužskou schopností myslet v obecnostech a pomalu, rozvážně argumentovat. Dospěl k závěru, že by bylo problematické zaměstnat ženu-intelektuálku například v legislativě, která žádá dalekosáhlých hledisek a schopnost nejrůznějších zorných úhlů. Stejně by tomu mohlo být v politice, neboť ženy jsou emocionální a mají sklon k exaltaci a to by mohlo být osudné pro veřejné záležitosti i pro rodinný život [Bláha 1937 : 278].

Racionálním smyslem buržoazních teorií o ženě je úsilí zabránit jí vykonávat náročná povolání, zabránit jejímu hlubokému profesionálnímu vzdělání, potlačit její nadání a schopnosti, a tím ji udržet v područí jak v rodině, tak ve společnosti.

Tomuto cíli sloužila i česká buržoazní sociologie. Avšak přes abstraktní úvahy zpochybňující schopnosti ženy vykonávat povolání a působit mimo okruh rodiny byla zaměstnanost žen v první republice vysoká. V roce 1930 bylo u nás zaměstnáno 1422 tisíc žen, tj. 25,5 % všech výdělečně činných osob, což je míra zaměstnanosti žen, jaké dosahují některé kapitalistické země teprve v současné době. Tato míra ekonomické aktivity žen byla dána rozvojem průmyslu a koncentrací kapitálu, provázené třídní polarizací charakteristickou pro vyspělou buržoazní společnost.

Úsilí dosáhnout maximálních zisků vedlo k tomu, co již popsali klasikové marxismu-leninismu — k poptávce po levnější, třeba méně kvalifikované pracovní síle — po ženách. Již A. Bebel vystihl nedobrovolný konkurenční boj mezi mužskou a ženskou pracovní silou, kdy ženská síla vytlačuje ze zaměstnání muže, kteří, protože chtějí žít, nabízejí zase laciněji svou pracovní sílu a tato nabídka zase stlačuje mzdy dělníci. Snižování mezd se tak stává šroubem, který zvyšuje nabídku rukou [Bebel 1962 : 205].

Česká buržoazní sociologie odrážela veškeré charakteristické rysy buržoazního postoje k ženám. Na jedné straně vyzvedávala mateřství a úlohu ženy v domácnosti, chválila pracovitost ženských rukou, na druhé poukazovala na její duševní inferioritu. Ještě ve čtyřicátých letech dvacátého století opakovali čeští buržoazní sociologové „přírodovědné“ argumenty konce devatenáctého století. Žena měla být v područí nikoli jen „ideologicky“, jako v koncepci křesťanství, ale na základě „objektivních“, „přírodovědných“ argumentů, na základě rozdílného složení krve ve srovnání s mužem, počtu srdečních tepů, váhy mozku apod. Do povědomí širokých lidových mas mělo proniknout vědomí, že emancipace ženy je neoprávněným požadavkem, pseudoproblémem, neboť myšlení ženy a její schopnosti jsou nižší než u muže.

Moderní přírodověda považuje za hrubý vulgarismus, vyvozují-li se z anatomicko-fyziologických rozdílů mezi mužem a ženou rozdíly v intelektu a morálních vlastnostech. Marxistická věda vysvětlila, proč se v dějinách ženy podílely na vě-

deckých objevech a umění menší měrou než muži. Příčina nespočívá v nedosta-
tečném nadání a schopnostech žen, ale
v názorech na ženu, v úkolech, které byly
na ni kladeny, v zaměřenosti ženského
vzdělání (pokud je vůbec získávala), v ro-
lích, které ji společnost určila. Historicko-
materialistický pohled postihl sociálně
ekonomické okolnosti, které formovaly
možnosti žen v jednotlivých společensko-
ekonomických formacích a ohraňovaly
uplatnění jejich schopností a nadání.

Obzor ženy byl po celá tisíciletí ome-
zenější než obzor mužů, třídní antagonis-
tické společnosti deformovaly její mo-
žnosti a až na malé dějinné výjimky strik-
tně stanovovaly její úkoly. Od dob řecké-
ho starověku se zdůrazňoval practicismus
ženy, přizemnost, omezenost, ale i praco-
vitost a zodpovědnost za sféru domácího
hospodářství, zatímco velký svět byl po-
važován za svět mužů.

V tomto historickém společenském rám-
ci se formovaly i vlastnosti žen. V bur-
žoazní sociologii však nejsou chápány ja-
ko historicky podmíněné, ale jako přímo
vyvěrající z biologie ženy. Buržoazní so-
ciologie vytýká ženám malichernost, pro-
lhanost, falešnost a klevetnictví, menší
smysl pro pravdu a přesnost. Z dobrých
vlastností jí pak připisuje především vel-
kou míru soucitu, laskavosti, odpor k bru-
talitě a ochotu pomáhat bližnímu. Tyto
vlastnosti však chápe jako neměnné, věč-
ně spjaté se ženami. Avšak pravdivé vy-
světlení spočívá jinde než v hormonech.
Vlastnosti lidí, stejně jako morálka a jiné
jevy společenské nadstavby, nejsou jed-
nou provždy dané, ale jsou historicky
podmíněné. Ženy jako utiskovaná část
třídních antagonistických společností ne-
mohly většinou dosahovat svých tužeb a
přání otevřeně, byly závislé na otci, brat-
ru, manželovi, a tak se u nich pěstovaly
vlastnosti, jako je „ženská lživost“, umě-
ní skrývat vlastní myšlenky, neupřímnost
a jiné záporné povahové vlastnosti. Vel-
mi správně spojuje J. B. Furst jak zápor-
né, tak kladné povahové vlastnosti žen
s objektivní nutností žen bránit se útisku
a opovržení společnosti. Také soucit se
slabými a trpčícími, něha a slitování, které
jsou u žen shledávány častěji než u mužů,
pramení z toho, že ženy, samy postižené,

dovedou lépe pochopit situaci těchto je-
dinců [Furst 1961 : 200].

K tomu přistupuje i společenská vý-
chova a kontrola. Od muže se neočekává,
že by dával v těžkých životních situacích
příliš najevo svoji bolest, naopak u ženy
by se takové jednání označilo na nedosta-
tek citu. To vše ve velmi složité transfor-
maci ovlivňuje i vnější projevy lidí a
utváří povahy mužů a žen určité historic-
ké epochy.

Existence socialistických zemí poprvé
v dějinách prolomila praktickými příkla-
dy bariéru, kterou mezi muži a ženami
vybudovala náboženství všeho druhu a
buržoazní věda. Socialistické země posky-
tují mužům a ženám stejné možnosti
v práci, v pracovních a životních pod-
mínkách se ještě celkově lépe uplatňují
užívání kultury, v politické aktivitě. Je
nesporné, že vzhledem k pozůstatkům mi-
nulých tradic ve vědomí lidí a dosud ne-
dorešeným společensko-ekonomickým pod-
mínkách se ještě celkově lépe uplatňují
muži, a to jak v povolání, tak ve výhod-
nějším postavení v rodině a při výchově
dětí. Také v politickém životě sehrávají
významnější úlohu než ženy. Je však tře-
ba vidět také to, že ženy stále častěji vy-
konávají náročná, vysoce kvalifikovaná
povolání, stále častěji pracují v oborech
považovaných dříve za obory výhradně
mužské. Neobyčejně vzrostl podíl žen
v odvětvích vědy, kde by se ženy podle
názorů tradovaných v buržoazní sociolo-
gii nemohly vůbec uplatnit. Rovněž ros-
te jejich aktivní podíl na politickém a
veřejném životě, z něhož je buržoazní so-
ciologie v podstatě vyřazuje.

Praxe socialistických zemí ukazuje, že
rozdíl mezi muži a ženami v oblasti in-
telektu a schopností, pokud vůbec existu-
jí, nejsou podstatné a nemohou sloužit ja-
ko argument proti všestrannému uplatně-
ní žen v pracovním procesu s výjimkou
oborů a prací, které dosud mohou ohro-
zit jejich mateřskou funkci.

Zaměstnanost žen jako nezbytná podmínka jejich emancipace

Metodicky lze vyzvednout především tři
základní momenty, jimiž klasikové mar-
xismu-leninismu podmínili osvobození že-

ny: a) zapojení žen do ekonomické činnosti, které začíná v období první průmyslové revoluce, b) existence socialistického hospodářství, jež je nejzákladnější a rozhodující podmínkou, c) likvidace domácí malovýroby a vytvoření takových výrobních odvětví, která zminimalizují domácí práce a v podstatě je z rodin odstraní.

Rozvoj ekonomické aktivity žen a odstraňování jejích zábran, stejně jako cílevědomá minimalizace domácích prací, je podmíněn existencí socialistického společenského řádu. Jen socialistická společnost je například s to vytvářet pracovní příležitosti i za cenu dočasných ekonomických ztrát, investovat obrovské částky do zařízení pro předškolní a školní děti, rozvíjet v co nejširší míře vzdělání obyvatelstva a jeho kulturní úroveň, tedy přebírat na sebe úkoly, které kapitalistická společnost přes tlaky veřejnosti chápe spíše jako soukromou záležitost jedinců a rodin.

Z hlediska vytvořené báze, z hlediska již existující socialistické společnosti, je pak sociologicky nejzajímavějším jevem sama ekonomická aktivita žen. Je totiž základem průběhu těžko vyčíslitelného emancipačního procesu a mnoha změn v myšlení lidí v historicky krátké době. Ve svých ekonomických, kulturních a morálních důsledcích je klasickým potvrzením Engelsovy teze, že zrovnoprávnění ženy není možné, pokud je vyloučena ze společenské produktivní práce.

Ekonomická aktivita žen je jedním ze stimulatorů, které v makrorovině ovlivňují a mění sociální strukturu společnosti. Celou řadou probíhajících změn také ovlivňuje a nově formuje takové jevy, jako je výchova nových generací, životní způsob lidí naší epochy, vztahy mezi lidmi v pracovní a mimopracovní sféře, fungování a charakter pracovních kolektivů a jiné jevy, z hlediska společnosti i jedince významné. Přitom působí na proměny prvků a celých systémů po tisíciletí zavedených tradic, které se ještě generaci rodičů zdály neotřesitelné. Patří mezi ně stoupající podíl kolektivní výchovy dětí, uvolnění vztahů mezi mužem a ženou, vzrůstající samozřejmost rovného postavení žen v práci, vstup žen do ve-

doucích funkcí, kdy řídí i celé kolektivy vysoce kvalifikovaných mužů apod., tedy jevy jak vysoce pozitivní, tak jevy, které společenská kritéria morálky hodnotí nepříznivě. Za třicet let existence socialistické společnosti vzala za své např. instituce věna, která po staletí fungovala zcela neměnně. Do popředí vyhraněné společenské pozornosti se dostalo vzdělání dívek, snaha rodičů, aby dosáhly co nejvyšší kvalifikace.

Všechny tyto otázky svým způsobem souvisejí s ekonomickou činností žen, nejsou-li jejím přímým produktem.

Ekonomická aktivita žen má jak celosvětově, tak u nás. některé charakteristické rysy. Jedním z nich je její *růst*, zejména v poválečném období. Celosvětově je zaměstnáno asi 1,5 miliardy osob, z toho půl miliardy činí ženy; v průměru je tedy zaměstnána každá třetí žena. Mezi rozvojovými, kapitalistickými a socialistickými zeměmi jsou v zaměstnanosti žen velké rozdíly. Zatímco nízká úroveň ekonomiky není s to v koloniálních, polokoloniálních a rozvojových zemích realizovat ani plnou zaměstnanost mužů, pohybuje se ekonomická aktivita žen v kapitalistických zemích mezi 20–38 % z celku činného obyvatelstva. V NSR je například zaměstnáno 30 % žen, ve Velké Británii také kolem 30 %, v Itálii 20 %, v Belgii 29 %, v USA 38 % žen z celkového počtu zaměstnaných osob.

V socialistických zemích se zaměstnanost žen v průběhu průmyslového rozvoje velmi přiblížila zaměstnanosti mužů. V naší republice, která má kolem 8 miliónů obyvatelstva v produktivním věku, je zaměstnáno zhruba 3,5 miliónu žen, tj. 47,8 % z celku všech zaměstnaných osob. Každý druhý zaměstnaný občan naší republiky je tedy žena, rozdíl mezi zaměstnaností mužů a žen je minimální. Stejně je tomu v SSSR, NDR a většině ostatních socialistických zemí.

Významným rysem dnešní zaměstnanosti žen jsou *změny v její struktuře*. Vědeckotechnická revoluce, mechanizace a automatizace výrobních procesů, zavádění automatizovaných systémů řízení vedou k tomu, že v průmyslově vyspělých zemích klesá počet činného obyvatelstva v zemědělství, rozšiřuje se počet pracovníků ve

sféře služeb a ekonomicky aktivní obyvatelstvo se přesouvá ze zemědělství do průmyslu, event. do terciární sféry. Tento trend, tj. přechod pracovní síly z odvětví materiální výroby do odvětví služeb, je typický především pro ženy. Je vyvolán růstem produktivity práce a možností zabezpečit rozvoj materiální výroby mechanizací a automatizací výrobních procesů. Dnes například jen velmi málo osob v USA, v Anglii a v Kanadě pracuje v zemědělství. Ve vyspělých socialistických zemích jejich počet rovněž klesá.

Ještě v roce 1960 pracovalo u nás v zemědělství více než $\frac{3}{4}$ miliónu žen, v současné době je to 490 tisíc. Tyto procesy přesunu pracovních sil neprobíhají bez problémů, pouze jednoduchou záměnou výkonných mechanismů za lidskou pracovní sílu. Mezi ženami pracujícími v zemědělství je u nás v současné době vysoký podíl pracovníc v poproduktivním věku, s nízkou kvalifikační úrovní, takže modernizace zemědělských prací je urychlována nedostatkem pracovních sil vůbec a kvalifikovaných zvláště. V průmyslu technický pokrok snižuje namáhavost řady prací a umožňuje stále širší uplatňování ženské pracovní síly. Ženy jsou stále častěji zaměstnávány pracemi, které dříve buď vzhledem k namáhavosti, nebo složitosti nikdy nevykonávaly. Zároveň však i zde modernizace uvolňuje pracovní síly, které se pak přelévají do oblasti společenských služeb.

Naprostá většina ekonomicky činných žen u nás, asi 2,5 miliónu, pracuje v odvětvích materiální výroby. Je to především průmysl, který je základnou zaměstnanosti žen. Zhruba necelý milión žen pracuje ve společenských službách.

V roce 1948 pracovalo ve výrobních odvětvích národního hospodářství ČSSR z celkového počtu pracovníků 87 % osob. V roce 1971 však jejich podíl činil již 78 % a naopak se zvýšil podíl pracovníků v nevýrobních odvětvích. V roce 1960 pracovalo v nevýrobních odvětvích ČSSR 51,1 % žen, v roce 1974 již 59,2 % žen.

Tyto strukturální změny jsou z hlediska ženské pracovní síly pozitivní, neboť ve většině případů znamenají přechod žen z oblasti materiální výroby do oblasti společenských služeb i zlepšení pracovní-

ho prostředí a menší fyzickou namáhavost prací. Zároveň ani zde však nelze zjednodušovat, neboť je mnoho prací ve službách, které jsou fyzicky velmi namáhavé, nebo které jsou charakteristické vysokým neuropsychickým zatížením. Rovněž rozložení pracovní doby, která je často celodenní, je ve srovnání s pracemi v průmyslu, kde se tradičně udržuje pracovní doba od 6–14 hodin, nevýhodné. K tomu přistupuje i nevyrovnanost v odměňování, které je většinou nižší u povolání a oborů, kde se koncentrují ženy. Řada těchto problémů se postupně řeší, jsou však složité a vázané nejen na celospolečenská rozhodnutí a požadavky, ale i na úroveň řídicí práce v podnicích.

Se strukturálními změnami v zaměstnanosti žen je spojen i tzv. problém *feminizace* odvětví a oborů. V roce 1948 měla jen dvě z tehdy sledovaných odvětví národního hospodářství převahu žen — bylo to zdravotnictví a sociální péče a zemědělství. V roce 1963 bylo těchto odvětví již osm a v roce 1974 již jedenáct z celkového počtu odvětví.

Ženská pracovní síla se celosvětově soustřeďuje do některých odvětví a oborů již od počátku hromadného vstupu žen do práce mimo domov a pokračuje dodnes. Problematika feminizovaných odvětví je známá — vedle dosud nižší hladiny výdělků je to například obtížnější realizace sociálního zákonodárství, neboť výhody, které požívají těhotné ženy a matky dětí do 15 let, jako je například možnost přechodu na lehčí práce, práce na zkrácený pracovní úvazek, úprava pracovní doby apod., se přesouvají jako nevýhody na ženy se staršími dětmi a na bezdětné ženy.

Všeobecně známá je nespokojenost s takovým jevem, jako je feminizace školství, kdy generace chlapců a dívek jsou vychovávány po řadu let výhradně ženami. Rovněž zdravotnictví a jiné obory mají své vážné problémy vyplývající z vysokého počtu zaměstnaných žen.

V souvislosti s feminizací vznikají úvahy, zda soustřeďování žen do některých oborů není podmíněno zvláštnostmi ženské psychiky a zda jde tedy o jev trvalý, nebo zda dnešní dělení na mužské a ženské práce postupně zmizí.

Naše zákony vyčleňují některé práce včetně učebních oborů pouze pro muže a ženám je zakazují, neboť jejich výkon ohrožuje mateřskou funkci ženy. Zároveň lze pozorovat, že ženy neochotně vstupují do mnoha oborů, které jim nejsou zakázány a kde je vysoká poptávka po pracovních silách, jako jsou například kovoobory. Totéž se projevuje u chlapců. Povolání zdravotní sestry je kvalifikované, intelektuálně i fyzicky náročné a může jedince uspokojit. Přesto je to povolání u nás výhradně ženské, ačkoli zájem o studium medicíny je u mužů velmi vysoký.

Příčin feminizace nebo maskulinizace povolání je teda celá řada. Působí nejen sám charakter práce, ale i společenské názory. V povědomí lidí dosud působí tradiční normy o nevhodnosti určitých profesí pro ženy – například „černého řemesla“ či oborů technicky náročných. Naopak tam, kde se vyžaduje šikovnost rukou, jemnost prstů apod., je práce ženy uznávána.

Socialistické země poprvé v dějinách začaly prorážet tuto bariéru, začaly měnit starou a vytvářet novou tradici. Jako jediné na světě začaly hromadně vyskolovat ženy-odbornice pro technicky náročná povolání, zatímco v kapitalistických zemích se udržuje tradiční model ženy, která nerozumí technice, matematice a vědě vůbec.

Nová tradice je u nás dosud poznamenána minulostí a starými představami o tom, co je vhodné pro muže a co pro ženy. Avšak uplatnění žen v tzv. netradičních ženských oborech ukazuje, že výběr povolání je určován konkrétními společensko-historickými podmínkami, že nejde o nějaké tajemné předurčení k povolání, podmíněné jinou psychikou mužů a jinou psychikou žen. Jde o to, že v myslích lidí je ženská práce spojována s čistotou, grácií, květinami, méně již se složitými stroji a přístroji, matematickými výpočty, hlukem, skalpelem apod., ačkoli tato představa je daleko reálnější. Tyto pozůstatky ani ne tak minulé praxe jako spíše buržoazní ideologie se aktualizují například ještě v tom, že se neúměrně mnoho dívek hlásí do tzv. ženských oborů, jako je prodavačka, kadeřnice, zlatní-

ce, aranžerka, a málo například do zemědělských učebních oborů.

Přestože nová tradice vzniklá v socialistických zemích je dosud mladá, je perspektivní. Zapojuje ženy do vědeckotechnické revoluce, nenechává je stranou obrovského převratu ve výrobních silách. Tuto tradici je třeba posilovat a z mysli lidí vykořeňovat staré představy o uplatnění žen.

Z těchto perspektiv je také třeba pohlízet i na problém feminizace oborů a odvětví. Inklinace žen k určitým profesím bude trvat tak dlouho, dokud vědeckotechnický pokrok nezpřístupní a neusnadní některá povolání, kde se ženy uplatňují dosud obtížněji než muži. Bude trvat tak dlouho, dokud budou působit přežitky ve vědomí lidí, dokud mzdové soustavy nevyrovnejí některé rozdíly vedoucí muže k tomu, že se těmto povoláním vyhýbají pro nízký finanční efekt.

Z prognostického hlediska se tedy zdá přijatelnější myšlenka, že dnešní, poměrně ještě vyhraněné dělení na mužské a ženské práce přestane v budoucnu existovat.

Jiným charakteristickým rysem soudobé ženské zaměstnanosti je *vysoký podíl vdaných žen* v pracovním procesu. Evropská komise EHS ve zprávě *Situace pracujících žen ve Společenství*, vypracované v roce 1975, dokonce zdůrazňuje, že tento jev je nejvýznamnějším jevem v oblasti ekonomické aktivity žen za poslední léta.

Často ještě nedoceňovaným a velmi významným rozdílem mezi kapitalistickými a socialistickými zeměmi v tomto směru je to, že v socialistických zemích se celá sociální sféra cílevědomě a plánovitě po řadu let přizpůsobuje novému jevu – masové zaměstnanosti žen jako trvalému znaku průběhu života žen. Tomu odpovídá i úsilí o budování předškolních zařízení v měřítku dosud nevidaném, důraz na rozvoj sféry služeb a přizpůsobování celého rytmu rodin a společnosti tomuto jevu.

Ve vyspělých kapitalistických zemích dosud působí jiný model. Žena je většinou zaměstnána až do sňatku nebo do narození prvního dítěte, a jestliže se vůbec vrací do pracovního poměru, pak až tehdy, když děti odrostou. K růstu výdě-

lečné činnosti žen dochází pak až mezi čtyřicátým a padesátým rokem jejich věku. I když se ve vyspělých kapitalistických zemích tento model udržuje i nadále, ukazují se v něm v posledních letech velmi vážné trhliny. Stále více žen s dětmi usiluje o vstup do pracovního procesu a naléhají na budování předškolních zařízení, neboť vedle nedostatku pracovních příležitostí je nedostatek těchto zařízení jednou z nejvýznamnějších sociálních zábran zaměstnanosti žen v kapitalistických zemích. Například podle údajů ze semináře OSN v roce 1970 v Moskvě bylo ve Švédsku několik tisíc matek s dětmi do 10 let, které chtěly vstoupit do zaměstnání, avšak neměly kam umístit děti. V Dánsku je zaměstnáno velmi mnoho žen — cca 40 % z celkového počtu pracujících, z toho jsou 3/4 matky s dětmi. Jedním z neaktuálnějších požadavků je výstavba předškolních zařízení. Obdobně je tomu ve Francii, NSR, Japonsku a jinde.

Madeleine Vincentová, členka politbyra KS Francie, nedávno uvedla, že pro 400 tisíc pracujících matek s dětmi do tří let je k dispozici pouze 32 tisíc míst v jeslích. Soukromá paní, která by dítě pohlídala, je pro většinu francouzských žen příliš drahá [Für dich č. 22/1975].

Ve výzkumech z NSR se konstatuje, že se zvyšuje tendence k návratu do zaměstnání u žen, které přerušily výdělečnou činnost. Jde o více než 350 tisíc žen, které nabízejí svou pracovní sílu, narážejí však na dva nejzávažnější problémy: vhodné zaměstnání a zaopatření dětí [Informátor ČSVÚPSV č. 4-5 : 113]. Ženské organizace, podléhající většinou církevnímu vlivu a proniklé středostavovskými názory, které vidí v zaměstnání žen jen nutné zlo, však již také začínají žádat o prodloužení mateřské dovolené (nyní je 16 týdnů) a budování předškolních zařízení.

Stát a podnikatelé však tyto požadavky odmitají. Ministerstvo zdravotnictví NSR zahájilo dílčí akci tzv. „denních matek“. Jsou to ženy placené státem, které během dne opatrují 2–3 děti svobodných, osamělých či pracujících žen. Jde však o záležitost charitativní, jež nemá vést ke zvýšení zaměstnanosti žen, ale má zmírnit těžkou sociální situaci úzké vrstvy žen.

Obdobné problémy mají italské ženy. Dětských předškolních zařízení je naprostý nedostatek a jejich kvalita je nevyhovující. Jsou také většinou v rukou soukromých osob a náboženských organizací. Podle údajů z roku 1970 bylo v Itálii 562 jeslí se 40 tisíci míst. V téže době byly však v Itálii 3 milióny dětí ve věku do tří let [Blinova 1972 : 124]. Nedostatek těchto zařízení a zájem matek o umístění dětí vede k tomu, že za péči o dítě se požadují neúměrně vysoké poplatky.

Co vede k tomu, že v kapitalistických zemích se mění tradiční model vdané ženy v domácnosti v model zaměstnané ženy-matky?

Jsou to jednak sociálně ekonomické podmínky vyspělých kapitalistických společností, které na základě rozvoje průmyslu a služeb rozšířily pracovní příležitosti pro ženy. Monopolizace a koncentrace kapitálu vedou zároveň ke zvýšenému vykořisťování a zbídačování širokých lidových mas a jednou z cest udržení životní úrovně rodin je zaměstnanost obou manželů. Vedle toho působí v různé intenzitě řada dalších činitelů. Vědeckotechnický pokrok nepůsobí v kapitalistických zemích jen v jednoznačně progresivním smyslu. Na jedné straně vyžaduje vysoce kvalifikované kádry, na druhé straně petrifikuje jednoduché práce, nevyžadující nic než ochotu pracovat. To je jedna z příčin, proč za současného stavu mechanizace a automatizace prací jsou ženy v kapitalistických zemích v tak obrovské míře zaměstnávány na podružných pracích, nevyžadujících odbornou kvalifikaci.

Zmnožení pracovních příležitostí pro ženy nic nemění na tom, že v krizích a hospodářských otřesech jsou to ženy, které jsou jako první propouštěny z práce, jak o tom svědčí současné procesy.

Jinou příčinou vzestupného trendu zaměstnanosti žen-matek jsou demografické změny. Ženy se v současné době vdávají dříve, narození dětí se většinou koncentruje do několika málo roků a rodiny jsou méně početné. A tak ještě relativně mladé ženy s odrostlejšími dětmi mají zájem o pracovní uplatnění, o zaměstnání, které zvýší životní úroveň rodin.

Konečně nelze přehlédnout ani to, že dvacáté století s sebou přináší obrovský

kultivační proces, dotýkající se, i když různou měrou, všech žen bez rozdílu. Obě světové války stejně jako osvobozovací války koloniálních zemí vedly k tomu, že si ženy ověřily schopnost zastávat náročné práce a být ekonomicky samostatné.

Významným faktorem přeměny starých postojů žen i postojů k ženám je také vzdělání. *Růst vzdělanosti* žen je dalším charakteristickým rysem spjatým s ekonomickou činností žen. V současném světě stále roste počet žen, které by podle starých norem nemusely pracovat; přestože mají závislé děti, chtějí získat zaměstnání a uplatnit se v něm.

Dosud nedoceněnou úlohu sehrává v tomto procesu i příklad socialistických zemí, které ukázaly, že postavení žen může být rovnoprávné, že není třeba, aby ženy redukovaly svůj život a tvůrčí schopnosti jen na dětský pokoj a domácnost.

Naše společnost vychází z toho, že žena v socialistické společnosti má tři neoddělitelně spjaté základní funkce — mateřskou, ekonomickou a aktivní úlohu občanskou. Žádná z těchto funkcí nemůže být trvale opomíjena a potlačována, aniž by nedocházelo k deformaci nového postavení ženy v naší společnosti. Naprostá většina žen v produktivním věku, ať již jde o ženy svobodné, vdané, vdovy či rozvedené, je zaměstnána. Zaměstnány jsou tedy i ženy s malými dětmi. Humanismus naší společnosti se však projevuje mimo jiné i v tom, že podle možností státu se neustále zdokonaluje sociální sféra a investuje se do ní. Dnes již mají ženy s malými dětmi možnost věnovat se jim po dva roky a pobírají za tuto péči státní příspěvek. Dvaceti šesti týdny mateřské dovolené, mateřským příspěvkem a dalšími sociálními opatřeními v péči o ženu, dítě a rodinu s dětmi stojíme v čele světového pokroku v této oblasti.

Jestliže však socialistická společnost počítá s ekonomickou aktivitou žen jako s trvalým jevem, neznamená to zároveň, že každá žena musí být ve všech etapách života zaměstnána. Nelze totiž přehlížet dosud existující obtíže při realizaci základních rolí ženy, kdy nežídka ještě mezi nimi vzniká napětí a konflikt; tyto role je třeba vidět v konkrétní historické podobě. Jsou etapy v životě žen a rodin, kdy

některá z rolí ustoupí na čas do pozadí. To však nic nemění na tom, že vyrostly generace žen, které vedle rodin a dětí považují za neoddělitelnou součást svého života zajímavé celoživotní povolání.

Literatura

- Bebel, A.: *Žena a socialismus*. Praha 1962.
Bláha, A.: *Dnešní krize rodinného života*. Brno 1933.
Bláha, A.: *Sociologie inteligence*. Praha 1937.
Blinova, P.: *Socialno-ekonomičeskoe položenije trudjaščichsja ženščin v Italii*. Moskva 1972.
Černocký, K.: *Práce úděl člověka*. Olomouc 1947.
Dratvová, A.: *Duše dnešní ženy*. Praha 1947.
Furst, J. B.: *Neurózy a společnost*. Praha 1961.
Für dich. 1975, No. 22.
Chalupný, M.: *Vývoj lidské společnosti*. Praha 1935.
Informátor ČSVÜPSV. 1975, č. 4-5.
Kapp, O.: *O rozdíle nadání pohlaví*. In: Sociologický sborník. Roč. I, Martin 1946.
Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 3. Praha 1952.
Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 30. Praha 1956.
Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 29. Praha 1952.
Marx, K.: *Kapitál*, sv. I. Praha 1954.
Marx, K. - Engels, B.: *Spisy*, sv. 21. Praha 1967.
Marx, K. - Engels, B.: *Vybrané spisy II*. Praha 1950.
Weyr, F.: *Nadprůměrná inteligence jako hromadný jev*. Praha 1927.

Резюме

Бауэрова Я.: Марксизм-ленинизм и женский вопрос

Классики марксизма-ленинизма решали вопрос о порабощении женщины в семье и в обществе в рамках разработки марксистской теории. В наиболее полном виде вопрос о прошлом, настоящем и будущем положении женщины изложен в работе Энгельса «Происхождение семьи, частной собственности и государства» (1884). В условиях существования социалистического общества проблему решения женского вопроса разработал В. И. Ленин, который и на практике проводил включение женщин в экономическую и общественную жизнь.

Причины возникновения исторического порабощения женщины уходят своими корнями в эпоху глубоких экономических и общественных перемен, которые произошли в старом родовом обществе, причем решающую роль, как и в возникновении государства, сыграло возникновение частной собственности.

Буржуазная социология отвлекается от общественных условий, которые в ходе истории формировали женщину. Это относится и к чешской буржуазной социологии, которая в основном исходила из «биологической» теории жен-

щины. Из социологов, занимавшихся этими вопросами, можно назвать, напр., А. Дратвову, К. Черноподкого, О. Каппа, но и М. Халушного и А. Благую. Рациональным смыслом буржуазных теорий женщины является стремление воспрепятствовать ей выполнять важные профессии, получить глубокое профессиональное образование, подавить ее таланты и способности и таким образом удержать ее в капиталистическом рабстве.

Социалистические общества впервые в истории разрушили преграды, созданные между мужчинами и женщинами классово-антагонистическими обществами, различными религиями и буржуазной идеологией. В социалистическом обществе у женщин равные возможности с мужчинами и в труде, в условиях жизни, в образовании, в быту, в использовании культуры, в политической деятельности. Однако в результате традиций прошлого и некоторых нерешенных еще целиком общественно-экономических условий сфера их деятельности пока уже, чем у мужчин.

Классики марксизма-ленинизма указали на три условия освобождения женщины: а) существование социалистического народного хозяйства, б) включение женщин в экономическую деятельность, в) создание широкой сети услуг и торговли и ликвидацию мелкотоварного производства. Первых два условия выполнены у нас уже целиком. Осуществление третьего условия — задача более долгосрочная и решение ее зависит от общего экономического положения страны.

Для занятости женщин в настоящее время характерен ее общий высокий уровень, далее значительные изменения в структуре женской рабочей силы, преобладание женщин в некоторых отраслях, значительная доля замужних женщин, работающих в народном хозяйстве и др. черты. Некоторые из упомянутых процессов присущи и капитализму, но даже в этих случаях в рамках этих общих процессов существуют глубокие различия между капиталистическими и социалистическими странами. В современном буржуазном мире все больше женщин стремится пойти работу, но это вытекает из усиления эксплуатации и обнищания семей, которые мужчины уже не в состоянии пропитать. Хотя и в капиталистических странах растет число женщин, стремящихся к самодовольствию в сфере общественного труда, процесс этот несоизмерим с аналогичным процессом в социалистических странах.

Социалистические страны программно ориентируются на совершенствование социальной сферы и таким образом на практике позволяют непрерывно углублять равноправие женщин в нашем обществе.

Summary

Bauerová J.: Marxism-Leninism and the Problem of Woman

The classics of Marxism-Leninism solved the causes of the existing subjection of woman

in the family and in society within the framework of developing Marxist theory. The most concentrated summarization of considerations concerning the past, present and future position of women was presented in Engels' work from 1844: *The Origin of Family, Private Ownership and the State*. The Marxist conception of solving the problem of woman under the conditions of the socialist order was worked out by Lenin who enforced the involvement of women in economic and social life also in practice.

The causes of the historical subjection of woman are inherent in the substantial economic and social changes the old clan societies went through; the rise of private ownership was decisive in this respect — similarly as in the case of the origin of the State.

Bourgeois sociology does not take into account the social conditions that have formed the woman in the course of history. The same applies to the Czech bourgeois sociology whose theoretical starting points were based principally on the „biological“ theory of woman. It was represented e.g. by A. Dratvová, K. Černocký, O. Kapp, but also by M. Chalupný and A. Bláha. The rational sense of the bourgeois theories of woman lies in the endeavour to prevent her from performing exacting occupations, to hinder her more thorough vocational training and education, to suppress her talents and abilities and so to keep her in capitalist subjection.

For the first time in history, socialist societies broke through the barrier erected between men and women by class antagonistic societies, religions of all kinds and bourgeois ideologies. In the socialist societies, women have the same opportunities as men as concerns work, working and living conditions, education, habitation, utilization of culture, political activity. However, in consequence of former traditions as well as of some hitherto unsolved socioeconomic circumstances, they have so far asserted themselves less than men.

From the methodological point of view, the classics of Marxism conditioned the liberation of women by the following three factors: a) existence of socialist economy, b) participation of women in economic activity, c) formation of an extensive net of services and commerce and abolishment of small-scale production. In this country, the first two conditions have been completely fulfilled. The realization of the third is of a more long-termed nature, being dependent upon the country's economic development.

In our days, the employment of women is characterized by having reached a very high level; by changes taking place in the structure of the women's labour force; by the feminization of some branches and lines; by an extensive participation of married women in the working process and by further aspects.

Some of these processes are intrinsic both to capitalism and to socialism; simultaneously, however, even within the framework of these individual phenomena, there are substantial differences between capitalist and socialist countries. In the contemporary bourgeois world, an ever-growing number of women endeavours to enter into the working process, this being due to the increasing exploitation and pauperization of the families the husbands are no longer able to sustain. Even

though, in capitalist countries, the number of women endeavouring to attain their self-realization in their work is increasing, this process is incommensurable with that taking place in socialist countries.

The socialist countries' program orientation is aimed at improving the social sphere; thus a continuous enhancement of the equality of men's and women's rights in our society is rendered possible in practice.

Účast žen ve společenské produktivní práci v soudobé etapě budování socialismu*

G. P. SERGEJEVOVÁ

Moskva

Neustále vzrůstající síla světové socialistické soustavy, upevňující se jednota a solidarita zemí socialistického společenství se staly rozhodujícím činitelem v boji s imperialismem, v boji za mír a mezinárodní bezpečnost.

Do obrovské práce, kterou uskutečnili pracující našich zemí v socialistické přeměně společnosti, přispěly velkým a neoceňitelným podílem ženy. Jejich široká účast ve společenské produktivní práci se stala významným činitelem zajišťujícím úspěšné budování nové společnosti.

V procesu utváření a rozvoje socialismu došlo k zásadním změnám v postavení žen ve společnosti. Jsou praktickým potvrzením učení zakladatelů marxismu-leninismu, že pouze v socialistické společnosti, kde bylo navždy odstraněno vykořisťování člověka člověkem a utvrzena sociální rovnoprávnost lidí, je zabezpečena skutečná rovnoprávnost muže a ženy.

Základní změny v životě žen socialistických zemí neprobíhají živelně. Jsou výsledkem cílevědomé práce komunistických a dělnických stran a vlád socialistických států, které považují zabezpečení skutečné rovnoprávnosti žen za nejdůležitější úkol celostátního významu.

Mezi činiteli určujícími společenské postavení ženy má rozhodující význam její účast ve společenské produktivní práci. Zabezpečuje ekonomickou samostatnost ženy, přispívá k jejímu kulturnímu růstu, k všestrannému rozvíjení schopností, zvyšuje její úlohu v životě socialistické společnosti.

Zaměstnání v pracovním kolektivu rozvíjí u žen občanské uvědomění, soudružství a vzájemnou pomoc, jejich identifikaci s všeobecným dílem výstavby socialismu a komunismu. Odborná činnost žen

určuje v podstatě též stupeň jejich společenskopolitické aktivity. Samostatný výdělek upevňuje jejich prestiž v rodině.

Vztah žen k práci je určován řadou objektivních sociálně ekonomických, společenských a demografických faktorů, na něž socialistická společnost plánovitě působí.

Zájem ženy o práci roste v závislosti na zvyšování její úrovně vzdělanosti, její kulturní úrovně, rozšiřování a prohlubování její odborné přípravy, zlepšování pracovních podmínek a charakteru činnosti v zaměstnání, v závislosti na tom, jak je usnadněna její práce v domácnosti a péče o děti. Je ovlivňován též tím, jaké materiální a duchovní statky žena za svou práci získává, jakého morálního uspokojení může dosáhnout. Nemalou úlohu v tomto směru má společenské uznání a povzbuzení práce žen.

Všechny tyto momenty jsou v socialistických zemích upravovány přímo státem a jsou v podstatě určovány tempem reálných ekonomických možností, jimiž jednotlivé země disponují.

V Sovětském svazu — jak ukazují sociologické výzkumy — ženy při určování motivace své pracovní činnosti uvádějí jak morální, tak i ekonomické faktory. To je pro socialismus zákonitá tendence, protože zde jsou jednak zachovány materiální pobídky k práci, jednak se současně vytvářejí podmínky pro postupnou přeměnu práce v prvořadou životní potřebu lidí.

Některé pracující ženy uvádějí jako hlavní stimul své práce především morální faktory. Jiné však pracují pouze z ekonomických důvodů.

Tato diferenciací v motivaci je dána různou úrovní vzdělání, odborné přípravy,

*) Z referátu předneseného na semináři *Účast žen ve společenské produktivní práci*, konaném v Moskvě koncem roku 1974.

podmínkami a charakterem práce, rodinným postavením.

Avšak i v tom případě, že je motivována pouze ekonomicky, má účast na společenské produktivní práci velký vliv na osobnost ženy. Práce v kolektivu rozvíjí občanské uvědomění, pochopení společenských povinností vůči národu, vůči vlasti.

Vysoká zaměstnanost žen v socialistické společnosti působí na šíření nového názoru na jejich životní cestu, jež mladé pokolení žen přejímá jako světový názor. Tato generace si již nedovede představit svůj život bez společenské produktivní činnosti.

V tom se projevuje jedna z důležitých zvláštností a předností socialismu. V socialistických zemích se optimálně spojují zájmy celé společnosti s širokým zapojováním žen do aktivní účasti ve společenské produktivní práci i s osobními zájmy žen samých.

Proto se také uskutečňuje široký komplex státních opatření, přispívajících k plánovitému zapojování žen do národního hospodářství a zajišťujících reálné praktické uskutečňování jejich stejného práva na práci a její odměňování podle jejího množství a kvality.

V tom se výrazně liší socialistická a kapitalistická společenská soustava, kde vývoj zaměstnanosti žen probíhá živelně a kde pracující ženy jsou nuceny své každodenní životní zájmy a práva hájit v třídním boji s buržoazií.

Jak známo, socialistické země jsou v různých etapách sociálně ekonomického vývoje. Každá má proto své zvláštnosti, pokud jde o řešení úkolů souvisejících s využíváním práce žen. Projevují se v různé míře zapojení žen do společensky produktivní práce, v různé odvětvové a profesní struktuře práce žen, v různé úrovni podmínek pro harmonické sladění společenské práce žen s plněním rodinných a mateřských povinností.

Vědecké zobecnění zkušeností rozvoje socialistických zemí ukazuje, že bez ohledu na tyto zvláštnosti zde působí obecné zákonitosti a tendence.

Takovým obecným rysem je vysoké tempo zvyšování počtu žen zaměstnaných v národním hospodářství.

V Sovětském svazu je v současné době zaměstnáno v národním hospodářství nebo studuje 92,5 % všech praceschopných žen. Z celkového počtu dělníků a zaměstnanců je 51 % žen. V mnoha socialistických zemích činí podíl žen na počtu pracujících v národním hospodářství od 42 % do 49 %.

Ke zvyšování zaměstnanosti žen v poslední době dochází v mnoha zemích světa — je to objektivní a pokrokový proces. Avšak široká, rostoucí a trvalá účast žen ve společenské produktivní práci je právě charakteristickým rysem socialismu. Plánovitý bezkrizový rozvoj socialistické ekonomiky, vysoké tempo rozvoje všech odvětví národního hospodářství umožňuje zabezpečit práci všem, kteří chtějí pracovat, jak mužům, tak i ženám, a trvale udržuje vysokou zaměstnanost obyvatelstva.

Zkušenosti ukazují, že čím složitější úkoly jsou řešeny v procesu socialistické a komunistické výstavby, tím větší význam hospodářský, politický a sociální má účast žen ve společenské produktivní práci.

Vědeckotechnická revoluce a stále se urychlující proces mechanizace a automatizace výroby otevírají stále nové problémy souvisící s uskutečněním opatření ke zlepšení profesionální orientace žen.

Významnou pomocí pro zlepšení podmínek uplatnění žen by mohla být vědecká doporučení v oblasti profesní specializace — se zřetelem na stále větší technizaci práce a na zvláštnosti ženského organismu.

Usměrňování profesionální orientace žen vyžaduje velice citlivý přístup. I při sociální a ekonomické rovnoprávnosti zůstávají mezi muži a ženami podstatné rozdíly psychicko-fyziologické, které je třeba mít na zřeteli při výběru povolání. Nejde o to, dosáhnout formální rovnoprávnosti v práci, vyjádřené „rovným zastoupením“ obou pohlaví v každé profesi. Jde o to, aby ženy vykonávaly stejně kvalifikované práce jako muži, práce odpovídající požadavkům vědeckotechnické revoluce, a aby pracovaly v podmínkách, které by byly příznivé pro jejich zdraví.

Při usměrňování profesionální orientace žen je nutno přihlížet k perspektivním

změnám v technice, charakteru a podmínkách práce a včas učinit opatření k přípravě ženských kádrů pro nová povolání.

Současně je třeba maximálně přizpůsobovat techniku samu zvláštnostem práce žen.

Realizace těchto požadavků dovolí značně rozšířit a zlepšit profesní strukturu ženské práce v souladu s potřebami vědeckotechnické revoluce.

Nejdůležitější zákonitostí socialismu je neustálý růst kulturní a technické úrovně pracujících žen, rozšíření a zlepšení odvětvové a profesní struktury ženské práce v socialistickém hospodářství.

Praktická uskutečňování plánů vybudování základů socialismu a rozvinuté socialistické ekonomiky v bratrských zemích, vytvoření materiálně technické základny komunismu v Sovětském svazu na základě urychlení vědeckotechnického pokroku a zvyšování efektivity společenské výroby otevírají před našimi zeměmi nové složité problémy souvisící s využíváním práce žen.

Analýza zaměstnanosti žen v socialistických zemích ukazuje, že její početní růst je provázen pokrokovými změnami v profesní a odvětvové struktuře ženských pracovních sil. Hlavní tendencí těchto změn je zvýšení podílu žen ve vedoucích, klíčových odvětvích společenské výroby.

Údaje ze Sovětského svazu ukazují obecné tendence charakterizující změny ve struktuře ženské práce, podmíněné rozvojem vědeckotechnického pokroku v socialistických zemích.

V oblasti průmyslu pracuje v současné době nejvíce žen ve strojírenství; lehký průmysl jako tradiční odvětví zaměstnanosti žen ustoupil na druhé místo.

Ve strojírenství samém se zvyšuje využívání ženských pracovních sil především v odvětvích s vysokou úrovní mechanizace a automatizace výrobních procesů — v elektrotechnickém průmyslu, ve výrobě ložisek, v radiotechnickém průmyslu aj. Tak například ve výrobě přístrojů a v elektrotechnickém průmyslu činí počet žen 45–47 % dělníků, v závodech přesného strojírenství a radiotechnickém průmyslu 65–67 %.

Působením vědeckotechnické revoluce se mění charakter a zlepšují se podmínky

práce v těch odvětvích průmyslové výroby, kde práce žen převládá. Tak například zavádění nového, automatického zařízení v přádelnách a tkalcovnách je provázeno optimalizací výrobních podmínek dělníků v textilním průmyslu.

Zvětšuje se počet žen v profesích mechanizované a automatizované výroby, zejména v profesích zaměřených na sledování a řízení přístrojů, strojů a mechanismů. V SSSR představují ženy v současné době 77 % všech operátorů na automatických linkách, 42 % stroj mistrů a dělníků pracujících na automatických strojích.

Vědeckotechnický pokrok působí nejen na rozšíření okruhu nových kvalifikovaných profesí, které si ženy osvojily, ale též — a to je obzvláště důležité — zvyšuje se jejich podíl mezi pracovníky s nejvyšší a střední kvalifikací.

To je dokumentováno vysokým tempem růstu procenta žen v kategorii inženýrsko-technických pracovníků. Jestliže se v letech 1959–1970 celkový počet žen zaměstnaných duševní prací zvýšil 1,8krát, pak počet žen-inženýrek vzrostl 4,2krát, mechaníček 3,1krát, konstruktérek a techníček 2,3krát. Ženy v SSSR činí přibližně 35 % všech inženýrů zaměstnaných na konstrukčních a projekčních pracích a více než 45 % inženýrů-techniků. Mezi techniky je cca 40 % žen.

Urychlení vědeckotechnického pokroku, jehož základem je vyvíjení a zavádění principiálně nových pracovních nástrojů, materiálů a technologických postupů do výroby, je zdrojem dalších změn ve struktuře ženských pracovních sil zaměstnaných v průmyslu.

Hlubokými kvalitativními změnami prochází také práce rolnických žen; stále více do ní pronikají rysy průmyslové práce v rámci tendence sblížování zemědělské práce s průmyslovou, charakteristické pro rozvinutou socialistickou společnost.

Se zvyšováním úrovně mechanizace práce v různých odvětvích zemědělské výroby se zvětšuje počet žen pracujících jako mechanizátoři.

Další zdokonalování zemědělské techniky, respektující fyziologické zvláštnosti žen, rozšíří možnosti masového využití práce

žen v oblasti řízení moderních strojů a mechanismů v zemědělské výrobě.

Trvale vzrůstá podíl žen mezi zemědělskými odborníky. V SSSR představují ženy 40 % všech agronomů, zootechniků a veterinářů s vysokoškolským vzděláním.

V období vytvoření rozvinuté socialistické společnosti se zvyšuje úloha sféry služeb, dochází k jejímu intenzivnímu rozvoji, což má důležitý význam pro stále plnější uspokojování rostoucích hmotných a kulturních potřeb pracujících.

Rozvoj nevýrobní sféry je provázen urychleným růstem zaměstnanosti žen v terciární sféře. V Sovětském svazu se ženy podílejí 77 % na počtu zaměstnanců v obchodě a společném stravování, 73 % na počtu zaměstnanců ve sféře vzdělání a kultury, 85 % na počtu zaměstnanců ve zdravotnictví a v tělovýchově.

Důležitým ukazatelem růstu společenské aktivity žen je nejen celkový vzestup zaměstnanosti ženských pracovních sil, ale též změna charakteru a náplně jejich práce, zvyšování jejich podílu na tvůrčích, organizátorských a řídicích funkcích, v nejvyšší míře přispívajících k utváření a k harmonickému rozvíjení osobnosti ženy. Stále se rozšiřuje účast žen na řízení výroby, což je charakteristickým rysem socialistického společenského zřízení.

Více než půl miliónu sovětských žen pracuje jako ředitelky průmyslových závodů a sovchozů, jako vedoucí kolchozů a staveb, jako vedoucí správních úřadů a odborů; 32 % vedoucích pracovníků — vedoucích cechů a jejich zástupců, vedoucích úseků — tvoří ženy.

Upevnilo se též postavení žen, které se stále více stávají bezprostřední výrobní silou společnosti a rozhodujícím činitelem společenského pokroku. Na celkovém počtu všech vědeckých pracovníků SSSR se v roce 1970 ženy podílely 39 %.

V současné době mají naše země před sebou důležitý úkol dále zvyšovat úroveň vzdělanosti a kulturně technickou úroveň pracujících žen v souladu s požadavky vědeckotechnického pokroku.

Ve všech socialistických zemích již bylo dosaženo významných úspěchů při usku-tečňování kulturní revoluce, při zapojo-vání širokých mas obyvatelstva do oblasti vědy a techniky a kultury.

V Sovětském svazu připadá na každých 1000 žen zaměstnaných v národním hospodářství 717 s vysokoškolským, středoškolským nebo neúplným středoškolským vzděláním (u mužů 718). Pokud jde o průměrnou úroveň vzdělání, dosáhly sovětské ženy rovného postavení s muži. To je velká sociální vymoženost, zaručující ženám stejné právo na práci.

Organizace vzdělání žen v SSSR v podstatě odpovídá požadavkům vědeckotechnického pokroku: 38 % všech studujících na vysokých školách technických a na technických fakultách tvoří ženy.

Vědeckotechnický pokrok vyžaduje neustálý odborný růst pracovníků. Odborný růst ženy a její postup v zaměstnání závisí na tom, v jaké míře si zvyšuje kvalifikaci. Socialistická společnost, její plánovitě organizování soustavy přípravy kádrů a bezplatné vzdělání ve všech jejich článcích poskytují neomezené možnosti k rozvíjení schopností každého člověka.

Přesto však analýza statistických údajů a materiálů výzkumu svědčí o určitém zaostávání v profesionálně kvalifikační úrovni ženských kádrů. Prosazování žen-dělnic v odborné činnosti a zvyšování jejich kvalifikace se dějí pomaleji než u dělníků-mužů.

Hlavní příčina takového stavu se skrývá ve známém rozporu mezi společenskou produktivní prací ženy a jejími mateřskými a rodinnými povinnostmi. Ženy často nemohou věnovat odbornému studiu a kvalifikačnímu růstu tolik času jako muži.

To je jeden ze závažných problémů, jehož vyřešení předpokládá na jedné straně určitou přestavbu soustavy odborné přípravy a přeškolení, především se zřetelem na ženy, které mají rodinu, a na druhé straně další rozvíjení a zdokonalování soustavy komunálních služeb, pomoci rodinám při výchově dětí a dalších opatření k usnadnění domácí práce.

Důležitou zákonitostí socialismu je státní ochrana práce žen, ochrana matek a dětí. Jak ukazují zkušenosti, tento velký a složitý problém, dotýkající se nejméně nejširších zájmů pracujících žen a matek, je možné vyřešit pouze v podmínkách socialismu.

V socialistických státech je mateřství považováno za nejdůležitější sociální funkci, zde se důsledně uskutečňuje komplex zvláštních opatření k ochraně matek a dětí. Zvláště je zde třeba zdůraznit, že vytvoření potřebných podmínek umožňujících ženám spojovat práci ve společenské výrobě s plněním mateřských povinností má v našich zemích plánovitý charakter a je předmětem stálé péče komunistických a dělnických stran a vlád socialistických států.

Rozvíjení sítě předškolních a školních zařízení, zavedení zvláštních státních rodinných přídatků, rozšíření soustavy služeb k uspokojování potřeb denního života, bytových a komunálních služeb obyvatelstvu, rozvíjení obchodní sítě a společného stravování, vše, co usnadňuje rodině, a především ženě, péči o děti a vedení domácnosti, je neustále kontrolováno státními orgány, je jimi financováno a řízeno.

Je to spolehlivou zárukou toho, že podle stupně rozvoje socialistické ekonomiky a růstu národního bohatství bude v poměrně nedaleké budoucnosti vytvořen celý komplex služeb nutných k co nejúplnějšimu a harmonickému sladění pracovních a mateřských funkcí ženy.

Zkušenosti Sovětského svazu a ostatních socialistických zemí ukazují, že profesionální činnost žen v národním hospodářství se dotýká mnoha stránek veřejného života; tato činnost je složitým a mnohostranným sociálně ekonomickým procesem. Sociální úloha ženy-pracovnice a ženy-matky je ve známém rozporu, třebaže za podmínek socialismu ztrácí svůj antagonistický charakter, typický pro podmínky kapitalismu.

Úkol socialistické společnosti spočívá v tom, aby tento rozpor byl zeslaben a aby podle reálných možností byly v každé etapě jejího rozvoje zajišťovány nejopti-

málnější podmínky pro účast žen na společenské produktivní práci i pro plnění jejich mateřských povinností.

Velký význam pro řešení problému zvyšování kvality práce žen, úrovně všeobecně vzdělávací a odborné přípravy žen v souladu s požadavky vědeckotechnické revoluce, optimálnějšího spojování společenské práce žen s jejich rodinnými a mateřskými povinnostmi má plnění státních plánů rozvoje národního hospodářství, předpokládajících další mechanizaci, elektrifikaci a automatizaci výrobních postupů, postupné odstraňování těžkých a nekvalifikovaných druhů práce, rozvoj soustavy služeb k uspokojování denních potřeb, rozšiřování výroby technických výrobků usnadňujících ženám práci v domácnosti.

K úspěšnému řešení problému přispívá též komplexní plánování sociálního rozvoje pracovních kolektivů, které je v SSSR velmi rozšířeno. Komplexní plány již byly vypracovány ve 22 tisících průmyslových závodů, existují i v zemědělských a dopravních závodech.

V plánech sociálního rozvoje pracovních kolektivů se zvláště přihlíží i k zájmům žen. Zvláštní kapitoly jsou věnovány usnadnění práce žen, zvyšování jejich kvalifikace, vytváření podmínek stimulačních pronikání do nových povolání. V plánech jsou specifikována opatření k usnadnění domácí práce dělnic, k zvětšování jejich volného času a jeho efektivnějšímu využití pro kulturní a technický růst.

Úspěchy socialistických zemí při řešení problémů práce žen dokumentují rozhodující přednosti socialistické hospodářské soustavy v oblasti dosažení skutečné sociální rovnoprávnosti všech členů společnosti. Mají obrovský mezinárodní význam, protože podporují boj pracujících mas, miliónů žen na celém světě, za sociální pokrok, za mír a socialismus.

Politika jako jedna z velmi významných, vlivných a svým způsobem vrcholových součástí společenské nadstavby, jako sféra, v níž se prakticky završuje boj o konkrétní uspořádání společnosti, byla od dob pádu matriarchátu a nastolení systému soukromého vlastnictví vždy výhradní doménou mužů — jako ostatně všechny významné sféry dotýkající se bezprostředního formování podoby společnosti.

To přirozeně neznamená, že by do ní čas od času v určité konstelaci okolností nevstupovaly jednotlivé ženy a nesehrály jistou historickou roli. Nešlo však o politickou reprezentaci ve vlastním slova smyslu, tj. nešlo nejen o zastoupení ženské populace vůbec, ale ani o hromadnější zastoupení žen z některé společenské skupiny či třídy. Šlo spíše o mimořádnost, která z těch či oněch důvodů vyhovovala požadavkům konkrétní situace. Také prostředky, jimiž se ženy výjimečně dostávaly do politických pozic, nebyly poznamenány nádechem reprezentace ani v době, kdy se tento princip u mužských skupin, stavů a tříd v té či oné míře uplatňoval. Ženy dosahovaly takových významných pozic převážně buď z titulu své příslušnosti k panovnickému rodu, či způsobem ryze ženským — prostřednictvím milostného vztahu k jednomu nebo více mužům, které pak používaly za nástroje svých politických ambic. Nezřídka dosahovaly i pozoruhodných politických úspěchů.

Přehlédneme-li dlouhou dobu sledovatelného vývoje lidských společností, setkáme se s nimi v každé etapě. Patřila mezi ně například již egyptská Nefertiti, žena krále Achnatona, inspirátorka šíření kultu slunce ve čtrnáctém století před naším letopočtem.

Jinou slavnou Egyptankou, která vstoupila do dějin podstatně později, byla Kleopatra. „Jsouc nadána vůlí pevnou, důvtipem a znamenitými dary ducha, chtěla

spojiti v rukou svých panství nad Egyptem a říší římskou,“ píše o ní Ottův slovník naučný. Plutarchos uvádí, že její kouzlo nespočívalo pouze v její fyzické kráse, ale ve všestrannosti jejího ducha. S pomocí Caesara a Antonia dosáhla řady politických úspěchů.

Také Teodora, manželka východořímského císaře Justiniana, žijící v šestém století, se jako dcera hlídače medvědů v cirku stala přes kariéru herečky, tanečnice a hetéry posléze císařovnou. Vynikala „bystrostí, rozhodností a velkým nadáním k politickým intrikám“ a prakticky určovala politiku říše.

Období raného kapitalismu v Anglii bylo výrazně poznamenáno vládou královny Alžběty. Byla to žena nejen vzdělaná v klasických disciplínách, ale i nadaná v praktických politických otázkách. Otevřela první londýnskou burzu a podporovala zakládání obchodních společností. Upevnila námořní moc říše, rozšířila obchodní loďstvo a zrušila zbytky nevolnictví, čímž uvolnila levné pracovní síly pro rozvíjející se manufaktury a zcela otevřela cestu pro kapitalistické podnikání a nové formy vykořisťování. Z hlediska potřeb nastupujícího systému byla nesporně vhodnou, lze dokonce říci progresivní panovnicí.

Za zmínku stojí i jiná panovnice velkého formátu, jíž byla o 200 let později Kateřina Veliká, carevna ruská. Její cesta k nejvyšší vladařské pozici byla zpočátku zprostředkována sňatkem s Petrem III., později se však Kateřina velmi cílevědomě, svědomitě a poměrně všestranně připravovala na svoji politickou roli. Po sesazení Petra dosáhla úspěchů jak v oblasti mezinárodní politiky, tak v oblasti vnitřních záležitostí země. Rozšířila území Ruska, podporovala zemědělství, hornictví, obchod a živnosti, pečovala o zakládání škol, o rozkvět literatury a vědy. I když její působení přirozeně nepřekračovalo li-

mity dané společenským řádem, jehož byla nositelkou, předčila svou moudrostí, státnickým rozhledem i politickými výsledky většinu mužských panovníků ve své zemi i za hranicemi.

Takových žen bylo více. Některé projevíly větší, jiné menší státnickou moudrost. svým způsobem však dokumentovaly, že neschopnost politického myšlení není tak často argumentovanou bytostnou vlastností ženského rodu, je-li zajištěna vhodná příprava a příležitost. Každá generace měla své ženské reprezentantky v té či oné oblasti společenského života. Ženy byly nejen panovnicemi, ale čas od času a postupem doby stále častěji aktivně ovlivňovaly kulturu své doby, filozofické, a od tud i politické myšlení.

Samostatnou kapitolu tvoří ženy-revolucionářky, jejichž dějiny jsou ve srovnání s dějinami žen-panovnic relativně mladé. Vstupovaly do politiky zvláštním způsobem za zvláštních okolností a jejich osudy byly zpravidla tragické. Vzpomeňme například neformální vůdkyni francouzského odporu proti anglické okupaci v patnáctém století Johanku z Arku, která v čele francouzského vojska osvobozujícího Orléans osvědčila mimořádnou statečnost, obezřetnost, nepochybné vojevůdcovské nadání a dosáhla vítězství. Vzpomeňme Olympe de Gouges, tribunku pracujících žen ve Velké francouzské revoluci. Nezapomeňme na všestranného génia Rosy Luxemburgové, na její zásluhy o vybudování teoretického i praktického základu německého proletářského hnutí.

Výčet nemůže být úplný. Všechny tyto ženy vstupovaly do politiky a svým způsobem ji ovlivnily. Pokud však šlo o panovnice, literátky či jiné ženy osamocené vystupující v předkapitalistických společenských formacích, nešlo o reprezentantky žen v tom smyslu, že by byly představitelkami ženské populace, že by se opíraly o nějakou základnu ženské politické participace. Naopak byly něčím, co se vymykal z rámce institucionalizovaného ženství, byly určitou izolovanou anomálií, někdy trpěnou, někdy považovanou za kačířství, a mnohdy platily za svůj nekonformismus vysokou cenu — i život. Nešlo tedy o zastupitelskou účast žen na politickém životě, ale o náhodnou účast, deter-

minovanou mimořádnými vlastnostmi jejich nositelky, uplatnitelnými v konkrétní historické situaci.

Teprve za kapitalismu, kdy se vytváří silné revoluční dělnické hnutí, jehož součástí je i ženský proletariát, se do popředí politického života dostávají i ženské reprezentantky tohoto proletariátu, popřípadě i chudého rolnictva. Jako představitelky podrobených tříd však neparticipují na politické moci vládnoucí třídy, ale podílejí se na destrukci buržoazní společnosti.

Politika je bezprostředním odrazem ekonomiky. Je-li ekonomika v patriarchálních a třídních společnostech řízena mužskou částí vládnoucí třídy a ženám je převážně vyhrazena pozice objektu ekonomické manipulace, reprodukuje se tato situace analogicky ve sféře politické. Mizivý podíl žen v této oblasti není tedy problémem izolovaným, ale plodem vyrůstajícím z hluboké základny. Jako problém může být řešen pouze v kontextu své základnové vazby ve společnosti, která není ani patriarchální, ani třídně antagonistická, a zespolečenštění výrobních prostředků zde vytváří reálnou základnu pro to, aby všichni občané bez rozdílu pohlaví měli nejen právo, ale i konkrétní možnost podílet se nejen na společenské produktivní práci, ale i na řízení společnosti ve všech jejích rovinách.

Dělba politické participace v předkapitalistických společenských formacích

Ze sociologických a antropologických zkoumání primitivních společností vyplývá, že v původních formách lidského sdružování v primitivních kmenových společnostech prvobytně pospolného typu byl běžný matriarchát či jiná forma matri-lineálního či matrilokálního uspořádání a jejich variací, přisuzujících ženě větší či menší priority.

I když se dnes názory na rozsah moci ženy v tomto sociálním systému značně rozcházejí, zdá se pravděpodobné, že i za předpokladu uznávání její vlády nebyl společenský vztah mezi oběma pohlavími vyjádřen v dimenzi nadřízenosti-podřízenosti, jako tomu bylo v obráceném promítnutí v patriarchální společnosti, ale byl založen na relativní rovnosti všech, na

společném vlastnictví a skupinovém manželství. Doba, kdy žena „vládla“ společnosti, byla celkově dobou poměrného klidu. autoritativní řízení a násilné vynucování společenských norem nebylo celkem rozvinuto. Dělbá práce mezi oběma pohlavími nebyla ještě institucionalizovaná v té míře, aby tvořila účinnou bázi diferenciace. Přestože se ženy zpravidla věnovaly obstarávání domácnosti a muži lovu, byla obojí tato činnost považována za rovnocennou a společensky nezbytnou činnost, nevytvářela tedy pravděpodobně výrazná privilegia pro rozhodování ve sféře, kterou bychom dnes nazvali politickou.

Přetvoření matriarchátu v patriarchát znamenalo převratnou změnu ve všech aspektech života společnosti. S rozvojem soukromého vlastnictví a jeho akumulací v linii patriarchální došlo k rozvoji směny a dělby práce, ke vzniku otroctví a rozdělení společnosti do tříd. Rodové zřízení společnosti, která neznala třídy a třídní rozpory, se přežilo. Bylo nahrazeno státem, jehož základní jednotkou se stala patriarchální rodina. Byla institucionalizována dělba práce mezi oběma pohlavími. Muži bylo vymezeno jeho místo ve státě, ženě v rodině. Žena přestala být přímým členem širší společnosti, její členství bylo zprostředkováno mužem. Tím byl položen základ jejího celkového nerovnoprávného postavení na několik dalších tisíciletí.

Charakteristickým rysem otrokářství a feudalismu bylo, že kulturní normy zajišťovaly a podporovaly mužskou autoritu ve všech oblastech lidského života. Ve sféře politiky se tento rys projevoval nejsilněji. Po zániku matriarchátu se muž pevně uchopil kormidla řízení společnosti a tuto svoji pozici neustále upevňoval. Vytvořil hierarchický systém řízení a všechny stupně hierarchie obsadil muži. Rady starších, oligarchické či „demokratické“ vlády řeckých měst, římský senát, sbor konzulů, soudy, středověké stavovské sněmy, církevní koncily, městské rady a další orgány vlády, správy a justice se zásadně skládaly z mužů. Je sice pravda, jak jsme již uvedli, že tu a tam a růz-

ně frekventovaně v různých dobách a společnostech se na špičce politické hierarchie objevila žena, i v tom případě však byla obklopena mužskými rádci a velmi často byla pouhým symbolem či článkem zprostředkujícím kontinuitu vladařského rodu. I za její vlády byly pozice konkrétní struktury rozhodování obsazeny muži.

Hegemonii muže utvrdil, rozšířil a institucionalizoval systém středověkého náboženství, zejména křesťanství,¹ které působilo jako významné politikum své doby. Ve světle základního postulátu o rovnosti všech lidí před bohem by se dalo spíše očekávat, že jeho vliv bude opačný. Nesmíme ovšem zapomínat, že křesťanství se již v raném stadiu stalo faktorem především politickým a aspirovalo nejen na moc církevní, ale i světskou. Rovnost všech lidí před bohem nemohla proto mít nic společného s rovností všech lidí před lidmi v třídně rozdělené a patriarchálně organizované společnosti. Z toho důvodu nejen nemohla být zrušena nerovnost mezi třídami společnosti, ale naopak byla utvrzena a rozšířena, nejen nemohla být zrušena nerovnost mezi oběma pohlavími, naopak byla utvrzena a rozšířena.

V církevních spisech najdeme četná poučení vylučující ženu z jakékoli účasti na veřejném životě. Například svatý Pavel v I. epistoletě k Timotecvi (2,11) praví: „Žena ať se učí mlčeti, ve všeliké poddanosti. Nebo ženě nedopouštím učití ani vládnouti nad mužem, ale aby byla v mlčení.“ A dále v I. epistoletě Korintským (14, 34 a 35): „Ženy vaše v shromážděních ať mlčí, nebo nedopouští se jim mluvit, ale aby poddány byly, jakž i zákon praví. Pakli se chtějí čemu naučiti, doma mužů svých se ptají; nebo mrzká věc jest ženám mluvit v shromáždění.“ Vyloučení ženy z vlivu na církevní záležitosti je lapidárně vyjádřeno zásadou „mulier taceat in ecclesia“.

V souladu s tím je v historii křesťanství, zejména v jeho vlivné římskokatolické variantě, neustále se reprodukcí praxe, že církevní autority v měřítku lokálním i světovém se rekrutují výhradně

¹ Kladu důraz na křesťanství proto, že sehrálo důležitou roli v tradici, z níž odvozujeme svoji kulturu. To ovšem neznamená, že jiná náboženství se chovala k ženě benevolentněji. Všechna významně

rozšířená náboženství, jako např. hinduismus, judaismus, konfucianismus, buddhismus, islám, považovala ženu za druhořadý, nerovnoprávný element.

z mužů, hierarchii církevní moci tvoří zdola nahoru a shora dolů muži. Pokud existují ženské církevní instituce, jako jsou kláštery, je jejich funkce velmi okrajová, zpravidla samaritánská či služební vzhledem k obdobným institucím mužským. V některých obdobích středověku nebylo neobvyklé, že ženské kláštery byly používány jako nevěstince pro mužské kláštery či vůbec.

V této souvislosti představuje zcela svérázné ponížení ženy jako rovnoprávné „dcery boží“ dosud přejívací římskokatolická praxe instituce kněží a kněžského celibátu. Jak jsme řekli, rovnost lidí, a tedy i obou pohlaví, se neuskutečňuje na tomto světě, ale na onom světě. Profesionální služba bohu a církvi je nejen výsadou mužů, ale je dokonce neslučitelná se životem s ženou jako tvorem nečistým a nositelkou hříchu.

Celibát byl důmyslným vynálezem k udržení homogenity a politické a ekonomické moci církve, nástrojem akumulace hmotných statků, reprodukcí moc církve na stále vyšší úrovni. Majetek církve nebyl ohrožován dědickými či jinými zájmy souvisícími s rodinou. Jeho centralizace přispěla k vytvoření nesmírné a mezinárodně účinné a mocné politické organizace, již byla středověká katolická církev.

I v pozadí náboženských norem, svým způsobem ovlivňujících politický život společnosti, byla tedy hlediska vlastnictví. Politická moc, rozhodování, prestiž, vliv byly odvozovány od soukromého vlastnictví. Soukromé vlastnictví bylo spojeno s osobou muže, ženám všech tříd (až na zanedbatelné výjimky) byl přístup k tomuto vlastnictví zamezen. Tím jim byl zamezen i přístup do oblasti politického života, prestiže a vlivu, a to ve všech rovinách společenské hierarchie.

Kořeny, počátky a výdobytky hnutí za politickou rovnoprávnost žen

První průmyslová revoluce, odehrávající se v období vrcholné krize feudalismu v osmnáctém století, skončila s manufakturou a vytvořila předpoklady pro vznik strojové průmyslové velkovýroby a uvolnění pracovní síly z pout nevolnictví. Jejím ideovým vyjádřením a vyvrcholením

byla Velká francouzská revoluce v r. 1789, vyhlášení zásady nového politického zřízení a nových občanských práv. Byla vyhlášena svoboda obchodu a podnikání, svoboda pohybu a usedlosti, byla zrušena stará ustanovení omezující sňatky. Krátce, zákonodárství bylo přizpůsobeno bytostným potřebám rozvíjejícího se kapitalismu.

Tím byla vytvořena materiální a ideologická báze revoluce v postavení ženy. Poptávka po levné pracovní síle vytrhovala stále větší počet žen z izolovaného závětrí rodiny a vtahovala je do společenské produktivní práce.

Zatímco v předkapitalistických typech společností přijímala žena své postavení jako dané a neměnné a kromě ojedinělých případů si svoji nerovnost neuvědomovala nebo o ní neuvažovala a na účast v politice neaspirovala, s rozvojem kapitalistické výroby a vzrůstem počtu žen pracujících mimo domácnost se začalo rodit hnutí za ženskou rovnoprávnost. K explicitnímu vyjádření jeho požadavků výrazně přispělo intelektuální klima předrevoluční Francie, zejména názory encyklopedistů a Condorcetův esej o volebním právu žen. Praktickou podporou byla pak účast žen v revolučních událostech a demonstrace příslušnic lidových mas, neuvěřitelně zbídačelých za vlády Bourbonů. Požadavek politických práv pro ženy zdůvodnila Olympe de Gouges velmi pregnantně: „Jestliže má žena právo vystoupit na poviřiště, musí mít i právo vystoupit na řečnickou tribunu“ [Bebel 1962 : 266]. Její první právo bylo brzy realizováno a postoje Konventu k ženské otázce se vyhranily jako negativní a nepřátelské. A tak se hesla Francouzské revoluce zvrhla ve svůj protiklad, protože se, jak to také kritizoval Condorcet, zásada rovnosti, vyhlášená revolucí, nejcitelněji porušila tím, že polovině lidského rodu bylo upřeno právo podílet se na zákonodárství.

Také v ostatních zemích rozvíjejícího se kapitalismu se koncem osmnáctého století začaly projevovat náznaky tlaků ve prospěch politické rovnoprávnosti žen. Ve Spojených státech vznikly v kontextu bojů za nezávislost a vyhlášení demokratické ústavy, ve státě New Jersey bylo dokonce ženám přiznáno volební právo, ale

v r. 1807 bylo opět zrušeno. V Anglii rozbouřila hladinu veřejného mínění té doby kniha Mary Wollstonecraftové *Vindication of the Rights of Women*, požadující důsledné přiznání lidských práv ženám. To však byly pouze první vlaštovky. Klima osmnáctého století nebylo ještě zralé pro to, aby volání po ženské rovnoprávnosti mělo konkrétní ohlas. Trvalo dalších sto let, než tato zásada začala pomalu, postupně a obtížně pronikat do zákonodárství jednotlivých – a zdaleka ne všech – států.

Jako silný nátlakový moment v tomto směru působilo proletářské emancipační hnutí a svým způsobem i hnutí feministické. Požadavek hospodářské a politické emancipace žen se velmi brzy stal součástí programu sociálně demokratických stran devatenáctého století. Boj proletariátu proti kapitalistickému vykořisťování implikoval boj proti zvláště vyhraněnému vykořisťování pracujících žen. Klasikové marxismu si byli vědomi zvláště tíživého postavení dělnické ženy a zdůrazňovali, že hnutí žen je součástí hnutí mas, bez osvobození žen nemohou být ani důsledně osvobozeny masy.

Již v Komunistickém manifestu je výslovně uvedeno „že jde právě o to zrušit postavení ženy jako výrobního nástroje“ [Marx 1958 : 444]. Engels v *Anti-Dühringu* oceňuje Fourierovu myšlenku, že „stupeň emancipace ženy je v každé společnosti měřítkem všeobecné emancipace“ [Engels 1966 : 259]. Marx píše v dopise L. Kugelmannovi v r. 1868: „Společenský pokrok se dá přesně měřit na společenském postavení krásného pohlaví“ [Marx 1970 : 659].

V programech sociálně demokratických stran té doby byla emancipace žen jedním ze základních úkolů, v rámci vnitřní organizace těchto stran požívaly ženy pokud možno úplnou rovnoprávnost, mohly být členkami předsednictva, účastníky sjezdů, agitátorkami atd.

Také Lenin opakovaně zdůrazňoval nutnost masového vstupu žen do sféry politické, nutnost bezvýjimečného zrušení „všech omezení politických práv žen ve srovnání s právy mužů“ [Lenin 1957 : 147].

Souběžně s proletářským emancipačním hnutím žen se v devatenáctém století roz-

víjelo feministické hnutí v řadách vládnoucí třídy. Avšak zatímco emancipační hnutí vyrůstalo z procesu přeměny společenských výrobních sil, průmyslové revoluce a souviselo s hnutím mas, navazovalo feministické hnutí spíše na literární teoretické diskuse vedené k tomuto tématu, probíhající v podstatě již od šestnáctého století a spojené se jmény Erasma Rotterdamského, Kornelia Agrippy, Poulain de la Barra, Denise Diderota, J. A. Condorceta a konečně a zejména J. S. Milla. Tento logik a filozof významně přispěl k položení teoretických základů hnutí. V r. 1866 předložil anglickému parlamentu návrh volebního práva žen a v r. 1869 vydal knihu *The Subjection of Women*. Podal v ní výmluvné svědectví o skutečném postavení ženy v minulosti i v přítomnosti a podrobil tvrdé kritice podmínky zákonného poddanství, otupujícího vzdělávacího systému a ubíjející etiky pro ženy viktoriánského období. Nepožadoval pro ženy pouze volební právo, ale i přístup k významným úřadům a povoláním. Tento požadavek však, jak dějiny ukázaly, byl v jeho době a jeho metodami (apelem k parlamentu, k veřejnosti, teoretickými diskusemi) nerealizovatelný.

Významným mezníkem feministického hnutí ve Spojených státech amerických bylo shromáždění v Seneca Falls v červenci 1848, jež vydalo *Statement of Sentiments* (Výklad názorů). Nešlo v podstatě o nic více než o pokus aplikovat ustanovení Prohlášení nezávislosti po 72 letech, které uplynuly od jeho vydání, na ženy. Ženy v něm žádaly právo na vlastnictví, právo na rozvod, právo na vzdělání, právo dispozice s vlastním příjmem, právo na rozhodování o výchově dětí a zejména pak volební právo.

Volební právo žen bylo hlavním deklarovaným cílem většiny feministických hnutí, bylo od něho mnoho očekáváno, ale celkem málo dosaženo. Kolem roku 1900 bylo v hlavních kapitalistických státech Evropy a Severní Ameriky přiznáno ženám více či méně omezené volební právo. Limity kladené na toto právo žen se dotýkaly jeho aktivního i pasivního aspektu. Aktivní volební právo bylo velmi často vázáno na určitý majetkový status či jiná majetkoprávní kritéria, například

placení daní, takže v podstatě nebylo vázáno obecně na ženu, ale na její charakter vlastníka. Jiná omezení byla stanovena vzhledem ke stupňům zastupitelského aparátu. V oblasti místní správy, v obecních a okresních radách, v chudinské správě, ve školní správě a dalších institucích místního významu se volební právo žen (aktivní a později i pasivní) rozšířilo poměrně nejrychleji a nejvíce. Přiznání tohoto práva v rovině vyššího a nejvyššího stupně zastoupení – v zemských orgánech a parlamentech – představovalo proces daleko dlouhodobější. Pasivní volební právo jako projev vyššího stupně politické účasti se – jak již z logiky věci vyplývá – neprosazuje tak rychle jako jeho aktivní protípól. Je ženám přiznáváno zpravidla teprve tehdy, když je terén vhodně zpracován aplikací volebního práva.

Proces přiznání stejně neomezeného volebního práva ženám jako mužům není v celosvětovém měřítku dodnes ukončen, a to ani ve vyspělých kapitalistických státech. V roce 1945, v roce založení Organizace spojených národů, přiznávalo neomezené volební právo ženám pouze 30 z 51 zakládajících členských států. V roce 1952 přijalo Valné shromáždění *Konvence o politických právech žen*. Tato konvence zavazuje signatářské státy zaručit ženě právo a) hlasovat ve všech stupních voleb, b) být volena do všech veřejných orgánů, c) zastávat všechny veřejné funkce – a to za stejných podmínek jako muž, bez jakékoli diskriminace. Do roku 1964 byla konvence ratifikována 42 státy a do roku 1973 74 ze 132 členských států OSN,² mezi nimi všemi socialistickými státy. K zemím, které neratifikovaly tuto konvenci, nepatří pouze rozvojové oblasti, jak bychom očekávali, ale také některé tradiční buržoazní demokracie, jako například Švýcarsko.

Formální přiznání volebního práva, právě tak jako ostatních občanských práv, ženám však samo o sobě nutně neimplikuje faktickou změnu společenské praxe.

² Signatáři Konvence jsou: Afganistán, Albánie, Alžírsko, Argentina, Belgie, Běloruská SSR, BLR, Brazílie, Čad, CSSR, CLR, Dahomé, Dánsko, Dominikánská republika, Egypt, Ecuador, Filipíny, Finsko, Francie, Gabun, Ghana, Guatemala, Guinea, Haiti, Holandsko, Honduras, Horní Volta, Chile, Indie, Indonésie, Irák, Island, Izrael, Itálie, Japonsko, Jordánsko, Jugoslávie, Kamerun, Kolumbie, Kongo, Kostarika, Kuba, Libye, Lucembursko, Ma-

Buržoazní demokracie jsou nazývány formálními proto, že řada práv a svobod se udržuje pouze v rovině formální, aniž by měla konkrétní dopad v rovině sociální reality. I v těch státech, kde jsou ženám přiznávána stejná práva jako mužům, nejsou ve stejném rozsahu realizována.

Podívejme se na zastoupení žen v nejvyšších veřejných funkcích v hlavních zemích představujících kapitalistický svět. Situace ve Spojených státech je charakterizována výstižnou poznámkou ve zprávě prezidentské komise pro status ženy, ustavené prezidentem Kennedym. Konstatuje, že nedostatečnost zastoupení žen v americkém politickém životě je předmětem údivu zahraničních návštěvníků [American 1963]. Skutečně také toto zastoupení je nižší než ve většině evropských kapitalistických zemí. V r. 1968 připadaly na 100 senátorů 2 ženy a na 435 poslanců Kongresu 11 žen, na 307 federálních soudců 2 ženy a ve vládních funkcích byl poměr 100 : 2,4. V parlamentech jednotlivých států bylo ženami obsazeno celkem 234 křesel ze 7700, tj. 3 %.

Ve Velké Británii bylo ve volbách v r. 1967 zvoleno 19 žen-poslankyň za labouristy, tj. 5,5 %, a 7 žen za konzervativce, tj. 2,8 %. Jejich celkový podíl v parlamentě nedosahuje 5 %. V úrovni okresních zastupitelských orgánů je účast žen vyšší – v celostátním měřítku činí 12 %.

Francie zaznamenává v poválečném období snižování procenta zastoupení žen ve veřejných funkcích. Ze 6,4 v r. 1946 kleslo procento žen-poslankyň na 2,3 v r. 1968 a toto procento se po gaullistických zásadách proti levici v r. 1968 ještě snížilo. Také v senátu klesl počet žen po r. 1958 z 11 na 5. Stejně snižování zastoupení žen se projevilo i v obecních radách. Poměr žen 1 : 32 v těchto orgánech v r. 1947 klesl v r. 1965 na 1 : 41. K vzestupnému trendu dochází pouze v obsazování funkcí starostů: 260 žen v r. 1947, 300 v r. 1953, 381 v r. 1960 a 400 v r. 1969.

lawi, Mali, Mexiko, MLR, Mongolská lidová republika, Nicaragua, Niger, Norsko, NSR, Panama, Paraguay, Peru, PLR, Portugalsko, Pobřeží slonoviny, Rakousko, RSR, Senegal, Sierra Leone, Spojené království, SSSR, Súdán, Syrie, Středoafrická republika, Španělsko, Švédsko, Tunis, Turecko, Ukrajinská SSR (podle *Egalité de droit entre la femme et l'homme: il est temps d'agir*. New York, Nations Unies 1973).

V italském parlamentu docházelo také v poválečném období k postupnému snižování zastoupení žen až do r. 1963, kdy nastal nepatrný vzestup: 1. volební období — 8 $\frac{0}{10}$ žen, 2. volební období — 7 $\frac{0}{10}$ žen, 3. volební období — 4 $\frac{0}{10}$ žen. 4. volební období — 4,5 $\frac{0}{10}$ žen. Toto relativně vyšší zastoupení italských žen v nejvyšší rovině není však podloženo přiměřeným zastoupením v nižších rovinách veřejných funkcí.

V Holandsku a Belgii, které patří k zemím s velmi nízkou zaměstnaností žen, je i procento jejich politické participace nízké. V Holandsku činí zastoupení žen v krajských orgánech 1 $\frac{0}{10}$ a v obecních orgánech 2 $\frac{0}{10}$, v Belgii tyto roviny zastoupení ukazují cca 1,75 $\frac{0}{10}$.³

Situace v jednotlivých státech se přirozeně promítá i do zastoupení žen na oficiálním mezinárodním fóru. Na Valném shromáždění Spojených národů v r. 1972 bylo například z 2340 delegátů 140 žen. Procento žen je zhruba stejné ve všech hlavních orgánech OSN. Zasedání Valného shromáždění předsedala žena pouze dvakrát: představitelka Indie v r. 1953 a představitelka Nigérie v r. 1969. Radě bezpečnosti předsedala žena jednou: představitelka Guiney v r. 1972 [Egalité 1973]. V této souvislosti je zajímavé, že v rozvojových zemích, ovládaných silnou tradicí politické segregace obou pohlaví a podřízenosti ženy, pronikají ženy do nejvyšších politických pozic snáze než v zemích „starého“ i „nového“ světa (i když zastoupení v nižších úrovních prakticky neexistuje). Také ze tří žen, které kdy byly zvoleny do čela vlády, patří dvě k rozvojovým populacím — I. Gándhiová a M. Bandaranáiková, ministerská předsedkyně Šri Lanky. Bude jistě zajímavé sledovat kroky, jimiž země „třetího“ světa vstoupí do dlouhého boje za ženskou rovnoprávnost.

Boj za odstranění diskriminace žen, za dosažení stejných občanských práv pro ženy v těchto zemích teprve začíná, ale ani v kapitalistických zemích zdaleka nekončí, jak je to nejmarkantněji dokumentováno požadavky Mezinárodního roku že-

ny. Ve srovnání s počátky tohoto boje bylo dosahuje určitých úspěchů, avšak především ve sféře formálně právní, a to ještě ne vždy. Cesta k faktickému politickému zrovnoprávnění ženy s mužem se zde zatím ztrácí v nedohlednu.

Politická aktivita žen v období budování socialismu

Marxismus-leninismus znamená zásadní převrat v názorech na politickou aktivitu ženy. Tato činnost byla ve většině společností a názorových systémech zpravidla považována za nežádoucí pro společnost a nevhodnou pro ženu, za disfunkční. Proletářské revoluční hnutí naproti tomu od samého počátku považovalo účast ženy na politickém boji mas za všestranně žádoucí. V. I. Lenin pokládal samostatnou politickou práci žen za předpoklad demokracie a budování socialismu. Připomeňme si jeho prozíravá doporučení, která se nám ještě dodnes nepodařilo beze zbytku realizovat: „A dokud nebudou ženy zapojeny do veřejné služby, do milice, do politického života, dokud nebudou ženy vyproštěny z otupující domácí a kuchyňské práce, nelze vybudovat ani demokracii, natož pak socialismus“ [Lenin 1959 : 347]. „Nepřibereme-li k samostatné účasti nejen v politickém životě vůbec, ale i k stále a všeobecné veřejné službě ženy, nemůže být ani řeči nejen o socialismu, ale ani o úplné a trvalé demokracii“ [Lenin 1956 : 62]. „Ve straně máme spolehlivé, rozumné a neúnavně činné soudružky. Mohli jsme jimi obsadit mnoho důležitých míst v sovětech a ve výkonných výborech, v lidových komisariátech a ve veřejných službách každého oboru. Mnohé pracují ve dne v noci ve straně nebo mezi masami proletářů, rolníků, v Rudé armádě. To je pro nás velmi cenné. Je to také důležité pro ženy na celém světě. Dosvědčuje to schopnosti žen, velkou cenu, jakou má jejich práce pro společnost“ [Zetkinová 1951 : 31, 32]. „My potřebujeme, aby pracující žena dosáhla rovnosti s pracujícím mužem nejen podle zákona, ale i v životě. K tomu je třeba, aby se pracující ženy

³ Údaje o politickém zastoupení žen v kapitalistických státech jsou čerpány zejména z práce E.

Sullerotová *La femme dans le monde moderne* (Paris, Hachette 1970).

stále více a více účastnily na řízení veřejných podniků a řízení státu. Při tomto řízení se ženy rychle všemu naučí a doženou muže. Volte tedy více pracujících žen do sovětu, jak komunistek, tak bezpartijních" [Lenin 1955 : 375, 376].

Ve svých názorech a doporučeních vyjádřil Lenin dvojí přínos vyplývající z aktivního zapojení ženy do politického života — přínos pro rozvoj společnosti a přínos pro rozvoj ženy.

V socialismu jde o skloubení potřeb rozvoje společnosti s potřebami rozvoje osobnosti a naopak. Jde o to, aby každý jedinec měl možnost stále více se podílet na tvůrčím přetváření společnosti. Tento trend se v té či oné míře dotýká všech složek obyvatelstva, všech tříd a sociálních vrstev socialistické společnosti bez ohledu na jejich národnost, rasu či pohlaví. Není přehnané, řekneme-li, že se snad nejpodstatněji dotýká ženy.

Obraz socialistické ženy se markantně liší od tradičního obrazu ženy většiny předchozích historických epoch. Žena již není institucionalizovaným objektem společenského obdivu, opovržení či vykořisťování, není dekorativním předmětem ani výrobním prostředkem a svoji identitu nederivuje z tohoto zvěčnění, ať již v jakémkoli vymezení. Mění se z objektu v subjekt, ve vědomý subjekt společenského dění a pokroku. I když je stále ještě zatížena objektivními a subjektivními limity přežívajícími z minulosti, vstupuje do sféry, v níž se může bezprostředně podílet na formování společnosti, v níž žije.

Zaměstnanost a vzdělanost žen dosahuje nebývalého vzrůstu a výše. Ženy získávají jak hospodářskou, tak intelektuální nezávislost. Jako celek absolvují etapu učení, získávání zkušeností ve světě mimo rodinu, který jim byl po staletí uzavřen.

Schopnost politické participace je svým způsobem podmíněna dosažením určitého stupně zkušeností v oblasti zaměstnání a vzdělání. Dějiny nelze obrátit ze dne na den. V ženách byly po staletí pěstovány určité vlastnosti, a proto ve své většině nejsou reálně připraveny na rozhodování ve sféře politické, zejména v jejich vyšších rovinách. Také společenské vědomí přijímá tuto představu jen pozvolna, i když objektivně byly již odstraněny

všechny formální bariéry politické participace žen a jsou činěna další a další opatření pro její konkrétní realizaci.

Ženy mají ničím neomezené aktivní i pasivní volební právo a mohou zastávat jakýkoli úřad či politickou funkci v jakékoli rovině politické hierarchie. Je činěna řada opatření pro stimulaci jejich vstupu do této oblasti. Podíl politicky pracujících žen stále stoupá, zdaleka však ještě není v patřičných proporcích ve srovnání s jejich zaměstnaností a vzdělaností. Podílejí-li se tedy například u nás ženy 51 % na počtu obyvatelstva, téměř 48 % na počtu pracujících v národním hospodářství, 63 % na počtu studentů středních všeobecně vzdělávacích škol, 56 % na počtu studentů středních odborných škol a 40 % na počtu vysokoškolských studentů, nepřesahuje jejich podíl v oblasti politické participace 30 % na žádném stupni a směrem k významným pozicím prudce klesá.

Optimum pronikání žen do politického života představuje dosažení reálného poměru mužské a ženské populace, a to na všech stupních politického systému. Účinnou může být pouze taková participace, která skutečně, konkrétními zásahy ovlivňuje politický, hospodářský a kulturní vývoj, hodnotové orientace a pokrokové vzory chování. Ta se nemůže uskutečnit, je-li vedena z pozic silně minoritních. Je-li v orgánech politické moci poměr zastoupení žen a mužů 1:10. nebo 1:20 i více, což nejsou relace zcela neskutečné, může být vliv žen pouze velmi malý, a to nejen z důvodů prostého početního nepoměru. Takové maskulinizované instituce současně vytvářejí zvláštní psychologické klima, v němž žena je spíše určitým formálním symbolem rovnoprávnosti než účinným zastáncem ženských práv a potřeb.

Vývojový řetěz minulých tradic, jen postupně, zvolna a obtížně otevírající prostor pro transformaci ženského postavení, je ve sféře politické participace nejpevnější. Přestože ve srovnání s minulou i současnou praxí kapitalistických států procento zastoupení žen v socialistických orgánech politické moci relativně výrazně vzrostlo, je ve svém absolutním vyjádření pro potřeby socialistické společnosti stále nedostatečné, zejména ve vyšších rovi-

Tabulka 1. Podíl zastoupení žen v Národním shromáždění ČSSR v letech 1918–1974

Volební období	Počet poslanců			
	celkem	z toho		% žen
		muži	ženy	
Revoluční národní shromáždění 1918–1920	254	246	8	3,14
I. volební období 1920–1925				
Senát	150	147	3	2,00
Poslanecká sněmovna	281	269	12	4,26
II. volební období 1925–1929				
Senát	150	146	4	2,66
Poslanecká sněmovna	300	290	10	3,00
III. volební období 1929–1935				
Senát	150	146	4	2,66
Poslanecká sněmovna	300	290	10	3,00
IV. volební období 1935–1939				
Senát	150	145	5	3,33
Poslanecká sněmovna	300	292	8	2,66
Prozatímní národní shromáždění 1945–1946	299	279	20	6,60
Ústavní národní shromáždění 1946–1948	300	277	23	7,65
<i>Národní shromáždění</i>				
I. volební období 1948–1954	300	264	36	12,00
II. volební období 1954–1960	300	239	61	20,33
III. volební období 1960–1964	300	232	68	22,66
IV. volební období 1964–1968	300	241	59	19,66
Federální shromáždění I. 1969–1971				
Sněmovna národů	150	125	25	16,66
Sněmovna lidu	300	241	59	19,66
Federální shromáždění II. 1971–1975				
Sněmovna národů	150	113	37	25,00
Z toho Čechů	75	58	17	22,70
Slováků	75	55	20	26,70
Sněmovna lidu	200	147	53	26,50

nách této moci. Praxe se zde opoždí za objektivními celospolečenskými předpoklady, požadavky i právními zárukami. Přestože podíl žen na významných, a tedy i náročných politických funkcích, jako je například funkce poslanců, stále stoupá, neodpovídá dosud jejich podílu na počtu obyvatelstva ani na počtu pracujících v národním hospodářství. Z poměrně široké základny žen, které zastávají řadu drobných a méně náročných politických funkcí na úrovni lokální nebo pracovní komunity či v základních organizačních článcích společenských organizací, vyrůstá stále vzrůstající, avšak dosud nedostatečná nadstavba významných společensko-politických pozic zastávaných ženami.

O nedostatečnosti lze však mluvit pouze z hlediska současných požadavků a potřeb. Z hlediska historického srovnání účast žen v nejvyšších zastupitelských or-

gánech velice vzrostla: V Národním shromáždění předmnichovské republiky, ať již v senátě či v poslanecké sněmovně, se zastoupení žen pohybovalo mezi 2–4 ‰ a po celou dobu existence této republiky nejevilo žádný vzrůstající trend. V Prozatímním národním shromáždění těsně po válce se počet žen zdvojnásobil (na 6,6 ‰) a vykazoval neustálý růst až do třetího volebního období Národního shromáždění (1960–1964), kdy dosáhl 22,7 ‰. Ve čtvrtém volebním období (1964–1968) došlo k poklesu na 19,7 ‰ a v I. Federálním shromáždění ve Sněmovně národů dokonce na 16,7 ‰. Teprve po volbách v r. 1971 došlo – po cílevědomě prováděné kampani ke zvýšení zastoupení žen – k výraznému vzestupu ve Sněmovně národů na 25 ‰ a ve Sněmovně lidu na 26,5 ‰ (viz podrobněji tabulka 1).

Tabulka 2. Počet žen poslanců Nejvyššího sovětu SSSR, nejvyšších sovětů svazových a autonomních republik a místních sovětů

Typ sovětu	Celkem žen-poslanců	% žen z celkového počtu poslanců
Nejvyšší sovět SSSR (1971)	463	31
Sověť Svazu	232	30
Sověť národností	231	31
Nejvyšší sověty svazových republik (1971)	2045	35
Nejvyšší sověty autonomních republik (1971)	1139	38
Krajské, oblastní, okružové, okresní, městské, osadní a vesnické sověty poslanců pracujících	992247	46

Pramen: *Vestník statistiky*. 1/1972, Moskva.

Rovněž v národních výborech vzrůstá podíl žen na počtu poslanců. V rozmezí let 1964–1973, pro něž jsou k dispozici spolehlivě sledované údaje, stoupl procento žen v těchto zastupitelských sborech z 19,6 % na 23,7 %, tj. o 4,1 %, z toho u krajských národních výborů z 25 % na 29,7 %, tj. o 4,7 %, u okresních národních výborů z 23,9 % na 33,7 %, tj. o 9,8 %, u městských národních výborů z 22,9 % na 28 %, tj. o 5,1 %, u obvodních národních výborů z 21,5 % na 29,3 %, tj. o 7,8 %, a u místních národních výborů z 18,9 % na 22,5 %, tj. o 3,6 %.⁴

Nejvyšších četností dosahuje zastoupení žen v orgánech ROH. V závodních výborech činí v průměru 44,8 %. Ve vyšších odborových orgánech je procento zastoupení žen většinou třetinové. Členkami Ústřední rady odborů je 36,3 % žen a v čele šesti ze sedmácti ústředních výborů odborových svazů jsou předsedkyně.⁵

Nejpomaleji ženy pronikají do nejvyšších stupňů politické reprezentace. Nepřekvapuje, že v období předmnichovské republiky nebyla u nás žádná žena členkou vlády. V průběhu budování socialistické republiky byly členkami československé vlády tři ženy.

Politické zastoupení žen dosahuje nejvyšších hodnot v SSSR (viz tabulka 2). Srovnání s předrevolučním Ruskem, kde ženy neměly žádná politická práva, sou-

časně dokumentuje, že i proces jeho dosahování patří k nejrychlejším.

Je přirozené, že pronikání žen do nejvyšších sfér společenského rozhodování je proces, který bude trvat nejdéle. Předpokládá základnu praktických zkušeností z nižších rovin politické praxe, a je tedy vlastně vyvrcholením politické participace vůbec. Avšak i v nižších úrovních je politická práce žen bržděna řadou faktorů, jež v případě mužů nepůsobí.

Účinná účast žen ve sféře politické zůstává dosud nejobtížněji řešeným problémem nejen pro určitou nepřipravenost žen a pro zafixované představy spojené s monopolním postavením muže v této oblasti, ale také, a to zejména, pro limity časové kapacity žen, vyčerpané, či přesněji řečeno přecherpané úkoly v zaměstnání a v domácnosti. Naše i mezinárodní výzkumy časového rozpočtu ukazují,⁶ že zaměstnaná žena věnuje domácnosti a výchově dětí v denním průměru $1\frac{1}{2}$ – $3\frac{1}{4}$ délky normální pracovní doby. Připočteme-li k tomu 8 hodin v zaměstnání, čas ztrávený dopravou, jídlem, osobní hygienou a dobu nutnou pro reprodukci fyzických sil, vidíme, že na ostatní činnost již mnoho nezbyvá. Výzkumy ukazují, že má-li žena dobře plnit své zaměstnanecké a rodinné povinnosti, musí za to platit cenou volného času. Chce-li se nadto věnovat politice, musí tak učinit na úkor jiných ak-

⁴ Další podrobné údaje o zastoupení žen v národních výborech viz Balák, A., *Významné poslání žen*. In: Národní výbory 1975, č. 32.

⁵ Viz *Práce odborů mezi ženami*. Praha, Práce 1974 a *Žena v zrcadle čísel a faktů*. Praha, Mola 1974.

⁶ Mezinárodní srovnávací výzkum časového rozpočtu, organizovaný v r. 1964 Evropským středis-

kem pro koordinaci výzkumu a dokumentace ve společenských vědách; Výzkum žen zastávajících vedoucí funkce v hospodářském a politickém životě v Praze (v r. 1966–67); Sociologický výzkum města Ostravy v r. 1968; Sociální výzkum pracovních i mimopracovních podmínek zaměstnaných žen na Liberecku v r. 1967.

tivit, z hlediska každodennosti zpravidla naléhavějších.

Tato koincidence činností se přirozeně projevuje v různých obdobích života ženy různě intenzívně. Je nepochybné, že odlehčení zátěže ženy rozvojem společenských služeb a automatizace domácností se promítne nejen do sféry její ekonomické, ale i politické participace. Nepředstavuje však hlavní cestu řešení problému. Významnější zde pravděpodobně bude přiznávat různé priority různým činnostem v různých životních etapách. Nároky socioprofesionální činnosti jsou v čase relativně nejméně proměnné a jejich zátěž je v průběhu života ženy relativně konstantní. Naproti tomu nároky činnosti spojené se vzděláním a s úkoly matky a manželky jsou v dimenzi životního cyklu vysoce proměnné, a nemá-li dojít k jejich narušení, je nutné vyhradit jim v kritických obdobích dostatečný prostor a maximálně v té době vyloučit jejich koincenci s jinými náročnými aktivitami. Za takové období lze zhruba označit období raného produktivního věku ženy, do něhož je soustředěna péče o rodinu se závislými dětmi a nezřídka i studium při zaměstnání. Vzhledem k časovým nárokům těchto dvou, popřípadě tří aktivit je zřejmé, že ve svém modálním průřezu je toto období pro jakoukoli jinou náročnou činnost, jako je například aktivní účast v oblasti politické, nevhodné.

Není však důvodu, aby omezení jedné životní etapy ženy byla zobecňována a používána jako argument proti její politické participaci vůbec. Je naopak žádoucí, aby svobodná dívka v době, kdy dříve nenese na svých bedrech onen „konflikt rolí“, měla dostatek možností najít uplatnění a pocit uspokojení ve veřejně prospěšné činnosti. Tím současně absoluuje etapu politického učení, kterou považuje Lenin za tak významnou. Jak ukazuje poválečný americký trend k životnímu způsobu hospodyňky, vyúsťující v masovou frustraci relativně mladých žen s odrostlými dětmi [Bártová 1974], je stejně, ba ještě více žádoucí, aby tuto možnost měla žena ve svém středním, pozdně produktivním, popřípadě poproduktivním věku. Je nejen zdrojem její nové seberealizace, kterou už rodina nemůže zajistit, ale i zdrojem

stimulujících podnětů do sféry, která dosud ženským vlivem příliš poznamenána nebyla.

Na rozdíl od buržoazních demokracií, kde účast žen v politice je buď nežádoucí, nebo je ponechána spontánnímu vývoji, má socialistická společnost zájem na posilování účasti žen v politických a společenských organizacích. K tomuto cíli činí řadu nejobecnějších, ale i nejkonkrétnějších opatření v oblasti společenského bytí a cílevědomě působí na vymýcení tradičních představ v oblasti společenského vědomí. Citlivé respektování specifických potřeb ženy v její roli matky, manželky, pracovnice, občanky, ale i ženy ve vlastním slova smyslu a opatření směřující k odstranění konfliktní koincidence činností představují účinný způsob jak postupně dosahovat stále větší, masovější, a tedy i efektivnější účasti žen na aktivní politické činnosti, účasti, která je přínosem jak pro společnost, tak pro ženu samu.

Literatura

- American Women. Report of the President's Commission on the Status of Women.* Washington, U. S. Government Printing Office 1963.
- Bártová, E.: *Postavení ženy v poválečné Americe a jeho determinanty.* Sociologický časopis 5/1974.
- Bebel, A.: *Žena a socialismus.* Praha, 1962.
- Egalité de droits entre la femme et l'homme: il est temps d'agir.* New York, Nations Unies 1973.
- Engels, B.: *Anti-Dühring.* Spisy, sv. 20. Praha, Svoboda 1966.
- Lenin, V. I.: *K pracujícím ženám.* Spisy, sv. 30. Praha, SNPL 1955.
- Lenin, V. I.: *Úkoly proletariátu v naší revoluci.* Spisy, sv. 24. Praha, SNPL 1956.
- Lenin, V. I.: *Spisy, sv. 23.* Praha, SNPL 1957.
- Lenin, V. I.: *Dopisy z daleka.* Spisy, sv. 23. Praha, SNPL 1959.
- Marx K., Engels B.: *Spisy, sv. 4.* Praha, Svoboda 1958.
- Marx K., Engels, B.: *Spisy, sv. 32.* Praha, Svoboda 1970.
- Zetkinová K.: *Vzpomínky na Lenina.* Praha, Mladá fronta 1951.

Резюме

Бартова Е.: Историческое развитие политического участия женщин

Политика как одна из очень важных, оказывающих влияние и по-своему кульминацион-

ных составных частей общественной надстройки, как сфера, в которой практически завершается борьба за конкретное устройство общества, со времен падения матриархата и установления системы частной собственности всегда была исключительно сферой деятельности мужчин — как, в конце концов, все важные, непосредственно касающиеся формирования общества области.

Естественно, это не значит, чтобы время от времени, при определенной констелляции обстоятельств, не вступали в нее отдельные женщины и не сыграли бы определенную историческую роль. Однако в таких случаях дело было не в политическом представительстве в собственном смысле слова, т. е., дело не касалось представительства женской части населения вообще, но ни более массового представительства женщин из какой-нибудь общественной группы или класса. Дело касалось чрезвычайности, которая по тем или другим причинам соответствовала требованиям конкретной ситуации.

Этот способ распределения политической власти во всех досоциалистических общественных формациях был прочно институционализирован и поддерживался официальной идеологией, особенно религией.

Политика является непосредственным отражением экономики. Если экономикой в патриархальных и классовых обществах управляет мужская часть господствующего класса и за женщинами закреплена позиция объекта экономической манипуляции, то такое положение аналогично воспроизводится в сфере политики. Таким образом, незначительная доля женщин в этой области не является изолированной проблемой. Решение тут можно найти только в базисной связи проблемы в обществе, которое не является ни патриархальным, ни классово антагонистическим, и в котором общественные создает реальную основу для того, чтобы все граждане, невзирая на пол, не только пользовались правом, но и имели конкретную возможность принимать участие не только в продуктивном труде, но и в управлении обществом на всех его уровнях. В социалистическом обществе женщина, хотя она все еще отягощена отживающими объективными и субъективными ограничениями прошлого, вступает в область, в которой она непосредственно может принимать участие в формировании общества.

Занятость и образование женщин здесь достигает небывалого роста и уровня. Женщины обретают как экономическую, так интеллектуальную независимость. Как целое они заканчивают этап учения, приобретения опыта в мире вне семьи, который веками был закрыт перед ними.

Способность к политическому участию по-своему обусловлена достижением определенной степени опыта в области работы и образования. Поэтому естественно, что проникание женщин в область политики более медленно и продолжительно. Если, например, доля чехословацких женщин равна 51% всего населения,

почти 48% работающих в народном хозяйстве, 63% из числа учащихся средних общеобразовательных школ, 56% учащихся средних профессионально-технических школ и 40% студентов вузов, то их доля в области политического участия достигает примерно 30% и ближе к видным позициям уменьшается. В качестве тормозящего фактора в этом отношении также очень сильно действуют ограничения объема времени у женщин, израсходованного, или, точнее, перерасходованного задачами на работе и в домашнем хозяйстве.

Путь к решению не только в развитии общественных услуг, учреждений охраны материнства и младенчества, оборудования домашних хозяйств, но и в серьезном анализе продолжающегося цикла жизни женщины, дающем возможность установить неустойчивый порядок приоритетов видов деятельности, вытекающих из их ролей матери, работницы и гражданки. В таком случае можно было бы исключить параллельность разных видов деятельности в некоторых критических промежутках времени и одновременно стимулировать политическую активность в других.

Summary

Bártová E.: Historical development of political participation of women

Politics as one of the most important, influential and we may say topical parts of the social superstructure, as a realm in which the struggle for the concrete organisation of the society practically culminates, have always been — since the time of the fall of matriarchy and establishment of the system of private ownership — an exclusive domain of man — as, after all, was the case of all other important fields in which the immediate forming of the society took place.

It does not mean that from time to time a favourable mix of circumstances did not enable individual women to enter this field and to play a historical role. However such random incidents expressed by no means any political representation in the proper sense of the word, i.e. there was no question of representation either of the female population in general or of a social group or class. Such cases were rather exceptional and usually closely bound to a specific and historically limited situation.

This type of political power distribution was strongly institutionalized in the pre-socialist social formations and supported by official ideology, particularly religion.

Politics are immediate reflection of economics. Economics of patriarchal and class societies are controlled by the male part of the governing class and women are mostly situated in the position of an object of economic manipulation. The same pattern is analogically reproduced in the realm of politics. Low political participation of women

is thus not an isolated problem. It cannot be solved but within the broad social and economic context. A society which is neither patriarchal nor class-antagonist and where the means of production are an object of common ownership provides a solid foundation for the solution.

In a socialist society not only the rights but also actual chances are guaranteed to both sexes to participate in the productive labour as well as in the control of the social life at all levels. Although women are still handicapped by some objective and subjective limits surviving from the past, they are continuously entering the sphere of creative moulding of the society in which they are living.

The rate of economically active and educated women is rapidly increasing. Women are becoming more and more independent of men, both economically and intellectually. As a whole they are passing through a period of learning and acquiring experience in the world outside the family which was inaccessible for them for long centuries.

The capacity for political participation is

to a large extent conditioned by a certain amount of knowledge and experience gained through education and profession. It is, therefore, not surprising that females' entries into politics are slower and last longer. If e.g. in Czechoslovakia women's share is 51% of the population, 48% of the total of economically active persons, 63% of secondary schools' students, 56% of secondary vocational schools' students and 40% of university students, the share in political functions is 30% and decreases with higher function.

One of the strongest back-holding factors of political activity of women now consists in the limits of their time capacity, usually fully spent on professional and household activities. It seems reasonable to develop — parallelly with social services, institutions for care for children, household appliances etc. — an analysis of the prolonging life cycle of women to find out the varying sequence of priorities of activities resulting from their role of mother, worker and citizen, to eliminate their coincidence in critical periods and stimulate political activity in other periods.

Výstavba socialismu a komunismu předpokládá odstranění všech třídně založených nerovností, mezi nimi i diferencí, týkajících se společenského postavení mužů a žen [Marx-Engels 1967]. Zrovnoprávnění v tomto směru představuje složitý a dlouhodobý proces, který je celospolečenského charakteru, probíhá v různých rovinách a vyvolává specifické problémy. Nejde v něm o mechanické přizpůsobení postavení a způsobu života žen sociálně ekonomickým a kulturním charakteristikám mužů, nýbrž jde o novou definici společenského místa a poslání obou pohlaví a jejich vzájemných vztahů. V mnoha směrech společnost teprve hledá formy žádoucí rovnováhy, nahrazující dřívější převahu mužů, a postupně je naplňuje obsahem odpovídajícím novým společenským podmínkám a cílům i specifickým dispozicím obou pohlaví.

V rozdílech postavení a způsobu života mužů a žen nacházíme na jedné straně difference jednoznačně spjaté s třídní minulostí a v socialistickém vývoji poměrně rychle překonávané; na druhé straně rozdíly, jejichž podstatou je biologická polarita obou pohlaví, tj. které mohou být modifikovány v některých svých projevech, v zásadě ale tvoří neoddelitelný atribut lidského života. Mezi těmito oblastmi však zůstává široké pole rozdílů, jejichž podmíněnost je složitá, kulturní zafixovanost velmi silná a možnosti rychlých změn omezené. Zde je třeba podrobně analyzovat společenská zprostředkování, v nichž se tyto rozdíly vytvořily a upevnily, a v návaznosti pak společenský přínos jejich překonávání, objektivní hranice i nákladnost společenské intervence, která v každé dané etapě vývoje společnosti má k dispozici poměrně přesně vymezené nástroje i investiční prostředky.

To vše jsou velmi složité problémy, jejichž analýza představuje obsah dlouho-

dobého výzkumu. Jeho rámcem by měla být kategorie způsobu života, nutící k odhalování souvislostí mezi jednotlivými životními oblastmi a dimenzemi a vedoucí k zachycování problémů v širokém kontextu vzájemných podmíněností. Zde se pokusíme naznačit alespoň některé aspekty historických změn, jež proběhly a stále probíhají ve způsobu života žen. Není to jednoduchá cesta, neboť v postupu překonávání hlavních problémů se objevují vždy nové problémy, na kvalitativně jiné úrovni a v odlišném kontextu. Jsou to již problémy neantagonistické a dlouhodobě řešitelné, jejichž uchopení však není snadnou záležitostí ani v poznávacím procesu, a tím spíše ani v praxi společenského řízení.

1. Účast ve společenské produkci

Marxistické řešení „ženské otázky“ považuje za rozhodující podmínku osvobození ženy její zapojení do společenské produktivní práce [Marx-Engels 1967 : 188]. Přitom nejde jen o odstranění její materiální závislosti na muži; ekonomickou podstatou vyrovnávacího procesu je takové pracovní zapojení ženy, které objektivně i subjektivně, z hlediska produktivity a organizace práce i z hlediska materiálního a morálního hodnocení, je srovnatelné s pracovní aktivitou mužů a v tomto smyslu je základem zrovnoprávnění ve všech oblastech společenského života. Těchto parametrů může práce žen nabýt pouze v socialistické společnosti, v podmínkách likvidace třídního antagonismu a v kontextu odstraňování všech třídně založených rozdílů.

Vyrovnávací proces v profesionální sféře nelze totiž ztotožňovat s prostým pracovním zapojením žen; již od vzniku strojové velkovýroby představovaly ženy vítaný a málo placený prvek na trhu pra-

Tabulka 1. Ženy podle vzdělání a věkových skupin v letech 1950 a 1970 (v %)

Věková skupina	Střední škola				Vysoká škola			
	ČSR		SSR		ČSR		SSR	
	1950	1970	1950	1970	1950	1970	1950	1970
20—29	5,7	30,6	3,7	33,6	0,4	3,8	0,2	4,2
30—39	4,1	18,5	2,6	14,4	0,3	3,7	0,1	3,1
40—49	2,5	8,5	1,4	6,7	0,2	1,9	0,1	1,3
50—59	1,9	5,8	1,0	4,1	0,2	0,9	0,1	0,6
60 a více	1,5	2,9	0,8	1,6	0,1	0,2	0,0	0,2
Celkem nad 15 let	2,7	12,4	1,6	12,6	0,3	1,9	0,1	1,8

Prameny: Sčítání 1950 a 1970

covních sil.¹ Proletářské a rolnické ženy pracovaly často v neplnoprávném postavení jako „pomáhající členové domácnosti“, domácí dělnice, služebné, sezónní pracovnice apod. Tyto charakteristiky žen jako doplňkové, méně kvalifikované a hůře placené pracovní síly, orientované převážně na výkon jednotvárných rutinních prací a koncentrované v oblastech služebných a obslužných činností, převzala jako dědictví socialistická revoluce.²

Společenská a ekonomická situace po uchopení moci dělnickou třídou vytvořila příznivé podmínky pro extenzivní zapojení žen do pracovního procesu. Orientace na rozsáhlou industrializaci, umocněná velkou koncentrací investic, podstatně rozšířila počet pracovních příležitostí; současně byla zrušena možnost žít na úkor cizí práce a zvyšování životní úrovně rodiny bylo možné (při daném stupni produktivity společenské práce) dosáhnout především zvýšením počtu výdělečných členů rodiny. Ženy jsou v tomto období hlavním zdrojem růstu pracovních sil, přičemž nastupují nejen do tradičně ženských

odvětví, ale i do řady dalších průmyslových oborů s pásovou výrobou a do rozvíjejících se odvětví služeb. Jestliže v roce 1950 byla ekonomicky aktivní zhruba polovina žen v produktivním věku, v roce 1973 bylo aktivních nebo připravujících se k povolání 85,8⁰/₀ žen, z toho 88,9⁰/₀ v ČSR a 79,9⁰/₀ v SSR. Tento proces je tedy prakticky ukončen, perspektivně lze očekávat spíše určitý pokles daný delší průměrnou dobou přípravy pro povolání a širším využíváním možností individuální péče o děti, které je dáno jak společenskou materiální podporou, tak růstem životní úrovně. Určitý kvantitativní růst zaměstnanosti lze však očekávat u žen v poproduktivním věku, budou-li pro ni vytvořeny příznivé společenské podmínky.³ Prvního, institucionálního a spíše kvantitativního předpokladu společenského zrovnoprávnění ženy tedy již bylo v zásadě dosaženo.

Druhým, především kvalitativním procesem, podmiňujícím rovnoprávné zařazení žen do sféry společenské práce a zaručujícím jeho nezvratnost, je rostoucí kva-

¹ V roce 1930 tvořily ženy v Československu 36 % pojištěných pracovníků, v roce 1932 představovaly 63 %, zaměstnanců textilního průmyslu a více než polovinu pracujících v průmyslu kožedělném, obuvnickém, kožešnickém a rukavičkářském. V roce 1934 bylo přitom v kategorii mezd do 350 Kč pojištěno 39 % mužů a 71 % žen. Pokud jde o podíl výdělků žen na rodinném rozpočtu, rostl směrem k méně kvalifikovaným kategoriím: v letech 1931—1932 činil podíl příjmu „přednosty domácnosti“ u nekvalifikovaných dělníků 62 %, u kvalifikovaných dělníků 71 %, u zřízenců 83 % a u úředníků téměř 90 % [Chyba 1972: 58, 59, 63].

² V letech 1946—1947 bylo v Československu 1197,8 tis. výdělečně činných žen. Z vdaných žen v čes-

kých zemích pracovalo 13 % ve výdělečném poměru a 17 % jako pomáhající členové domácnosti, přičemž mezi nejčastěji zastoupené profese patřilo povolání zeměděle (14 % výdělečně činných žen), textilní dělnice (8 %), švadleny (10 %), prodáváčky (8 %), úřednice v podniku (10 %) a služebné (10 %) [Soupis obyvatelstva 1951].

³ Zatímco počet mužů pracujících v poproduktivním věku zaznamenal v letech 1970—73 určitý nárůst (z 277 na 299 tis.), počet žen zatím trvale klesal (z 348 na 293 tis.). Podle sčítání z roku 1970 bylo ekonomicky aktivních žen (včetně pracujících důchodkyň) ve věku 50—54 let 70,1 %, ve věku 55—59 let 26,5 %, ve věku 60—64 let 18,1 % a ve věku 65—69 let 9,2 %.

likafační trend, zakotvený zejména v odborném vzdělání žen. Data uvedená v tabulce 1 hovoří o rychlosti tohoto procesu, který mezi generacemi žen vytváří téměř propastné rozdíly. Oborové zaměření profesionální přípravy z větší části reprodukuje existující formy profesionálního uplatnění žen, tj. s převahou nemanuálních a netechnických profesí. Dívky končící základní školu odcházejí méně často do učebního poměru a častěji na výběrové školy, přičemž i v rámci těchto úrovní přípravy se z větší části formují odlišná oborová zaměření.⁴ Přes velký pokrok v tomto směru zůstává ještě značné procento dívek bez jakékoli kvalifikace, takže vývoj směřuje jak k trvalému prodlužování průměrné doby přípravy na povolání, tak k přechodné vnitřní diferenciaci dosažené úrovně vzdělání žen. Mezi hlavní faktory podmiňující rozdíly ve vzdělání patří vzdělání rodičů a velikost bydliště; generace mladých žen ve městech dosahují značně vyššího vzdělání než jejich venkovské vrstevnice, přičemž jsou silněji stimulovány i k jeho dalšímu zvyšování [Kadlecová 1974 : 8].

Rychlý postup kvalifikace žen neznamená, že všechny problémy jsou nebo v nejbližší době budou vyřešeny. Přes značné

vyrovnání podílu vyučených žen a mužů v dělnických profesích zůstává v tomto směru značný rozdíl; v roce 1970 bylo v průměru v dělnických profesích vyučeno 24 % žen a 57 % mužů, přičemž ve věkové skupině 20–24 let to bylo 46 % žen a 70 % mužů [Sčítání 1970]. Problémem je i nadbytek žen se středním všeobecným vzděláním, převyšujícím téměř dvojnásobně národohospodářskou potřebu.⁵ Po vyrovnání vzdělanostní úrovně mužů a žen se v generačním sledu proporce obrátila a mladé ženy mají dnes v průměru vyšší úroveň školního vzdělání než jejich mužští vrstevníci.⁶ Důsledky se mohou projevit v pracovní sféře větším napětím mezi vzděláním žen a jejich zastoupením v odborných a řídicích funkcích, v rodinném životě menší ochotou věnovat se rodině a domácnosti (ale i naopak větší schopností racionalizovat domácí práce a lépe plnit výchovnou funkci rodiny), v oblasti nároků na výběr a hodnocení partnera i ve sféře potřeb vztahujících se k volnému času.⁷

Na základě rostoucí kvalifikace i zkušeností z ekonomické a společenské praxe se pak formuje vlastní proces profesionalizace a efektivní společenské realizace žen, jejich objektivně i subjektivně plno-

⁴ V roce 1973 odešlo z 15leté mládeže do učebního poměru 40 % dívek a 71 % chlapců, na výběrové školy 44 % dívek a 24 % chlapců, přičemž přímo do práce odešlo 12 % dívek a 3 % chlapců. Z učnic v roce 1973 bylo 45 % dívek v oboru obchodu a služby a 28 % v oboru textilní a oděvnictví [Statistická ročenka 1974]. V roce 1970 navštěvovalo ze studentek středních odborných škol 37 % dívek ekonomickou, 22 % zdravotnickou a 18 % průmyslovou školu; z chlapců naopak studovalo průmyslovou školu 75 % [Sčítání 1970].

⁵ V roce 1973 byla struktura pracovníků podle požadovaného a skutečného vzdělání následující (v %):

	Vzdělání	
	požadované	skutečné
Vysokoškolské	15,3	11,3
Úplné střední odborné	49,4	40,8
Střední odborné	26,2	17,0
Úplné střední všeobecné	5,1	9,8
Základní	4,0	21,1
Celkem	100,0	100,0

[Statistická ročenka 1974]

⁶ V roce 1970 činil ve věkové skupině 30–34 let podíl mužů s maturitou 28,7 % a žen s maturitou 25,5 %; ve věkové skupině 25–29 let to již bylo 30,0 % a 34,8 %. Podíl studentů činil ve skupině 15–19 let 25,5 % u mužů a 36,2 % u žen, ve skupině 20–24 let 7,5 % u mužů a 4,9 % u žen [Sčítání 1970]. Převaha se zatím týká středoškolského stupně vzdělání, u vysokoškolského spíše vývoj zatím rychle k vyrovnání.

⁷ Řešení tohoto problému nemůže být paušální ani regresivní (tj. např. snížení „vzdělanostního statusu“ některých nemanuálních profesí), a zejména nemůže jít na úkor vzdělanosti žen. Jeho základem jsou strukturální změny v dělbě práce, vedoucí k novým proporcím manuálních a nemanuálních, řídicích a výkonných profesí. Zároveň je ovšem třeba zvyšovat průměrný „vzdělanostní status“ dělnických profesí (např. spojení výučního listu s maturitním vysvědčením) a stimulovat změny ve společenském vědomí. Již dnes je otázkou, do jaké míry objektivně platí jednoznačná hierarchie nižšího odborného vzdělání (vyučení) a středoškolského studia, která se dříve prosazovala v linii sociální, příjmové i hodnotové. V oblasti mzdové diferenciaci je nesoulad mezi příjmy středoškolsky vzdělaných žen a vyučených mužů jedním z významných faktorů malé diferencovanosti mezd podle vzdělání. V oblasti vědomí působí ovšem tradice vzdělání velmi silně.

právního uplatnění v pracovním procesu, v ekonomickém a územním řízení a v jejich angažovanosti ve veřejném životě. Ekonomická a politická participace, podíl na tvorbě hodnot i na řízení společenského vývoje, tvoří navzájem úzce spjaté stránky angažovanosti žen a momenty dlouhého, složitého a obtížného procesu, který zřejmě nelze uskutečnit za život jedné generace.⁸ Jak ukazují výsledky některých výzkumů, kvalifikační a profesionalizační trend spolu úzce souvisí, protože právě s kvalifikací roste u žen motivace vztahující se k vnitřnímu obsahu práce i zájem o „věci veřejné“, přičemž do pozadí ustupují převážně materiální motivy a vyhraněná orientace na rodinu a domácnost.⁹

Postup profesionalizace ženské práce je logickou součástí celkového společenského vývoje, protože předpokládá zhruba dvojí okruh podmínek. Jedním je měnící se dělba společenské práce, daná rozvíjením a uplatňováním vědeckotechnického pokroku, v jejímž rámci se pozvolna snižuje potřeba nekvalifikovaných pracovních sil, kterou ženy do značné míry uspokojují. Druhým je pak změna podmínek mimo-pracovního života, objektivní (časové) i subjektivní (psychologické) osvobození ženy od velké části domácích povinností, vytvoření možnosti pro plnou (resp. s muži srovnatelnou) orientaci na povolání. V závislosti na tom se musí zvyšovat materiální a morální hodnocení práce žen, musí být překonáván rozdíl mezi „mužskou“ a „ženskou“ prací jako kritérii hodnocení.¹⁰ Pokud jde o mzdové ohodnocení, je třeba je chápat nejen jako ocenění práce minulé, ale i stimul pro práci budoucí.

⁸ Závažnou problematikou politické angažovanosti žen a podílu na společenském řízení, který v epoše socialistického vývoje vzrostl na nebyvalou a s kapitalistickými zeměmi nesrovnatelnou úroveň, se zde podrobněji nezabýváme, protože tvoří náplň samostatného článku E. Bártové, uveřejněného v tomto čísle.

⁹ Ve výzkumu ÚVVM z roku 1971 uvedlo v průměru 36 % zaměstnaných žen, že by pokračovaly v zaměstnání i v případě, že přijem muže by zajišťoval slušnou životní úroveň rodiny. Tuto odpověď dalo jen 26 % nevyučených pracovníc, zato však 42 % maturantek a 70 % pracovníc s vysokoškolským vzděláním. Potřebu práce, potěšení z práce samé přitom jako rozhodující motiv uvedlo 16 % žen nevyučených, 27 % žen vyučených, 44 % maturantek a 76 % vysokoškoláček [Mínění žen 1972]. Ve výzkumech tohoto typu zpravidla chybí srovnatelná struktura názorů mužů. Ukazuje se však, že zvláště sepětí vysokoškolsky vzdělaných žen, vykonávajících

Cílem profesionalizačního trendu nemůže být mechanické vyrovnání postavení mužů a žen ve sféře společenské práce, nýbrž odstranění sociálních a ekonomických překážek bránících uplatnění a rozvinutí biologicky zakotvených a kulturně specifikovaných schopností a orientací. Teprve v tomto procesu se ukáže proporce historicky přechodných a relativně trvalých rozdílů a zvláštností, konkrétně se ozřejmí dispozice, které budou představovat z hlediska dalšího socialistického vývoje základ „diferencované rovnosti“ obou pohlaví. Vzhledem ke složitosti i dlouhodobosti tohoto procesu nelze očekávat jeho rovnoměrné rozvíjení ve všech skupinách žen — z jejich individuálních charakteristik bude působit zejména věk a vzdělání (které se kumulují v generačním sledu), ze společenských dispozic dostupnost a kvalita služeb pro domácnost a rodinu, zatím značně diferencovaná.¹¹ Z dnešních „výhonků“ je třeba zaměrným společenským řízením rozvíjet tento proces postupně na stále širší bázi. Z tohoto hlediska připadá důležitá role sociálnímu plánování, které by jej postihovalo v nezbytných společenských souvislostech, v dlouhodobé časové perspektivě i ve zprostředkování objektivních parametrů a společenského vědomí.

2. Manželství a mateřství

Hluboké sociální proměny realizované v socialistickém vývoji znamenaly výraznou změnu podmínek pro vývoj partnerských vztahů a instituce rodiny, jejíž forma zůstala zachována, ale obsah doznal značných změn. Byla odstraněna řada především sociálních bariér bránících mladým

cích kvalifikovanou duševní práci, s vlastním povoláním dosahuje téměř stejné úrovně jako u mužů.

¹⁰ Relace průměrných mezd mužů a žen se zatím pohybovala velmi pomalu, přes vyrovnávající se charakteristiky kvalifikace: v roce 1960 činila mzda žen 65,8 % mzdy mužů, v roce 1970 to bylo 67,0 %. Větší pohyb není ztlačován ani ve věkové kategorizaci. Ze vzdělanostních kategorií jsou z žen relativně nejlépe odměňovány vysokoškolačky, které v roce 1970 dosáhly 74,1 % mzdy vysokoškolsky vzdělaných mužů [Mikrocensus 1970].

¹¹ Dosavadní výzkumy názorů a postojů žen vůči zaměstnání jsou poněkud jednostranné v tom smyslu, že sledují diferenciace jen podle individuálních charakteristik žen. Vedle celospolečenských průřezů by bylo třeba provádět sondy v prostředích, lišících se občanskou vybaveností, popř. zkoumat dopad určitých inovací ve službách (např. donáškový obchod) na postoje vůči společenské participaci.

Tabulka 2. Ženy podle vzdělání, stáří manželství a počtu živě narozených dětí v roce 1970*)

Trvání manželství v letech	ČSR					SSR				
	Z	O	S	V	Celkem	Z	O	S	V	Celkem
0— 4	0,89	0,73	0,71	0,64	0,79	1,03	0,86	0,82	0,79	0,92
5— 9	1,65	1,42	1,42	1,28	1,53	2,06	1,76	1,69	1,50	1,91
10—19	2,05	1,72	1,67	1,58	1,91	2,67	2,22	2,04	1,89	2,54
20—29	2,30	1,91	1,76	1,64	2,17	3,07	2,54	2,27	2,14	3,01
30—39	2,37	1,94	1,86	1,81	2,29	3,20	2,51	2,30	2,37	3,18
40 a více	2,38	1,72	1,56	1,35	2,31	3,62	2,22	1,95	1,77	3,63
Celkem	2,04	1,54	1,30	1,23	1,82	2,79	1,84	1,53	1,42	2,52

Pramen: Sčítání 1970

*) Symboly v druhém řádku záhlaví označují základní, nižší odborné, středoškolské a vysokoškolské vzdělání žen.

ženám ve vstupu do manželství: zatímco dříve zůstávalo z každého ročníku zhruba 10 % žen neprovdaných, zmenšil se dnes tento podíl na polovinu. V souvislosti s civilizačními procesy se snížil i průměrný věk vstupu do manželství: jestliže dnešní 50–60leté ženy se vdávaly ještě v průměru v 25 letech (z toho středoškolačky a vysokoškolačky v 27 letech), činí dnešní průměr zhruba 20 let (z toho u středoškolaček a vysokoškolaček 21–22 let).¹² Kritéria volby manželského partnera se postupně vymaňují z pout tradiční sociálně třídní homogenity a vyvíjejí se směrem k větší volnosti.¹³

Závažnou změnou, která je jak důsledkem, tak podmínkou ekonomického uplatnění žen, je snížení počtu dětí a zmenšení rodiny. Výrazné omezení v tomto směru proběhlo v čase jedné generace. Tabulka 2 ukazuje, že při celkovém snížení se zmenšoval rozdíl mezi počtem dětí žen

s různou vzdělaností úrovní. Dlouhodobě se prosazovaly vzory máločetných rodin, charakteristické dříve především pro vysokoškolsky a středoškolsky vzdělané ženy. Dnešní oživení populační aktivity může sice vnést do tohoto procesu některé nové momenty, vzhledem k rostoucí vzdělanosti a silícímu profesionalizačnímu trendu u nastupujících generací mladých žen nelze ovšem očekávat podstatnější dlouhodobé změny.

Nezměnil se však jen průměrný počet dětí. V čase manželství se děti rodí za prvé dříve a za druhé rychleji za sebou. V posledních letech se kolem 30 % dětí rodí do jednoho roku manželství (tj. jejich očekávaný příchod je velmi často i stimulem sňatku) a 78 % do 5 let trvání; obdobné předválečné údaje se pohybují okolo 20 % a 65 %. Podobně odstupy mezi jednotlivými dětmi se zmenšují, přičemž jsou tím kratší, čím mladší a vzdělanější

¹² Jde o údaje zjištěné retrospektivně sekundární analýzou dat Mikrocensu 1970. Mezinárodní komparace naznačuje, že patříme k zemím s nejnižším věkem sňatku žen. Z žen vdávajících se v roce 1970 bylo do 24 let v ČSSR 81 %, v Maďarsku 77 %, v NDR 74 %, ve Francii 78 %, v Itálii 70 %, v NSR 71 % a v Rakousku 69 % [Vývoj skladby obyvatelstva podle rodinného stavu 1974].

¹³ Např. z hlediska vzdělání je generační posun nejpatrnější u středoškolsky vzdělaných žen. Jestliže středoškolačky, kterým bylo v r. 1970 70 a více let, si braly v 56 % partnery se stejným, v 30 % s vyšším a v 13 % s nižším vzděláním, činily tyto podíly pro ženy 30–39leté 42 %, 22 % a 36 % a pro ženy 20–29leté (tj. v kohortě, která je ještě „v pohybu“) 19 %, 9 % a 52 % [Sčítání 1970].

je žena.¹⁴ Protože stabilizace nízkého sňatkového věku a růst vzdělání žen představují perspektivní tendence, musíme počítat i s koncentrací fáze rození dětí. Jestliže ženy vstupují dříve do manželství, mají dříve a rychleji za sebou děti, znamená to, že se také dříve uvolňují od rodičovských povinností a že se (spolu s prodlužující se střední délkou života) výrazně prodlužuje fáze „prázdného hnízda“, kterou je nejen možné, ale i nutné zaplnit jinými aktivitami. V roce 1970 bylo z žen žijících v rodinných censových domácnostech ve věku 45–49 let 46 % bez závislých dětí a 70 % bez dětí do 15 let; z žen ve věku 50–54 let to bylo 68 % a 86 %.

Promítneme-li do této životní fáze mladší generace a zjištěné věkové posuny, musíme počítat se stále rostoucími proporcemi žen ve středním věku bez vážnějších rodičovských povinností, jejichž dispozice může společnost plně a efektivně využít. Velmi zjednodušeně řečeno – zatímco dříve bylo pracovní zapojení typické pro mladé ženy a v pozdějším věku pro ně začínalo uplatnění v rodině (prakticky již nikdy nekončící), pak v současné době se tento sled obrací. Po období, kdy mladé

matky zůstávají s dětmi doma (které se může v průměru o něco zvětšit), přichází souvislé období dlouhé ekonomické aktivity, která se zřejmě bude prodlužovat i do poproduktivního věku.

V souvislosti s dřívějším načasováním mateřství dochází k proměnám funkcí rodiny v jejím životním cyklu, přičemž pro naplnění některých fází neexistují ještě společenské vzory. I výzkum v této oblasti podléhá do značné míry „tradičnímu modelu“ rodiny, tj. sledují se zpravidla „typické ženy“, které vedle zaměstnání mají na starosti ještě manžela, děti a domácnost. I když se podíl vdaných žen neustále zvyšuje, již zhruba od 40 let věku vzniká a postupně se prohlubuje rozdíl mezi počtem osaměle žijících žen a mužů. K neprovdaným se přidává značné procento ovdovělých a početně narůstající skupina rozvedených žen (které uzavírají nový sňatek méně často než rozvedení muži).¹⁵ Důsledkem rozvodovosti (která je zčásti rubem dřívějšího a snazšího navazování známostí) je rostoucí podíl neúplných rodin, v jejichž čele zpravidla stojí žena, i domácností samostatně žijících žen.¹⁶

¹⁴ Tuto interpretaci vyvozujeme z některých dat Sčítání 1970 (retrospektivní data o odstupu v narození nejsou k dispozici. Vezmeme-li ženy, které mají dvě děti a z toho jedno do dvou let věku, jsou podíly žen, jejichž druhé dítě nepřesáhlo pět let, následující:

Vzdělání	Věkové skupiny					
	ČSR			SSR		
	15–24	25–29	30–34	15–24	25–29	30–34
Základní	95,6	58,8	25,4	97,8	64,1	29,8
Středoškolské	97,0	65,3	30,9	98,8	72,7	36,4
Vysokoškolské	—	77,2	40,5	—	82,8	45,0

[Sčítání 1970]

¹⁵ Podíly ženatých mužů a vdaných žen byly v některých věkových kategoriích v roce 1970 následující:

	35–39	40–44	45–49	50–54	55–59	60–64
Muži	88,4	89,3	89,3	89,6	88,6	86,5
Ženy	88,8	86,5	82,6	78,0	70,7	60,3

[Sčítání 1970]

¹⁶ V roce 1970 představovaly neúplné rodiny 10,6 % rodinných censových domácností a vyrůstalo v nich 7,4 % závislých dětí; v čele domácností stála v 86,7 % případů žena.

Podle sčítání 1970 bylo z žen ve věku 15–54 let pouze 37 % „typických“, tj. těch, které žily v úplné rodině, pečovaly alespoň o jedno závislé dítě a byly ekonomicky aktivní.

Přes určitou „expanzi“ mateřského stavu (z hlediska podílu vdaných i snižujícího se věku vstupu do manželství) musíme tedy počítat s rostoucí různorodostí v postavení žen z tohoto hlediska. Podobně právě z důležitosti mateřství (jehož hodnotovou prioritu výzkumy stále znovu potvrzují), plyne, že přítomnost a intenzita této funkce je důležitým diferencujícím znakem způsobu života žen. Tuto diferenciaci můžeme sledovat jak v aktuálním průřezu, tak v průběhu života určité generace žen; formuje se a postupně narůstá skupina žen, které se mohou plně věnovat činnostem mimo okruh rodiny, společenské práci i angažovanosti ve veřejném životě.

Věkovou specifikaci funkcí a přesun těžiště ekonomické aktivity směrem ke střednímu věku nelze přeceňovat ani podceňovat. Je zřejmé, že dlouhodobé vyřazení ženy z účasti na společenské tvorbě a řízení by mohlo mít značné dekvalifikační důsledky, že přetržení pracovní kontinuity ve věku pro profesionální dráhu rozhodujícím má zpravidla vliv na její konečný individuální efekt. Na druhé straně je však třeba zhodnotit a především společensky efektivně využít skutečnost, že se v životě ženy vytváří dlouhé a souvislé období s participačními možnostmi, které nejsou zřejmě ještě plně doceněny. Otázkou nyní je, kam budou tyto dispozice obráceny, resp. jak bude společnost formovat proporce mezi orientací žen na rodinu (v jejímž rámci má zaměstnání především materiální efekt) a na společnost (kdy se zaměstnání stává plnohodnotnou sférou seberealizace). Otázkou je ovšem také to, jaká návaznost a logika propojení bude nalezena mezi fází „rodinnou“ a fází „společenskou“, jak se podaří stimulovat jejich nutnou syntézu. Zde neexistuje žádné jednoduché řešení; sled dílčích etap v čase a diferencovaný přístup z hlediska demografické a sociální struktury jsou nezbytnými předpoklady úspěšného zvládnutí tohoto procesu, který

se musí rozvíjet jak v rovině objektivních podmínek, tak v rovině dynamiky hodnot.

3. „Druhá směna“ v domácnosti

S celkovým růstem materiálního bohatství společnosti se rozsah a struktura domácích prací výrazně změnily – zvýšila se kvalita bydlení (v roce 1970 bydlelo již 31,6 % úplných rodin s dětmi v bytech I. kategorie), vzrostla „malá mechanizace“ domácností (v roce 1970 bylo z rodin s dětmi do 15 let vybaveno 80 % pračkou, 76 % chladničkou, 32 % kuchyňskou linkou, 12 % robotem a 64 % vysavačem), zvětšil se rozsah společenských služeb nejrozličnějšího druhu – od zlepšení sortimentu zboží a způsobu zásobování až po vlastní služby pro domácnost. Přesto ještě zůstává značná část potřeb, které nejsou plně uspokojovány společenskými formami a vyžadují vynaložení dodatečné práce členů rodiny. Tyto převážně obslužné a sebeobslužné činnosti, jejichž význam není vždy společensky doceněn právě proto, že ve světě ovládaném zákony zbožní výroby nemohou být jejich produkty předmětem směny a nepodléhají zhodnocovacímu procesu, byly tradiční dělbou práce přiřčeny ženám a zůstaly jim nadále přesto, že jejich masový vstup do sféry společenské práce změnil vzájemný poměr pracovního zatížení mužů a žen.

Výzkumy životních podmínek zaměstnaných žen potvrzují, že ženy věnují chodu domácnosti a obsluze jejích členů nerosrovnatelně (v roce 1967 2,5krát) více času než jejich manželé, a to na úkor všech ostatních činností. Postupné vyrovnávání rozdílů ve struktuře využívání času mezi základními společenskými skupinami vedlo k tomu, že – jak ukazuje tabulka 2 – nejvýraznějšími se stávají rozdíly mezi oběma pohlavími. Některé dílčí výzkumy po zavedení pětidenního pracovního týdne ukázaly, že domácí práce se přesunuly zejména na sobotu, avšak nerovnoměrnost zatížení mužů a žen zůstala zachována [Tomášek-Valná 1974 : 23, 32].

Podstata pracovního zatížení ženy v domácnosti není však uchopitelná jen na bázi časového srovnání. Žena je „duší“ domácnosti, hlavní organizátorskou i výkonnou silou jejího chodu. I když se funk-

Tabulka 3. Struktura týdenního časového fondu mužů a žen v roce 1967 (v %)

Skupina aktivit	Dělníci		Zaměstnanci		Družstevní rolníci		Ženy v domác- nosti
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	
Práce	28,9	24,2	28,0	26,0	32,9	23,8	0,9
Doprava do práce a zpět	3,1	2,2	3,0	2,4	1,6	1,6	0,0
Domácí hospodářství	2,8	1,3	2,1	0,8	6,7	7,1	5,0
Domácnost	4,3	17,1	4,4	15,6	2,5	17,2	29,3
Nákupy, služby	0,9	2,2	1,0	2,2	0,5	1,6	3,6
Jídlo a péče o sebe	7,8	7,4	7,7	7,1	8,7	7,8	9,1
Spánek	33,0	33,0	32,5	31,8	32,8	31,6	35,1
Volný čas	19,2	12,6	21,3	14,1	14,3	9,3	17,0
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Pramen: Šetření času 1969

ce rodiny podstatně změnily a zmizela její úloha jako výrobní jednotky, rodina zůstává svébytnou „miniekonomikou“, jejíž chod vyčerpává u žen tu část pracovní kapacity, kterou má muž zpravidla k dispozici pro své vzdělávání a záliby. Nejnamáhavější a časově nejnáročnější složkou domácích prací je vaření pro svoji neúprosnou pravidelnost, neodkladnost a potíže s nákupy. Přípravou jídla stráví zaměstnaná žena v průměru 1,5–2 hodiny denně, ve volné dny 2–3 hodiny. Značná část žen (zejména z dělnických a rolnických rodin) vaří v pracovní dny i obědy, přičemž jen asi 20 % žen využívá k přípravě jídla častěji polotovary a konzervy.

Předpokladem správného pochopení a racionálního řešení problematiky domácích prací je popření mýtu o tzv. „rodinné“ roli ženy, která je jakoby dána její „přirozeností“ a je trvalou příčinou jejího nerovnoprávného společenského postavení. Takovéto pojetí „rodinné“ role směšuje různé prvky ženina postavení v rodině, zatemňuje skutečnou povahu jejích domácích činností a neumožňuje dostatečně jasně odlišit rozdíl mezi nezastupitelnou úlohou ženy v reprodukčním procesu a zastupitelným postavením ve značné části ostatních činností. Žena je skutečně nezastupitelná jako životní partnerka muže a především jako matka. Většina ostatních, obslužných i výchovných činností je součástí role rodičovské a jejich přesun k roli mateřské (na úkor otcovské) je projevem přežívající tradice vnitrorodinné

dělby práce. Nejtěživější částí tzv. rodinné role jsou pracovní činnosti, jejichž produkt se sice stává nedílnou součástí životní úrovně rodiny, není však obvykle hodnotově kalkulován. V tradiční dělbě práce tvořily protiváhu k ekonomickému přínosu muže, v dosavadním vývoji společnosti však nebyly věcně nahrazeny a vedou tak nutně k přetížení ženy – ne však na základě konfliktu její mateřské a ekonomické role, nýbrž především na základě kumulace dvojí, ve své podstatě pracovní funkce. Rozčlenění tzv. rodinné role na její jednotlivé složky tak přispívá k postižení neměnných a měnitelných specifík způsobu života žen a tím i k hledání konkrétních cest řešení.

Zmenšení domácího zatížení žen není možné řešit žádným jednoduchým opatřením. Dílčím a zároveň velmi problematickým řešením je přerozdělení domácích prací mezi členy rodiny. Pokud jde o dělbu povinností mezi generacemi žen (tj. o přesun značné části domácích prací na generaci „babiček“), bylo z větší části přechodné, tj. dané jednak věkovými relacemi a jednak životní orientací starších generací žen. Obojí se velmi rychle mění, dnešní „babičky“ jsou příliš mladé na to, aby opustily svou práci, přičemž orientace na zaměstnání a pracovní kolektivy, snaha bohatším způsobem využít období „druhé mládí“ budou s růstem vzdělanosti a kvalifikovanosti stále silnější. Této tendenci napomáhá i rostoucí osamostatňování jednotlivých generací v bydlení:

v roce 1970 bydlelo 80 % úplných rodin s dětmi do 15 let samostatně, přičemž vývoj, podporovaný standardem bytové výstavby, jednoznačně směřuje k dalšímu oddělování.

Podíl mužů na domácích pracích se pod tlakem reálné životní situace rodin postupně zvyšuje. Tento proces, v němž silně intervenují tradice, zvyklosti, předsudky, probíhá velmi pomalu (s viditelnějšími změnami teprve v mezigeneračním srovnání), postupným rozšiřováním souboru tzv. mužských, tj. se sociokulturním obrazem „muže“ slučitelných, domácích prací. Jak naznačují výsledky některých výzkumů, partnerství v domácích pracích roste u mladých generací, vzdělanějších kategorií mužů a žen a ve větších obcích.¹⁷ Tlak na postupné přerозdělování domácích prací na úkor dospělých mužských členů rodiny není ovšem řešením problému, ale pouze jeho jednou, i když pravděpodobně nutnou vývojovou fází. „Zrovnoprávnění v povinnostech“ je z hlediska žen spravedlivé a z hlediska společnosti nevyžaduje dodatečné investice; na druhé straně je však jistým krokem zpět, jde-li na úkor angažovanosti mužů v práci i ve veřejném životě. Společenský význam této fáze vyrovnávacího procesu však spočívá v tom, že mění problém zdánlivě čistě „ženský“ v problém celospolečenský, a tím zvyšuje naléhavost jeho řešení. V tomto rámci je ovšem důležité i zapojení dětí, které by bylo přiměřené jejich věku a směřovalo k přípravě pro převzetí odpovídající role ve vlastní rodině. Zatím jsme svědky neustálé minimalizace tohoto zapojení, ponechávání dospívajících mladých lidí, zejména mladých mužů, bez jakýchkoli domácích povinností. Celý výchovný komplex (škola, rodina, hromadné sdělovací prostředky) přitom z velké části neustále reprodukuje takové pojetí role obou pohlaví, které je svým charakte-

rem zakotveno spíše v minulosti než v současnosti.

Rozhodující pro řešení problematiky domácích prací je postupné zmenšování jejich celkového objemu přesunem do sféry společenské výroby. Protože investiční možnosti i pracovní síly jsou v tomto směru vždy omezené, je třeba pečlivě volit formy jejich vynaložení, aby celkové úspory práce a času byly co největší. Z hlediska objektivně existující i subjektivně pociťované naléhavosti stojí na prvním místě sféra zásobování a obchodu,¹⁸ kde je třeba řešit problémy přednostně před podstatnějším rozšiřováním nabídky služeb v užším slova smyslu, které jsou dosud před prahem svého skutečného rozmachu. Jak se zdá, přes růst životní úrovně je zatím většina rodin orientována „tradičně“, tj. na minimalizaci placených služeb a maximalizaci individuální práce, umožňující akumulaci prostředků na nákup předmětů dlouhodobé spotřeby, na zvyšování úrovně bydlení a individuální rekreaci.

Účelnému rozvoji placených služeb by prospělo vytvoření účinnějších inovačních mechanismů, jejichž cílem by bylo, za celospolečenské podpory i kontroly, podněcovat a experimentálně ověřovat nové formy služeb, adekvátní nejen potřebám, ale i specifickým možnostem socialistické společnosti. Tuto inovační experimentální činnost nelze očekávat od stávajících organizací služeb, které samy zápolí s nedostatkem pracovních sil a prostředků: prostor pro iniciativu se zde otevírá zejména společenským organizacím – odborům, organizacím mládeže a žen aj.¹⁹

Vedle společenských opatření nelze podceňovat ani růst technického vybavení bytu, zejména těmi předměty, které šetří nejen námahu, ale i čas. I když rozvoj individuální vybavenosti bytů spotřebiči není všeobecně považován za východisko

¹⁷ Ve výzkumu provedeném na konci roku 1969 se vyjádřilo 28 % žen, že jim muž pomáhá v domácnosti pravidelně, a 48 %, že jim pomáhá občas (obdobné odpovědi mužů činily 41 % a 39 %, což ukazuje na značný rozdíl v „optice“). Z prací, při kterých muž pomáhá, byly jako nejčastější uvedeny opravy v bytě (92 % kladných odpovědí), úklid bytu (62 %), příprava topení (58 %), mytí nádobí (46 %), praní (37 %) a příprava jídla (32 %) [O rodině 1970].

¹⁸ V roce 1971 označilo problémy s nákupem (ze-

jména potravin) 51 % žen jako jednu ze tří největších překážek při výkonu domácích prací; za ní následoval nedostatek peněz (40 %), únava po práci (35 %) a další faktory, jako nedostatečný rozvoj služeb, nevyhovující bydlení, nedostatky vybavení apod. [Mínění 1972, I : 83].

¹⁹ Nejde jen o nové formy prodeje, donášky, objednávkové služby, ale i o řadu dalších námětů např. ve sféře péče o děti, kde by si zasloužila rychlejšího rozšíření forma mikrojeslí, a za zamýšlení by stála péče o děti v době rekonvalescence

k řešení problému domácích prací, je orientace na tento typ předmětů velmi silná a se zvyšováním životní úrovně je třeba počítat s rostoucí poptávkou po předmětech tradičního i nového sortimentu.²⁰

Proces zkracování celkového objemu domácích prací má také své vlastní vnitřní rezervy ve zpružnění, racionalizaci a intenzifikaci domácích prací. Kromě složky objektivně nutné obsahují domácí práce v různé míře i složky nadbytečné, vyjadřující větší dobrovolnou angažovanost ženy, či naopak nedostatky v organizaci práce, neznalost racionálních postupů, různé předsudky apod. Významnou úlohu by zde měla sehrávat výchova k racionálnímu vedení domácnosti, uskutečňovaná prostřednictvím školy, mimoškolské výchovné a vzdělávací soustavy, hromadných sdělovacích prostředků i socialistické propagace.

4. Volný čas

Teprve vstupem ženy do společenského pracovního procesu se stal čas ženy „pro sebe“ v pravém slova smyslu volným časem, jehož tvorba a využívání se řídí primárně celospolečenskými procesy a zákonitostmi. Pokud tedy přetrvávají či nově vznikají některé specifické rysy a problémy volného času žen, jsou výrazem dosaženého stupně překonávání společenské nerovnoprávnosti ženy, produktem jejího měnícího se postavení ve společnosti a příznakem hledání nové rovnováhy v poměru práv a povinností obou pohlaví.

Hlavním problémem volného času žen je jeho nedostatek: V roce 1967 měly dělnice 21 hodin volného času týdně (dělníci 32), zaměstnankyně 24 hodin (zaměstnanci 36) a družstevní rolnice necelých 16 hodin (družstevní rolníci 24); ženy v domácnosti měly 29 hodin. Rozsah disponibilního času se tedy pohyboval mezi 9 až 14 % týdenního časového fondu [Šetření času 1969]. Jak naznačují pozdější výzkumy, k výraznějšímu růstu nedošlo

pravděpodobně ani po zavedení pětidenního pracovního týdne, protože se značná část domácích prací přesunula na volné dny. Podle vlastního odhadu měly ženy v roce 1971 ve všední dny asi 1 hodinu 40 minut a ve volné dny asi 3 hodiny volného času, tj. zhruba 14–15 hodin týdně [Mínění 1972, I : 13]. Za nedostačující pokládalo množství svého volného času v roce 1974 63 % žen [Cejp 1973 : 15]. I když se rozdíl mezi množstvím volného času mužů a žen v letech 1961–1967 o něco snížil, mají ženy — přes všechny skupinové rozdíly jdoucí ve prospěch žen v domácnosti, svobodných, bezdětných, vzdělanějších a ze zaměstnaneckých rodin — o jednu třetinu méně volného času než muži.²¹

Druhým charakteristickým znakem volného času žen je jeho podstatně silnější vazba na partnera, rodinu a domácí prostředí, související s význačným postavením rodinného soužití v hodnotovém světě ženy. V bytě, domě a jeho nejbližším okolí tráví pracující ženy v průměru asi o 2 hodiny denně více než muži, a to v pracovní i volné dny [Szalai 1972]. Přitom růst automobilismu a chataření stále posiluje rodinné prvky ve způsobu trávení víkendů a dovolených [Tomášek-Valná 1974]. Tento trend může přispívat k upevnování rodinných svazků, z celospolečenského hlediska má však některé méně žádoucí důsledky: přispívá k izolaci rodinných jader vůči širšímu sociálnímu prostředí, k zeslabování integrity komunit a k nižší společenské participaci. I když se tento jev netýká jen žen, nýbrž je nepřítel vitaným rysem současného trávení volného času vůbec, působí na způsob života žen přece jen intenzivněji. Z historického hlediska představuje určitý krok zpět vůči možnostem otevíraným novým postavením ženy ve společenském životě.

Třetí okruh specifických problémů volného času žen souvisí s jeho obsahem a způsobem využití. Přestože naše společ-

pomocí důchodkyň — členek Cerveného kříže. Podněty se nabízejí také v oblasti služeb pro volný čas, např. pokud jde o společensky organizovanou a garantovanou krátkodobou výměnu či pronájem chat a podnikových rekreačních zařízení.

²⁰ Svědčí o tom např. stále neuspokojená poptávka po automatických pračkách. V roce 1973 mělo automatickou pračku jen 4,4 % šetřených domácností, avšak 21,0 % projevilo v tomto směru kupní úmysl. Zájem roste směrem ke vzdělanějším a příjmově

výše zařazeným kategoriím, k mladším domácnostem a větším obcím [Vybavenost 1973].

²¹ Zda tato tendence dále pokračuje, nemůžeme spolehlivě říci pro nedostatek aktuálnějších dat. Šetření o využití časového fondu patří v ostatních socialistických zemích k pravidelným statistickým šetřením; v CSSR však byl poslední výzkum proveden v roce 1967, tj. ještě před zavedením pětidenního pracovního týdne.

Tabulka 4. Distance mezi oblibou a frekvencí některých činností volného času v roce 1971*)

Aktivita	Převaha obliby nad frekvencí	Aktivita	Převaha frekvence nad oblibou
Návštěva divadla, kina, kulturního podniku, výstavy	43	Poslech rozhlasu, televize	44
Výlet, procházka	27	Ruční práce	20
Zábava, tanec, kavárna	16	Posezení a rozhovory s manželem	17
Aktivní sport, tělovýchova, organizovaná turistika	8	Úprava bytu, péče o zahradu a domácí zvířectvo	11
Odpočinek, „nienedělání“	4	Četba denního tisku	11
Sebevzdělávání, studium	3	Veřejná činnost	1
Návštěva a přijímání přátel	2		
Aktivní umělecká tvořivost	2		

Pramen: Minění 1972

*) Hodnoty v tabulce jsou konstruovány z rozdílů mezi procentem žen, které zařadily danou činnost na 1.—3. místo z hlediska obliby, a žen, které ji zařadily na 1.—3. místo z hlediska frekvence.

nost — s výjimkou některých sportů — téměř nezná pro ženy tabuizované činnosti volného času, projevují se ve struktuře činností vedle řady prvků společných oběma pohlavím (mj. vysoký a relativně shodný podíl času věnovaného sdělovacím prostředkům, zejména televizi) i určité rozdíly, které jsou zčásti dány odlišnými zájmovými preferencemi a zčásti větším zatížením žen v domácnosti a celkově menším rozsahem volného času.

Jak ukázal například výzkum volného času v Ostravě, ženy se v průměru věnují menšímu počtu činností, které jsou navíc poměrně méně náročné (z hlediska náročnosti a pestrosti je nejméně uspokojivá struktura volného času žen v domácnosti). Mezi nejfrekventovanější aktivity patří poslech rozhlasu a sledování televize, ruční práce (spojující zájmovou a materiální motivaci), posezení a rozhovory s manželem, tj. všechny činnosti, které se realizují v bytě a jsou libovolně časově adaptovatelné. Mezi ženami existují přirozené rozdíly dané vzdělanostní úrovní (vyšší preference náročnějších aktivit), péčí o děti (bezdětné ženy častěji ve volném čase opouštějí domov), délkou volného času apod.; hierarchie frekventovanějších činností se však v zásadě nemění. Jak naznačuje tabulka 4, ženy samy nejsou spokojeny s tímto uzavíráním se do stěn bytu; napětí mezi oblibou činnosti a možnostmi jejich realizace je právě

u těch aktivit, jimiž žena navazuje kontakty se širším sociálním prostředím, obhacuje svůj obzor zkušeností a prožitků. Přitom zejména kulturní, ale i společenské aktivity mimo domov mají v oblibě mnohem více ženy než muži; muži však zase akcentují potřebu tvořivosti a sebe-realizace ve volném čase a jsou spíše ochotni vzít na sebe závazky plynoucí z veřejné činnosti.

Nižší podíl kulturních a společenských aktivit ve volném čase pracujících žen působí do jisté míry jako retardační faktor, protože omezuje zpětný stimulující vliv volného času na ostatní životní sféry. O bludný kruh jde jen zdánlivě. Již dnes je zřejmé, že vyšší stupeň kultivace potřeb, dosahovaný v mezigeneračním srovnání především růstem vzdělání, vytváří účinný tlak na rozšiřování volného času žen a přímo i zprostředkovaně také na míru jejich zapojení do sféry společenské práce a veřejné činnosti. Vyrovnávací procesy v oblasti vzdělání a kvalifikace tak formují základní předpoklady pro to, aby postupně se rozvíjející společenské podmínky tvorby a využívání volného času byly osvojovány ve stejné míře muži i ženami a aby tak bylo dosaženo vyrovnání i v této sféře.

5. Nové dimenze problému

Postupné vyzrávání socialistických společenských vztahů na bázi rozvoje výrob-

ních sil a celkového růstu materiálního bohatství společnosti je doprovázeno postupným překonáváním rozdílů mezi sociálními třídami a skupinami. Překonávání této základní, historicky určující diferenciací linie vyzvedá relativně do popředí předtím sekundární difference, zejména rozdíly ve společenském postavení a způsobu života mužů a žen. Jejich sociální naléhavost se zvyšuje tím více, čím větší prostor otevírá socialistická společnost člověku pro jeho sebeuplatnění a rozvoj a čím zřetelněji se tedy objevují nerovné možnosti obou pohlaví. Tato napětí, postihující primární mezilidský vztah, jsou rovněž naléhavá svou všudypřítomností, přičemž jejich odstranění je nezbytnou součástí vývojové perspektivy socialismu.

Základem vyrovnávacího procesu i nadále zůstanou ekonomické mechanismy vyvolávající změny ve společenské dělbě práce; jejich účinnost je však bržděna po staletí fixovanými tradicemi, zvyklostmi a předsudky. Svou roli sehrává i skutečnost, že dynamika jedné části společnosti nutně znamená relativně pomalejší vývoj její druhé části — neexistuje řešení „ženské otázky“, které by se svými důsledky nedotklo postavení mužů. Interpretace problému společenského postavení žen pouze v rámci „ženského světa“ musí nutně vyústit v praktickou bezradnost; pouze formulace těchto otázek jako celospolečenského problému rovnoprávného a z hlediska společenského i individuálního vývoje optimálního vztahu obou pohlaví vytváří předpoklad pro jeho skutečné řešení.

Druhým rysem vyrovnávacího procesu, který vystupuje do popředí právě na bázi dosažených úspěchů a proběhlých změn, je jeho komplexnost, složitá provázanost příčinných a podmíněčných vazeb, jejichž základnou je integrita všech stránek lidského a společenského života. Společenské intervence v jedné oblasti se přímo či zprostředkovaně promítnou, a to často s protichůdnými účinky, v jiných společenských sférách. Například významná

propagační opatření z počátku 70. let, která vyvolala společensky tolik potřebný vzestup porodnosti, zapůsobila zároveň na snížení ekonomické aktivity žen, protože vyvolanému trendu neodpovídá kapacita dětských předškolních zařízení. Situace, která řadě žen vyhovuje, je pro mnohé další (které nemohou volit mezi individuální a společenskou péčí o dítě a musí zůstat doma) zdrojem napětí, spojeným se snížením kvalifikace, omezením možnosti profesionálního vzestupu i poklesem životní úrovně rodiny.

Podobné mnohostranné důsledky a souvislosti lze ilustrovat na příkladu mzdové diferenciace. Nižší hodnocení ženské práce (které vedle rozdílů v množství a kvalifikovanosti práce žen vysvětluje velkou část mzdových rozdílů) působí ve svých důsledcích zpětně negativně na proces její profesionalizace; oslabuje stimulaci k pracovnímu výkonu a zvyšování kvalifikace, podporuje bludný kruh nežádoucí feminizace některých odvětví a jejich nízké atraktivitu, potlačuje zájem žen o dodatečnou práci pro společnost i o setrvání v zaměstnání v poproduktivním věku, konzervuje stávající dělbu povinností v domácnosti a soustřeďuje vynucené absence na ženu, jejíž příjmová ztráta je vždy nižší. Důsledky příjmové nerovnosti lze však indikovat i ve snížené životní úrovni dětí, vychovávaných osamělou matkou, v nestejném důchodovém zabezpečení žen (včetně rozvedených žen, které ztrácejí nárok na vdovský důchod) apod. Nižší mzdové hodnocení práce je i subjektivně považováno za hlavní faktor přetrvávající nerovnoprávnosti.²²

Určujícím směrem dalšího postupu vyrovnávání bude nepochybně růst profesionalizace ženské práce, růst jejich objektivního uplatnění i subjektivních aspirací v pracovní sféře, a to jak na bázi měnících se požadavků národního hospodářství na kvalitu pracovní síly, tak na bázi zvyšující se vzdělanosti a kvalifikační úrovně žen, která stimuluje rozvoj jejich potřeb a zájmů a ovlivňuje podíl na společenské práci a veřejném životě.

²² V roce 1971 považovalo 21 % dotázaných žen rovnoprávnost za ukutečňovanou a 55 % za dosud nedosaženou (u vzdělanějších vzrostl tento podíl na 62 %—71 %). 24 % žen pokládalo za hlavní zdroj ne-

rovnosti přetížení domácími pracemi a 20 % (27 % vysokoškolaček) nerovnost v ekonomickém postavení a mzdovém ohodnocení [Míněni 1972, II : 57—60].

Přístup společnosti k řešení problémů žen musí být diferencovaný, jednak podle jejich postavení v reprodukčním procesu (které se mění především s věkem), jednak podle úrovně jejich pracovního zapojení a míry společenské participace (jejichž významnou charakteristikou je vzdělání a kvalifikace). V této diferenciaci a zejména pak v postupu socialistického vývoje se ozřejmí organické limity vyrovnání v postavení a způsobu života obou pohlaví.

V dosavadním historickém vývoji se vytvořilo prakticky propojení mezi biologickými dispozicemi (a indispozicemi) ženy a jejím sociálním postavením, které je zprostředkováno dosud pevně zafixovanými návyky, kulturními vzory, normami a hodnotami. Toto kontinuum nelze násilně přerušit. Je třeba postupně v něm eliminovat převážně biologicky založené (a tedy trvalé) a převážně starou společností vytvořené (a tedy přechodné) momenty; zároveň je ovšem nemyslitelné redukovat specifiku ženy jen na biologickou stránku její přirozenosti, pokud je to v zájmu rozvoje žen samotných i celé společnosti, je třeba navazovat na její interiorizované pracovní dovednosti a kulturní orientace, rozvíjet je a využívat jich.

Trvalým rysem postavení žen, který patrně bude neustále vytvářet napětí a stavět před společnost problémy, je dialektika jejich reprodukční, produktivní a participační společenské funkce, které všechny jsou pro společnost nezbytné a v nichž ve všech se žena realizuje. Rovnováha těchto funkcí a s ní i rovnováha společenského postavení mužů a žen tedy bude vždy dynamická a relativní, stále bude muset být znovu nastolována.

Literatura

- Cejp, M.: *Postoje české veřejnosti k hodnotě, funkci a náplni volného času*. Praha, Ústav pro výzkum kultury 1973.
Engels, B.: *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*. In: Marx K. - Engels B.: *Spisy*, sv. 21. Praha, Svoboda 1967.
Filipcová, B. a kol.: *Volný čas Ostrava I.-VII*. Praha, Sociologický ústav 1970.
Chyba, A.: *Postavení dělnické třídy v kapitalistickém Československu*. Praha, Svoboda 1972.
Kadlecová, Z.: *Žena současnosti*. In: Z prů-

- zkumu mezi mladými ženami. Praha, FMPSV 1974.
Mikrocensus 1970. 3. díl. Praha, FSÚ 1972.
Minění žen o zaměstnání, domácnosti, rodině. I.-II. Praha, ÚVVM 1972.
O rodině a přátelství. Praha, ÚVVM 1970.
Tomášek, P. - Valná, S.: *Formovanie socialistického spôsobu života a rodinný život z hľadiska využívania voľných sobot*. Bratislava, VÚŽÚ 1974.
Sčítání 1950, 1961, 1970. Pramenné publikace SSÚ a FSÚ.
Soupis obyvatelstva v Československu v letech 1946 a 1947. Praha, SÚS 1951.
Statistická ročenka CSSR 1974. Praha, SNTL 1974.
Setření o využití času 1961 a 1967. Pramenné publikace FSÚ.
Szalai, A. ed.: *The Use of Time. Daily activities of urban and suburban population in twelve countries*. Haag-Paris, Mouton 1972.
Vybavenost domácností CSSR některými předměty dlouhodobé spotřeby. Praha, Výzkumný ústav obchodu 1973.

Резюме

Вечерник И. - Витечкова Я.: Изменения в некоторых условиях и чертах образа жизни трудящихся женщин в ЧССР

Социалистическое развитие включает и устранение всех классово обусловленных неравенств в общественном положении мужчин и женщин. Это сложный и длительный процесс, осуществляющийся постепенно в разных плоскостях и вызывающий новые проблемы, так как по существу дело в создании нового равновесия между полами.

Основой изменений в образе жизни является включение женщин в общественный труд, осуществляющееся по трем отчасти параллельным, отчасти последовательным линиям — по линии распространения включения женщин в народное хозяйство, по линии повышения их квалификации и профессионализации женского труда, связанной с общими изменениями его объективных характеристик и общественной оценки. С этим связано и углубление участия в общественном управлении.

Значительные изменения произошли и в области брака и материнства. Женщины раньше вступают в брак, у них меньше детей а рождение их сосредоточивается на раннем этапе супружеской жизни. Таким образом длительный период жизни освобождается от давления родительских обязанностей и появляется проблема, как использовать этот временной сдвиг для повышения уровня включения женщин в экономическую и общественную жизнь. Динамична, конечно, и структура семейных функций, в которой заметен сдвиг в сторону воспитательного воздействия и совместного использования свободного времени.

Домашний труд остается еще крупнейшей статьей в бюджете времени женщин и источником существенных различий в использовании

времени между мужчинами и женщинами. Для рационального решения этого вопроса необходимо разбить «семейную роль» женщины на биологически данные и общественно обусловленные слагаемые. Перераспределение труда в семье — это лишь переходный этап развития. Перспективное решение заключается в общем уменьшении объема домашних работ, прежде всего путем перенесения их в сферу общественного труда.

Несмотря на постепенное выравнивание, у женщин пока все еще на треть меньше свободного времени, чем у мужчин, причем их деятельность гораздо больше связана с домом и семьей. Несоответствие между потребностями и возможностями приводит к некоторому напряжению, сказывающемуся в чувстве неудовлетворения своей культурной, спортивной и общественной деятельностью. Дифференцирующим фактором, который указывает направление развития, является уровень образования: с ростом образования меняется структура потребностей в направлении повышения роли общественной деятельности.

Происходящие изменения означают не только решение проблем неравенства между мужчинами и женщинами, но и появление новых проблем, на качественно более высокой основе. Предпосылкой их успешного решения является изучение всех основных характеристик положения женщин в целом, их взаимосвязей и взаимообусловленности, т. е. изучение всего изменяющегося образа жизни женщин, неотделимого от динамики образа жизни всего общества.

Summary

Večerník J. — Vítěčková J.: Changes in Certain Conditions and Characteristics of the Working Women's Way of Life in Czechoslovakia

Socialist development involves the elimination of all class-determined inequalities in the social position of men and women. This is a complex and long-termed process gradually evolving on various levels and calling forth specific problems due to the fact that, in substance, it implies the establishment of a new balance between the sexes.

The source of changes in the way of life is the participation of women in social labour, taking place in three successive and simultaneously parallel processes — in increasing their economic involvement, in raising their qualification and in the professionalization

of women's work connected with general transformations of its objective characteristics and social evaluation. This is also in connection with their growing participation in social management.

Extensive changes have taken place in the area of marriage and parenthood. Women marry earlier and have fewer children whose coming is concentrated into the early phases of married life. This gives rise to a long life period freed of the pressure of parental duties, and to the hence ensuing problems connected with the use of this time shift for the purpose of achieving a higher integration of women into economic and social life. The dynamics, of course, manifests itself also in the structure of family functions promoting the growth of educational influence and spending leisure in common.

Home work continues to weigh most heavily on the woman's time budget and represents the source of a substantial difference in the ways in which men and women spend their time. The decomposition of the woman's "family role" into its biologically determined and socially conditioned components is a precondition of a rational solution. The redivision of work in the family is only a transitory developmental phase: it is the decrease in the total volume of this work and primarily its shift into the sphere of social labour that offer a perspective way out.

In spite of a gradual levelling, women enjoy by one third less leisure than men. Their activities are far more narrowly connected with the flat and the family. The discrepancy between needs and possibilities gives rise to a tension manifesting itself in the feeling of dissatisfaction with cultural, sporting and social activities. Education is the differentiation factor indicating perspective developmental trends; its growth is accompanied by a restructuralization of needs in the sense of an increasing social participation.

The changes under way imply not only the solution of the main problems connected with the inequality of men and women but also the rise of new problems on a qualitatively new basis. A precondition of their successful solution is the study of all important dimensions of the women's position in their complex, in their interconnections and mutual conditioning — i.e. of the women's entire changing way of life; and this is inseparable from the dynamics of the way of life of the whole society.

**K analýze základních funkcí a možných
disfunkcí rodiny v naší společnosti*****I.**

V současné době se projevuje v marxistické sociologii trvalá snaha o vytvoření marxistické teorie rodiny, která by byla předpokladem pro analýzu specifických jevů a vztahů rodiny ke struktuře společnosti. Tuto snahu vyvolala především skutečnost, že rodina se jeví jako nezastupitelná společenská instituce v některých svých funkcích, a to zejména ve svém výchovném působení na dítě.

Oblast výchovy se stala skutečně celospolečenskou záležitostí. V řadě závažných stranických dokumentů z poslední doby je zdůrazněna úloha rodiny, školy, společenských organizací a celé společnosti ve formování politicko-ideového profilu dětí a mládeže jako závažného faktoru ovlivňujícího intenzitu plnění všech požadavků a potřeb společnosti v podmínkách budování socialismu a komunismu.

Historie vývoje forem rodiny je dokladem vývojové a funkční závislosti rodiny na systému společenských vztahů. Monogamní rodina byla produktem soukromovlastnických vztahů, zárukou udržení nashromážděných materiálních hodnot, jejich zvětšení a předání následující generaci.

Monogamní rodina prodělala a prodělává v našich zemích výrazné změny. Jejich podstata spočívá zejména v prudkém rozvoji velkovýroby a jejího zespolečnění. V průběhu industrializace tak rodina ztrácí svou původně velmi důležitou výrobní funkci¹ (jestliže v jejím rámci ještě dochází k určité omezené výrobě, není to již výroba pro trh).

Tento „moderní“ typ egalitární rodiny²

je charakteristický zejména malým počtem členů a pouze dvěma základními vztahy filiace a afinity. Tím, že se z vícegenerační rodiny stává rodina pouze dvou generací, dochází také k ekonomické a mocenské nezávislosti na rodičích.

Industrializace vytváří předpoklady pro změny v rodině a v postavení ženy, záleží však na typu společenského systému, jak jsou tyto předpoklady realizovány. Například společenské postavení ženy jako jeden z nejzávažnějších faktorů, který má podstatný vliv na další vývoj rodiny, má v kapitalistické společnosti dosud své tradiční limity.

Základní změny v rovnoprávnosti žen se mohou uskutečnit teprve v socialistické společnosti, kde se žena stává nejen plnoprávným účastníkem společenské produktivní práce, ale proniká i do všech ostatních činností, které dříve náležely pouze mužům, do oblastí společenského a veřejného života.

Ekonomická nezávislost ženy má vliv i na její postavení uvnitř rodiny. Vede k demokratizaci vnitřního života v rodině, ke ztrátě mocenského postavení muže. Nejenže se společně řeší všechny důležité otázky, související s chodem domácnosti a rodiny, ale v mnoha rodinách, především v městských lokalitách, rozhoduje o těchto záležitostech i o výchově dětí převážně matka.

Dochází i ke změně vztahů mezi členy rodiny, stávají se demokratičtější a rozhodnutí týkající se záležitostí celé rodiny nejsou již výlučnou záležitostí otce.

Nové postavení ženy a proměny v rodině s sebou ovšem přináší i celou řadu

* Autory I. části jsou Jiří Dunovský a Milada Mrkosová, autorem II. a III. části je Jiří Dunovský.
¹ Poněvadž budeme s tímto termínem pracovat dále, je nutné uvést, že funkcemi rodiny rozumíme úkoly, které rodina jako sociální skupina plní v prvé řadě pro své členy, současně však i pro společnost jako celek.

² Současný stav vývoje poznání v této oblasti považuje za historicky prokázané dva typy rodinné instituce; patriarchální rodinu s takřka neomezenou otcovskou mocí (existuje výlučně v otrokářské, feudální a rané kapitalistické formaci) a typ rodiny, označovaný jako nukleární, nebo egalitární, charakteristický pro průmyslově vyspělé společnosti.

problémů nejen vně rodiny, jak je uvedeno v jiných statích tohoto monotematického čísla, ale i uvnitř rodiny.

V typu současné egalitární rodiny dochází často ke změnám ve vývoji situací, který je rychlejší než změna hodnotových vzorců přijatých v této oblasti. U jednotlivých členů rodiny vzniká tak větší seskupení různých rolí, tendence k jejich konfliktu nebo ke konzervativnímu jednání.

Řada odborníků popisuje podobné jevy (již po celá desetiletí) jako příznaky tzv. krize nukleární rodiny. Ve skutečnosti jde pouze o nutné proměny funkcí rodiny a posun, který vzniká ve zvládnutí nových skutečností jednotlivými členy rodiny a ve schopnosti a možnostech podílet se úměrně o tyto základní funkce s jinými společenskými institucemi.

Kromě ztráty výrobní funkce dochází i ke změnám jiných funkcí rodiny. Změnil se význam původní ochranné funkce rodičů vůči dětem, která měla velký význam především u společností žijících v primitivních přírodních podmínkách. Dnes jde spíše o dozor a sociální kontrolu dítěte ze strany rodičů. Objevila se řada nových závažných činností, realizovaných členy uvnitř rodiny i mimo ni, v nichž vliv rodiny je v mnoha směrech určující — například způsob prožívání volného času.

Přestože názory na počet funkcí rodiny a na pořadí jejich důležitosti nejsou zcela jednotné, považujeme za nutné uvést *čtyři základní funkce*, které musí naše rodina plnit, má-li odpovídat nárokům kladeným na ni jak ze strany jedince, tak ze strany společnosti. V rámci těchto funkcí pak ukážeme možné poruchy.

Jde především o *funkci biologickoreprodukční*, jež zabezpečuje či má zabezpečovat udržení života početím a narozením nového člověka. Vzájemný vztah muže a ženy zde nachází svůj vlastní biologický smysl a nový jedinec i svoji genetickou výbavu. Tato funkce se ovšem může uplatnit a také uplatňuje mimo rodinu. V rodině však nabývá svůj plný význam. Nejde jen o to přivést dítě na svět, ale také mu náležitě zabezpečit všechny podmínky života.

To je také smyslem druhé funkce — *ekonomickozabezpečovací*. Týká se všech členů rodiny. V minulosti, kdy rodina byla významnou výrobní jednotkou, byla tato funkce zvláště důležitá. Dnes se již nepromítá pouze do oblasti materiální, nýbrž i do oblasti sociální a duchovní. Má poskytovat životní jistotu v tom nejširším slova smyslu, aktuální i budoucí.

Nový model rodiny v socialistické společnosti klade mnohem větší důraz na citové vztahy mezi partnerskou dvojicí; současně však dochází k většímu ohrožení stability manželství, jakmile se tyto citové vztahy změní nebo odumrou.

Proto se stává velice důležitou *emocionální funkce* rodiny, která je vázána na plně rozvinutého člověka, zralého, odpovědného, pro něhož citový vztah je trvalou bází pro jistotu a bezpečí, pro citové zázemí všech zúčastněných. Emocionalita se tak stává jednou z důležitých podmínek, ale i také důsledků společenské existence člověka. Je nutná pro dospělé i pro děti. V naší společnosti jsou to právě především nejvnitřnější citové vazby, o něž se opírá rodina i společný život všech jejích členů. Bohužel, právě této funkci není dosud věnována dostatečná pozornost.

V socialistické společnosti zaujímá dítě velmi vysoké místo v hierarchii hodnot. Na jeho uvedení do života, na rozvinutí všech jeho schopností se kladou mimořádné nároky. Se ztrátou výrobní funkce rodiny přestaly být děti výrobní silou. Zájem o dítě, sledování jeho celkového vývoje tedy pramení především z emotionality, zajišťující kohezi rodiny jako celku. Přitom se však výrazně snížil počet dětí v moderní rodině, takže zabezpečení plného rozvoje dítěte dále zvyšuje etickou hodnotu dítěte. Současně stoupá účast společnosti na této činnosti rodiny, vyplývající z daleko větší náročnosti na výchovu, vzdělání a kvalifikaci člověka. Toto je zvláště typické pro socialistickou společnost.

Pozitivní společenské a rodinné vztahy se stávají východiskem pro nejvýznamnější rodinnou funkci — *funkci socializačně výchovnou*. Některé z již uvedených funkcí mohou existovat v určité formě i mimo rodinu. Účast rodiny v socializaci individua je však nezastupitelná. Pokud socializaci

chápeme jako proces, v němž jsou postupně interiorizovány určité soustavy sociálních norem chování, pak zejména v rodině získává dítě složité kulturní návyky, vstupuje do některých společenských vazeb a vytváří celý složitý systém sociálních vztahů. Rodina má také možnost provádět kontrolu plnění požadovaných společenských norem.

Názor na vzrůstající význam výchovné funkce rodiny zastává v současné době většina odborníků. Výsledky zobecnění řady speciálních výzkumů například potvrzují, že čím méně individuální péče a projevů něžnosti se dítěti dostává v prvních letech života v rodině, tím pomaleji dozrává jeho osobnost. Vývoj osobnosti dítěte podporují i kontakty, k nimž dochází v této primární skupině, a to nejen mezi rodiči a dětmi, ale také mezi dětmi různého věku a pohlaví. Rodina jako zvláštní sociální mikrokosmos v sobě zahrnuje rozdílné oblasti činnosti a vztahů a může tak postupně začleňovat dítě do nejrůznějších forem sociálního života.³

Vliv rodiny je tedy často rozhodujícím činitelem v celém dalším vývoji mladého člověka a zvláště významně ovlivňuje jeho ideově politické postoje a profesionální orientaci.

Z hlediska sledování vývoje mladého člověka je nutné přihlížet k celkové úrovni rodiny po stránce ekonomické, politické a kulturní. Jde zejména o třídní charakteristiku rodiny, socioprofesionální status obou rodičů, společenské klima v rodině, určující vzájemné vztahy uvnitř rodiny, pracovní a vzdělávací možnosti dětí v rodině, lokalitu a celou řadu dalších faktorů, které se spolupodílejí na formování mladého člověka. Znalost těchto poměrů pomáhá ostatním institucím, v nichž probíhají další části procesu socializace dítěte (předškolní, školní a další společenské instituce), odlišit případné nežádoucí projevy dětí, které jsou důsledkem negativního vlivu sociálního prostředí, od skutečné charakterové nebo jiné indispozice.

Socialistická společnost se vyznačuje těsnou integrací všech společenských institucí podílejících se na socializaci dítěte až do jeho biologické zralosti a sociální dospělosti. Rodina se také formuje a transformuje na této základně a současně ji zpětně ovlivňuje; obě sféry jsou ve vztahu vzájemné závislosti. Postihnout tuto závislost v její komplexnosti znamená postihnout současný stav a další vývoj rodiny, a to nejen za normálních podmínek, ale i tehdy, když je tento vztah nějak vážněji porušen a rodina přestává plnit některé své funkce.

II.

V poslední době je vývoji, postavení, skladbě i významu normální rodiny věnována stále se zvyšující pozornost. Naproti tomu na rodinu neplnící z nejrůznějších důvodů své poslání se teprve začíná tato pozornost soustřeďovat.

Práce tohoto druhu je však ztížena roztríštěností jednotlivých vědních disciplín, ačkoli právě zde — více než kdekoli jinde — je integrální přístup nezbytností. Život, zdraví člověka jako jednota tělesné, duševní a společenské pohody je záležitostí všech disciplín, které nějak přicházejí s člověkem do styku.

Určujícím hlediskem dalšího rozboru života rodiny a jejích poruch je její nejvýznamnější vnitřní vztah — vztah k dítěti.⁴ Poruchy rodinných funkcí jsou chápány jako důsledek selhání některého z jejích členů nebo některých členů — ať již z jakékoli příčiny. V takovém případě pak selhává plnění některých nebo všech základních funkcí rodiny, rodina plní špatně, nedostatečně či vůbec neplní svůj hlavní smysl, neuspokojuje potřeby svých členů na straně jedné a společnosti na straně druhé. Toto vymezení se opírá o přístup etiologický a symptomatický.

Vzhledem k nerozpracovanosti otázky si klade tato práce za cíl být příspěvkem k prohloubení poznání na tomto úseku a k většímu vyjasnění celé problematiky.

³ Viz Tjurina, O. A.: *Rodina a změna jejích funkcí*. Informationen des wissenschaftlicher Beitrags „Die Frau in der sozialistischen Gesellschaft“. Heft 4, 1974.

⁴ Pojem poruchy rodiny a jejích důsledků pro vnitřní i zevní život jí samé není ještě zdaleka vyjasněn. Užívá se nejrůznějších termínů jako ... pro-

blémová rodina, narušená rodina, rozvrácená rodina, závislá rodina, patologická rodina, disfunkční atd. Pojmy se přitom často překrývají nebo naopak rozcházejí. Tento základní teoretický nedostatek vyplývá z nedostatečné teoretické rozpracovanosti sociální problematiky vůbec.

Základem socializačně výchovné funkce rodiny je péče o dítě. Ta je dána narozením dítěte — tedy biologickou skutečností, která však u člověka přerůstá do sociální. Řada prací z oblastí vývojové psychologie a sociální psychologie ukazuje na mechanismus a vývoj dalšího utváření vztahu rodiče - děti v sociální struktuře.

Rodičovství není něco daného. Člověk se mu učí jako všem společenským funkcím a rolím — vlastně od svého narození. S příchodem či přijetím dítěte, s péčí o ně dostává rodičovství konkrétní podobu a náplň. Předpoklad, že každý rodič se automaticky ujímá své rodičovské role a že ji plní náležitě a správně, tj. dobře pečuje o své děti, se opakovaně ukázal jako nesprávný. Příčin poruch rodiny a jejího vztahu k dítěti je velké množství a jsou nejrozličnějšího charakteru. Pramení z chyb v jednotlivých článcích systému jednotlivce - rodina - společnost a v jejich vzájemné interakci. Důsledky se pak promítají do všech složek systému. Poruchy mohou být vázány na jednu, několik či všechny čtyři základní funkce rodiny.

1. O poruše *biologickoreprodukční funkce* mluvíme tehdy, když se v rodině z nejrozličnějších důvodů nerodí děti, nebo se rodí děti nějak poškozené. Zvláštní problém představuje nezodpovědné rození dětí do velmi nepříznivých životních podmínek.

V prvním případě jde o to, že manželé buď nemohou, nebo nechtějí mít děti. Neschopnost mít děti, počít či porodit je předmětem zájmu některých lékařských disciplín; vědomé odmítání rodičovství však souvisí s celou řadou aspektů nebiologické povahy, hospodářskou situací společnosti počínaje a osobnostním profilem každého jednotlivce konče, a musí být proto zkoumáno dalšími disciplínami.

Biologickoreprodukční funkce je podmíněna především dobře fungující ekonomickozabezpečovací funkcí rodiny, a tedy i jejím standardem. Ten se snižuje se zvyšujícím se počtem dětí — a také společenských nároků na jejich přípravu. Společnost musí tedy ve své populační politice činit potřebná opatření ve způsobu rozdělování důchodu a v adekvátním zabezpečování této funkce. Není-li biologickoreprodukční funkce rodiny náležitě plně-

na, nemůže se uplatnit funkce socializačně výchovná. Rodina vlastně zaniká de facto a případně i de iure, pokud biologickoreprodukční funkce není nahrazena buď osvojením, či přijetím dítěte do péče, nebo umělým oplodněním.

Druhý okruh poruchy biologickoreprodukční funkce rodiny souvisí s jejím narušením. Děti se rodí, jsou však více nebo méně postiženy, ať již tělesně, duševně či smyslově. Touto problematikou se zabývá hlavně medicína, dále psychologie, patopsychologie, speciální pedagogika a celá oblast sociální péče. Postižené dítě — a ovšem kterýkoli další člen rodiny — přináší řadu vážných problémů pro jednotlivé funkce rodiny i pro fungování rodiny jako celku. Nejvíce se tato situace dotýká funkce socializačně výchovné. V podmínkách více nebo méně se odchylojících od normy musí být v rámci této funkce uspokojeny všechny normální potřeby a nadto řešeny zvláštní otázky vyplývající z handicapu dítěte.

Tato disfunkce „zevnitř“, měnící celý socializační proces, se stává stále vážnějším problémem pro svůj relativní a snad i absolutní růst.

2. Primární selhání *ekonomickozabezpečovací funkce* rodiny pramení z toho, že se rodiče nemohou nebo nechtějí zapojit do výrobního procesu společnosti a tak zabezpečit pro sebe a svou rodinu dostatek prostředků k životu. Zde je nejzřetelnější patrna závislost rodiny a jejího života na společenském systému. V tomto směru jsou také přednosti socialistického uspořádání ve srovnání s jinými společenskými formacemi nejzjevnější. A to je také důvod, proč v naší zemi není narušena tato funkce rodiny z toho důvodu, že ve společnosti či některých jejích částech by byl takový nedostatek, který by ohrožoval život a zdraví dětí.

Nelze však říci, že by u nás selhání ekonomickozabezpečovací funkce v rodinách neexistovalo. Vyskytuje se — ovšem spíše ojediněle. Je téměř vždy podmíněno některými patologickými rysy osobnosti, například oligofrenií rodičů, sebevražedností, alkoholismem, delikvencí, příživnictvím. Rodina trpí nedostatkem všech potřeb k životu. Vztah ke společnosti je přitom vážně narušen. Socialistická společnost

však v takových případech zasahuje a zavádí náhradní instituce zajišťující funkce původní rodiny.

Zvláštní skupinu tvoří rodiny s více dětmi, kde je prokazatelně nízký nebo velmi nízký příjem na hlavu — a tedy i nízké nebo velmi nízké ekonomické zabezpečení rodiny. Neschopnost rodičů zabezpečovat ekonomickou funkci rodiny, způsobovaná nemocí, invaliditou či stářím je řešena v rámci soustavy sociálního zabezpečení, která je v socialistické společnosti na neobyčejně vysoké úrovni.

Jak již bylo uvedeno, ekonomickozabezpečovací funkce rodiny se netýká jen materiální stránky, nýbrž i oblasti sociální s jejími psychologickými, právními a dalšími aspekty, sociální jistoty rodiny, její pevnosti a trvalosti. Tyto aspekty se současně váží na emocionální funkci rodiny. Proto je tato funkce vždy narušena v bezprostřední souvislosti s poruchami ekonomickozabezpečovací funkce. Biologickoreprodukční funkce je přitom plněna většinou z hlediska kvantitativního buď na velmi vysoké úrovni (v chudých rodinách se zpravidla rodí hodně dětí, právě tak jako v rodinách se sociálně nepřizpůsobenými členy), nebo na velmi nízké úrovni. To se stává v těch rodinách, kde se projevují některé jiné známky odchylek od normy (např. ve složení). Z hlediska kvalitativního nutno v takových případech vždy počítat s určitými poruchami či nedostatky v oblasti biologického základu člověka. Objevují se zejména vrozené vývojové vady a poruchy získané v souvislosti s porodem a těsně po něm. Při nedostatečném hmotném zabezpečení se pak v dalším vývoji dítěte projevuje problém kulturní deprivace (u segregovaných skupin v USA) a ovšem při nedostatku stimulů pro jeho výchovu a péči (nedostatečný zájem o dítě) problém makrodeprivace a zvláště mikrodeprivace.

Poruchy v ekonomickozabezpečovací činnosti rodiny tak mohou ohrozit péči o děti a jejich další výchovu. Nejsou-li splněny základní předpoklady pro vývoj dítěte, pak nelze klást požadavky na rozvinutí všech sil a schopností dítěte. To je zvláště patrné například v některých rozvojových zemích s populační explozí.

Socializačně výchovná funkce rodiny je vážně dotčena ve všech případech, kde příčinou nízké úrovně jsou patické rysy rodičů. Tam jsou samozřejmě děti v trvalém nebezpečí vzniku vážného handicapu pro optimální začlenění do společnosti.

3. Vzhledem k významu *emocionální funkce* pro soudržnost rodiny a pro její členy má jakákoli porucha v této oblasti význam pro všechny ostatní sféry života rodiny, a to jak uvnitř rodiny, tak i ve vztahu ke společnosti. Zatímco náročnost na emocionalitu v rodině, a zvláště na osobní a charakterové vlastnosti rodičů, stoupá, řada procesů a vlivů vyplývajících ze změn ve společnosti i v rodině brání plnému rozvoji těchto hodnot. V tomto směru vystupuje do popředí závažná skutečnost — lidé se podstatně dříve žení a vdávají a mají děti. Při prodlužující se době dosažení sociální zralosti (proti urychlující se zralosti biologické) a stupňujících se nárocích rozvinuté společnosti na každého jednotlivého člověka a současně při omezených možnostech socializace dítěte v měnící se rodině přibývá nepřipravenosti, nezralosti a snad i neodpovědnosti mladých lidí ve vztahu k samostatnému životu a tedy i k dětem.

To je významný a vážný problém, který se bezprostředně týká emocionální funkce rodiny a jejího rozvinutí i uplatnění jako nejdůležitějšího kohezivního faktoru. Dotýká se dospělých — při uzavírání a udržování manželství — a dotýká se především i dětí. Střet zájmů, přání a tužeb hraje důležitou roli v poruchách emotionality stejně jako neschopnost komunikace, vzájemného pochopení a přizpůsobení mezi dospělými členy navzájem a mezi rodiči a dětmi.

Poruchy emotionality jsou zdrojem nebo alespoň průvodním jevem většiny rodinných disfunkcí. Proto je pro jejich bližší poznání a pochopení nutná spolupráce psychologie i psychiatrie.

Z hlediska dítěte ohrožuje porucha emocionální funkce rodiny především klidnou, vyrovnanou rodinou atmosférou. Dítě je o ni připraveno rodinným rozvrtem, rozchodem rodičů, jindy nedostatečným zájmem rodičů, vyúsťujícím někdy až v opuštění, sociální osiření, či dokonce týrání a zneužívání. Celý socializačně vý-

chovný proces v rodině a ve společnosti je pak poznamenán ztrátou citového zájmu a pocitu bezpečnosti a jistoty, která ovšem není nezbytná jen pro děti.

Porucha emocionality narušuje i funkci biologickoreprodukční. Neodpovědnost v sexuální životě dává možnost narození dětí neplánovaných, nechtěných (dětí tzv. předsňatečné, pokusy o interrupci), geneticky zatížených (rodiče s vysloveně dědičnou vadou), nebo dětí, pro něž není připraveno vhodné prostředí ani péče. To jsou okolnosti, které poznamenávají vývoj dětí jak v oblasti sociální, tak duševní a tělesné.

Souvislost poruchy této funkce s poruchou funkce ekonomickozabezpečovací byla již zmíněna.

4. Porucha či poruchy *socializačně výchovné funkce* rodiny se nejvýznamněji dotýkají celého smyslu a významu rodiny. Proto také jejímu selhávání či selhání bude věnována největší pozornost, i když literatura zaměřená k tomuto tématu je relativně chudá a celá problematika není nijak uceleně zpracována. Analýza se opírá především o empirické zkušenosti autora a o dílčí poznatky z jeho studií a průzkumů sociálně pediatrikých.

Při hodnocení poruch socializačně výchovné funkce rodiny bylo zvoleno několik kritérií, která umožňují nejenom posoudit jejich charakter a intenzitu, ale současně je i utřídit, rozčlenit a stanovit diagnózu.

A) Jako první kritérium lze použít *hodnocení zájmu rodičů o dítě*. Základem alespoň uspokojivého plnění socializačně výchovné funkce rodiny je totiž zájem rodičů o děti, dobrý vztah rodičů k dětem. Společenská norma zájmu rodičů o dítě je u nás vyjádřena v zákoně o rodině: „zájem, který by jako opravdoví rodiče měli o dítě projevovat.“ Vedle této tak široce a neurčitě stanovené normy, společností žádané, ale též garantované a i sankcionované, je celá řada situací, které se od ní více nebo méně odchylují, či se jí zcela vymykají.

Tyto odchylky — či poruchy zájmu rodičů o děti — začínají přechodným nezájmem, přerůstají v trvalou lhostejnost, opuštění dítěte rodiči a končí až nepřátelskými postoji rodičů k dětem (týrání, zneužívání a zabíjení). Přitom ovšem i nad-

měrná ochrana a nadměrný zájem představují někdy stejně vážnou poruchu.

Zájem rodičů o děti lze pokládat za vlastní ohnisko rodičovství, a to nejen z hlediska potřeb dítěte, ale i z hlediska potřeby dospělého člověka být rodičem.

Při hodnocení socializačně výchovné funkce rodiny či jejího selhávání nebo selhání je proto třeba vycházet z charakteru tohoto zájmu rodičů o děti a jeho poruch.

B. Druhé kritérium selhávání socializačně výchovné funkce rodiny možno spatřovat v *nedostatečné péči o dítě* a v péči s vážnějšími nedostatky, ve zcela nedostatečné péči traumatizující. Jde též o péči nadměrnou, rozmazlující, overprotektivní. Každá vážnější odchylka od normy znamená nějakou poruchu vztahu rodičů a dětí, i když různého charakteru. Zájem o dítě však se vždy nekryje s péčí o dítě, jsou zde někdy závažné rozdíly. Proto byly tyto dva pojmy odlišeny.

Tento rozdíl nejvýrazněji vynikne při rozboru příčin, pro něž se rodiče o dítě starají nedostatečně, či se vůbec nestarají. Příčiny poruch péče rodičů o dítě lze rozdělit obecně podle toho, zda spočívají v objektivních, na možnostech a vůli rodičů více méně nezávislých faktorech, nebo v subjektivních, na možnostech a vůli rodičů závislých faktorech. Rozlišení objektivních a subjektivních okolností je často obtížné. Často jsou velmi těsně propojeny a mnohdy nazýváme podmíněny. Přitom každá konkrétní situace má měnlivý charakter. Její hodnocení pak závisí na postoji, zkušenostech i rozhodovacích možnostech hodnotitele.

Nicméně zde lze rozlišit několik základních poloh:

- a) rodiče se o děti starat nemohou,
- b) rodiče se o děti starat neumějí,
- c) rodiče se o děti starat nechťejí.

a) Rodiče se *nemohou* o děti starat tehdy, když nějaký, na jejich vůli nezávislý důvod brání bezprostředně pečovat o dítě, a to buď krátkodobě, dlouhodobě či navždy. Poslední okolnost nastává při jejich úmrtí. Naštěstí v současné době úmrtnost v mladším věku je velmi nízká, takže dítě oboustranně osiří jen velmi vzácně. Jinak je tomu však v době válek či epidemií a hladu. Hlad a epidemické nemoci jako příčiny selhání socializačně výchov-

né funkce jsou aktuálním problémem v rozvojových zemích a také u některých skupin populace kapitalistických zemí.

Dlouhodobě nebo trvale se nemohou rodiče o děti starat tehdy, jsou-li nadlouho odloučení od dítěte (např. v důsledku emigrace či jiné izolace), nebo jsou-li chronicky nemocní či natolik invalidní, že jejich společný život s dítětem je nemožný či nežádoucí.

Krátkodobé absence rodičovské péče jsou způsobovány nemocí či nějakou havárií v rodině nebo v místě bydliště. Při dlouhodobých onemocněních či odloučení rodičů od dítěte bývá narušen i zájem o děti. Při krátkodobých odloučeních tomu tak většinou není.

Dlouhodobě či trvalé odloučení dítěte od rodiny se většinou promítá i do poruch biologickoreprodukční funkce. Především tak, že v rodině takto postižené se rodí v průměru méně dětí, že děti mohou být bezprostředně ohroženy a často i poškozeny v psychosomatickém vývoji atd.

Objektivní příčiny neuspokojivé péče o děti bývají současně spojeny s narušením emocionálních vztahů v rodině, a to především tam, kde příčina tkví v osobnosti rodiče či rodičů — psychopatie, mentální retardace, některá chronická onemocnění.

Zásah společnosti musí v takových případech směřovat především k rodině. Spočívá v komplexní pomoci k překonání obtížné situace a zabezpečení alespoň základní saturace potřeb dítěte — za předpokladu, že mu rodina poskytuje uspokojivé životní zázemí, jistotu a bezpečí pro současnost i pro budoucnost. Není-li tento předpoklad splněn, musí zásah společnosti směřovat přímo k dítěti, bez ohledu na rodinu. To znamená vzít dítě z rodiny a dát mu jinou.

b) Rodiče se *neumějí* starat o dítě buď proto, že jsou velmi mladí, nebo proto, že jsou na takovém stupni společenského vývoje, že nechápou potřebu a nutnost zařazení v dané společenské struktuře, sami se jí vymykají.

Velmi mladí rodiče, nezletilí či dokonce rodiče-děti, nejsou schopni samostatné společenské existence — nejsou tedy schopni starat se o své děti. U nejmladších rodičů právně ani skutečně rodina nemůže vznik-

nout, rodičovství obvykle přebírají prarodiče, nebo je dítě umístěno v ústavu či se dostává do péče cizích osob.

Zájem takových rodičů o dítě může být přitom značný, neodpovídá však potřebám dítěte a pro jejich nezralost má velmi pochybnou perspektivu.

Mladiství starší šestnácti let sice mohou manželství uzavřít, jeho existence je však rovněž nejistá a závisí především na účasti prarodičů či příbuzných a na pomoci společnosti. Avšak i manželství osmnáctiletých je nestabilní a péče o dítě je vždy při nejmenším problematická. Teprve s dozráním osobnosti po stránce psychologické, emocionální i mravní a samozřejmě i společenské se jedinec může stát takovým rodičem, který je schopen náležitě plnit svá práva i povinnosti k dítěti. V případě nezralého rodičovství je narušena nejen socializačně výchovná funkce rodiny, ale i všechny ostatní funkce.

Biologickoreprodukční funkce — pokud se rodina vůbec vytváří — je na nízké úrovni, ekonomickozabezpečovací rovněž. Hmotné zabezpečení je špatné, obecné jistoty, které by rodiče měli svým dětem poskytnout, jsou velmi pochybné nebo žádné. Emocionální funkce se téměř nemůže rozvinout.

Vývoj dítěte je po všech stránkách ohrožen, a to tím více, čím jsou rodiče nezralejší a neodpovědnější. Kde je však možnost rozvinutí jedince a opravdového zájmu rodičů o dítě, tam pomoc společnosti rodičům a dětem je nadějná a vývoj, pokud nebyl v nejútlejším věku vážněji narušen, může probíhat ještě normálně.

Druhou příčinou, kdy se rodiče neumějí starat o dítě v souladu s normami dané společnosti, je jejich příslušnost k okrajové společenské skupině (sociálně handicapující původ). V řadě zemí je tento problém vázán na rasu (barevní v Americe), třídu (nejchudší, neuvědomělý proletariát v kapitalistických zemích), kastu (nedotknutelní v Indii) či stupně společenského vývoje (různé kmeny v Africe).

Socialismus, který odstraňuje rozdíly mezi lidmi, avšak do jisté míry dědí pozůstatky nerovnoměrného vývoje v kapitalismu a musí tedy počítat s tím, že určitá rozdílnost mezi některými skupinami

obyvatelstva bude ještě nějakou dobu doznívat. Taková rozpornost vývoje, co do společenské uvědomělosti a také integrovanosti, se u nás dotýká hlavně obyvatelstva cikánského původu.

Neobyčejně složitý a historický vývoj této etnické skupiny poznamenává jejich společenskou adaptovanost, a tím i úroveň péče o dítě. Přestože se na celé řadě negativních jevů v životě jednotlivců i cikánského obyvatelstva jako celku podílí mnoho sociálně patologických rysů, je třeba příčiny poruch cikánské rodiny v oblasti socializačně výchovné hledat především v neznalosti řádné péče o děti dané nároky naší společnosti. Současně je však nutno vzít v úvahu i faktor rychlé, často konfliktní společenské integrace, nezřídka neodpovídající vývojovým zákonitostem.

Tento faktor se například silně promítl do oblasti zájmu o dítě. Neobyčejně intenzivní vztah cikánských rodičů k dětem a velmi těsné rodinné soužití se v důsledku převratných změn ve způsobu života této etnické skupiny proměnil v relativně častý nezájem o děti či dítě, vyúsťující v lhotejnost až opouštění dítěte.

Přitom sociální handicap původu těchto dětí i způsobu péče o ně nese s sebou velmi závažné důsledky pro jejich tělesný vývoj (podstatně vyšší výskyt nedonošeness, mrtvorozenosti, nemocnosti, úmrtnosti), pro duševní vývoj (nemožnost rozvinutí všech schopností, nedosažení úplného školního vzdělání — jen asi 10 % ukončí základní vzdělání) i pro vývoj sociální (nižší pracovní zařazení, vyšší trestnost, alkoholismus — a pro opouštění dětí daleko těžší umístění v náhradní rodině).

Ostatní funkce cikánské rodiny se rozvíjejí takto:

Biologickoreprodukční funkce rodiny, která bývá formálně často neúplná, ve skutečnosti však založena na družském vztahu, je většinou velmi vysoká, zakládá obraz populační exploze v rozvojových zemích (u nás je populační index cikánského obyvatelstva cca 30 ‰).

Ekonomickozabezpečovací funkce je většinou nízká, a to nikoli pro nemožnost výdělků, nýbrž pro neschopnost úměrně nakládat s penězi a pro nesoustavnost v pracovní kázni. Emocionální funkce bývá v převážné míře živelná, pohybující se

mnohdy v extrémech citového prožitku i jeho vyjádření.

Účelné způsoby ovlivňování cikánského obyvatelstva ve směru jeho společenské adaptace se začínají uplatňovat v rámci nové sociální politiky. Ústředním problémem se stává ovlivnění cikánské ženy a cikánského dítěte.

c) Rodiče se *nechtějí* starat o dítě, ačkoliv objektivní podmínky pro dobrou péči jsou nebo by mohly být vytvořeny. Rodiče zde selhávají v samé podstatě svého vztahu k dítěti — a ovšem též k sobě navzájem, a tím také ke společnosti, jejím normám a hodnotám. Problém bezprostředně souvisí s vyzráváním osobnosti rodičů a s narušením jejich vlastního socializačního procesu.

Selhávání socializačně výchovné funkce rodiny, která je úplná, je podmíněno různými formami a intenzitou nezájmu rodičů o děti. Rodiče dávají ve své životní orientaci přednost jiným hodnotám než dítěti a péči o ně. O dítě nedostatečně pečují a nedbají toho, co potřebuje. Jejich jednání je často proti zájmům dítěte — ovšem ne v takové míře, aby se to mohlo promítnout v občanskoprávních nebo dokonce trestně právních důsledcích. Například „zapomenuté“ dítě v jeslích, zbytečné umisťování dítěte v trvalých zařízeních bez dostatečných objektivních důvodů, aplikace uspávacích prostředků pro dlouhé spaní dítěte, aby mohli rodiče za svou zábavou, ponechání dítěte bez dozoru a dostatečné kontroly atd.

Tato „mikrodeprivační“ symptomatologie disfunkce rodiny ve smyslu nedostatečného zájmu o dítě, bezprostředně souvisící s narušením emocionální funkce rodiny, je doprovázena často povrchními, ale vždy konfliktními vztahy mezi rodiči samými.

V takových situacích mohou být ještě úspěšné zásahy ze strany orgánů a institucí, které přicházejí s dítětem do styku, například zdravotnických zařízeních.

Nezájem rodičů o dítě však může dostoupit takové intenzity, že prospěch dítěte je vážně ohrožen a jeho vývoj již poškozován. Zájem dítěte se začíná rozcházet se zájmem rodičů. V tom případě jsou zásahy vůči rodině bezpředmětné a dítě jí musí být odňato. Je tomu tak i v těch

případech, když rodiče umístí dítě mimo rodinu, v ústavu, aniž pro to mají dostatečný důvod, a ponechávají je tam, aniž by se o ně starali, a tak vlastně dítě opouštějí.

Nastává pak velmi složitá situace, kdy nutno zvážit objektivní a subjektivní důvody počínání rodičů a rozhodnout o dalším osudu dítěte. Vychází se přitom z toho, že rodičovství nespočívá v pouhém početí či zrození dítěte, nýbrž v bezprostřední péči o ně, v působení na jeho socializaci a rozvíjení jeho schopností a vloh.

Všechny poruchy chování, sociální nepřizpůsobenost dětí, a později mladistvých a dospělých, včetně nejtěžších forem antisociálního chování (delikvence), mají většinou svůj původ v disfunkci rodiny tohoto typu. Jednoznačně potvrzují tezi o rodině jako základu socializačního procesu a o důležitosti nejtěžšího období pro formování osobnosti člověka.

Proto dítě, které ztrácí svou vlastní rodinu, musí dostat rodinu náhradní. Ziskává ji buď v přirozené rodině osvojením, nebo individuální pěstounskou péčí, nebo v umělé rodině umístěním v rodinné buňce či v rodině v dětské vesničce, popřípadě ve skupině dětského domova rodinného typu.

Biologickoreprodukční funkce rodin, které se nechtějí starat o děti, bývá buď vysoká (v rodině je hodně dětí), nebo nízká (jedno dítě). Ekonomickozabezpečovací funkce bývá nízká, až velmi nízká. Důvody proto však tkví většinou v psychopatických rysech osobnosti rodičů a jejich společensky nepřizpůsobenému jednání. Emocionální funkce bývá většinou velmi vážně narušena neschopností průměrné komunikace a četných konfliktů mezi jednotlivými členy, především rodiči.

Zvláštní problém představuje nechtěné dítě, jehož vývoj je zatížen konflikty při početí, během těhotenství a hlavně pak po narození. K nejzávažnějšímu selhání v péči o dítě, a tím i socializačně výchovné funkce rodiny, dochází tam, kde rodiče vědomě dítěti ubližují, týrají je, zneužívají, zabíjejí.

Děti tohoto typu jsou v neustálém ohrožení života a zdraví, a to jak aktuálně, tak prognosticky. Kromě tohoto bezprostředního ohrožení vzniká i ohrožení v dů-

sledku selhávání ostatních funkcí rodiny, především funkce ekonomickozabezpečovací, v onom širokém pojetí jistoty a bezpečnosti. Stejně tak rozvrácena je funkce emocionální a samozřejmě celá výchova dítěte. To vše vede k odchylné socializaci a vývoji celé řady poruch chování a společenské adaptace.

C) Za třetí kritérium disfunkce rodiny v oblasti socializačně výchovné je možno pokládat *složení rodiny a její stabilitu*. Jádrem rodiny jsou rodiče a děti. Takto strukturovaná rodina je pokládána za úplnou a má předpoklad pro správné plnění všech základních funkcí.

Stabilita rodiny zajišťuje trvalost prostředí, jeho jistotu a bezpečí. To je rozhodující podmínka pro rozvinutí socializačně výchovné funkce a její plné uplatnění. Nestabilní rodina do ní vnáší napětí, konflikty a závažně ji narušuje či narušuje. V naší společnosti je stabilní rodina základním předpokladem harmonického vztahu jedince a společnosti, základním předpokladem optimálního rozvoje osobnosti dítěte v plného, harmonického jedince.

Nejzávažnější a nejčastější problémy v tomto směru způsobuje neúplná rodina. Vzniká tak, že se a) *vůbec nezaloží* ve své úplné podobě (mimomanželské narození a život dítěte), b) úplná rodina se *rozpadne* buď zjevně (rozvod či opuštění rodiny jedním z rodičů), nebo vnitřně (mrtvé manželství), c) jeden z rodičů *zemře*.

a) Závažným případem neúplné rodiny tohoto typu je svobodná matka s dítětem. Zatímco v dřívější době tento vztah výrazně poznamenal vývoj dítěte ve všech směrech a dítě se také velmi často dostávalo mimo péči matky, v současné době se tento handicap projevuje především v celé řadě somatických ukazatelů vývojových (dítě je častěji nedonošené, nemocné, hospitalizované, častěji umírá), podmíněných spíše nepříznivými okolnostmi v socioekonomické situaci matky než jejím nezájmem o dítě. Ten bývá v našich podmínkách většinou dobrý, matka se dítěte podstatně méně často zřídka či je umísťuje u příbuzných nebo v zařízeních dlouhodobé péče. Mají-li být pro tyto děti a jejich matky vytvořeny optimální podmínky, je třeba ještě více zintenzivnit péči,

kteřé se jim dostává ze strany společnosti.

Další rodinné funkce jsou v těchto případech neúplné rodiny také narušeny. Biologickoreprodukční funkce má většinou nízkou úroveň (to může vést k nebezpečí nadměrné péče o jedináčka) právě tak jako funkce ekonomickozabezpečovací. Emocionální funkce narušena být nemusí, a to zvláště tehdy, kdy jsou vztahy mezi oběma partnery vyjasněny, i když nemusí být řešeny sňatkem. Přitom se ukazuje, že důležitou okolností v péči o dítě je neformální vztah otce k matce a matčina osobnost sama.

Při samostatné péči matky o dítě představuje nepřítomnost mužského elementu vážný nedostatek v socializačně výchovné funkci. To je ovšem problém každého dalšího typu neúplné rodiny, jež je tvořena matkou a dítětem (dětmi).

b) Daleko častěji vzniká neúplná rodina v našich podmínkách rozvodem rodičů. Je formálním vyjádřením vnitřního rozpadu manželství, které přestalo plnit svou společenskou funkci. Vždy jde o totální selhání emocionální funkce rodiny a následně o zhroucení funkcí dalších.

Ve vzniklé neúplné rodině se pak uplatňují v nových podmínkách základní funkce často velmi změněné.

Biologickoreprodukční funkce je většinou nízká, ekonomickozabezpečovací se značně různí v závislosti na pracovním postavení matky (neboť ta se nejčastěji o dítě po rozvodu stará), jejím vlastním příjmem, na výživném od otce a hlavně na tom, jak je vypláceno.

Emocionální funkce je většinou rozporná – vždyť právě v ní se odehrává konflikt vedoucí k rozpadu manželské rodiny. Řada nedostatků postihuje tuto oblast ve vztahu k jednotlivým členům rodiny – například nenávisť k partnerovi, nadměrná láska k dítěti, nerespektující jeho skutečné zájmy a potřeby.

Socializačně výchovná funkce je ohrožena nejen v důsledku vážného a trvalého rozporu mezi rodiči, jímž je vždy dítě dotčeno, ale i celou řadou frustračních situací v životě dítěte, vedoucích k poruchám jeho sociální adaptace.

Rozhod rodičů a následná úprava styků s dítětem (při zásadě, že oba rodiče mají právo na dítě a dítě na oba rodiče)

znamenají hluboký zásah do života dítěte – a to i tehdy, když rozvod ukončuje velmi obtížné období konfliktů a sporů či chladu mrtvého manželství.

Zatímco ve většině předchozích případů rodiče většinou zájem o dítě neprojevovali a o dítě náležitě nepečovali, zde je možno se setkat s projevy – aspoň deklarativními – nadměrného zájmu o dítě, který však velmi často směřuje ke sporům o dítě. Přitom často nejde o dítě samo, ale o vlastní prospěch či projev nenávisti k druhému. Někdy je celá situace provázena podplácením dítěte, popouzením proti druhému rodiči. Nemá-li dítě někoho jiného, o něhož by se mohlo opřít, dále trpí, jeho vývoj je ohrožován a narušován, a to zvláště v oblasti citové a v sociální adaptaci.

Analogická situace neúplné rodiny vzniká tehdy, nedojde-li sice k rozvodu, ale jeden z rodičů rodinu opustí. To se stává při emigraci, delším pobytu v nápravném zařízení či jiném odchodu. Zájem takového rodiče o dítě je přinejmenším problematický a perspektiva dítěte závisí na schopnostech, osobnosti a intenzitě zájmu druhého rodiče, který žije s dítětem dále. Závisí ovšem i na účinné a včasné pomoci společnosti.

I tato situace bývá výrazem selhání emocionální funkce. Výjimku tvoří pobyt v nápravném zařízení z důvodů, které nemají vztah k dítěti a péči o ně – ale i tam je třeba náležitě vážit. Také ekonomickozabezpečovací funkce je zde vážně narušena.

c) Odlišná je situace v neúplné rodině, kde jeden z rodičů zemřel. Zde většinou není a ani nebyl zájem o dítě narušen. Socializačně výchovná funkce je zde ohrožena v důsledku ztráty rodiče, což však často umí druhý rodič kompenzovat a ztráta sama může vytvořit těsnější vazby zbylých členů rodiny, větší odpovědnost, a tedy posílení emocionální funkce.

Dítě se s touto situací umí celkem dobře vypořádat a pokud se druhý rodič na ně příliš nefixuje či dítě samo nezaujme ulpívací postoj k zidealizované představě o zemřelém, jeho vývoj probíhá normálně.

Významnou okolností v tomto směru je u nás relativně dobré ekonomické zabez-

печении детей родины, в низь земрел один з родичу (vdovský a sirotčí důchod).

Vážným problémem pro děti však může být uzavření nového manželství, což může dítě pokládat за nepřátelský čin a těžko se s ním smiřuje, smiřili-li se kdy. Problematika doplněných rodin je dostatečně známa a nelze ji podceňovat.

III.

Nastínění pojetí а členění poruch funkcí rodiny má charakter symptomaticko-etiologyický. I když rozebírá poruchy jednotlivých hlavních funkcí socialistické rodiny, neopomíjí celostní aspekt, rovinu vzájemných závislostí těchto funkcí, které jsou charakteristické pro specifickou rodinu jako celek а zpětně ji ovlivňují.

Rodina je nenahraditelným prostředím pro vývoj dítěte. Je-li toto prostředí narušeno ve svých funkcích, závažně ohrožuje až poškozuje dítě. Čím je dítě mladší, tím je porucha závažnější co do rozsahu а intenzity, tím je také obtížnější odstranitelná. Proto vedle analýzy poruch rodinných funkcí byl aplikován i přístup etiologický, snažící se postihnout mechanismus vzniku té které poruchy. Umožňuje objektivněji stanovit diagnózu rodinné disfunkce, nutnou nejen jako základ prognózy, ale hlavně terapie. Komplexní řešení celé problematiky předpokládá interdisciplinární přístup, který by umožnil postihnout všechny složky poruchy jak v prostoru, tak čase.

Zvolené pojetí а členění je dosud neužívaným přístupem. Ve srovnání s běžněji užívaným přístupem opírajícím se о míru а intenzitu společenské intervence potřebné к odstranění rodinné poruchy (má význam zejména při praktickém řešení konkrétního případu) umožňuje vyvozovat obecnější závěry pro další případy а vytvořit teoretický rámec. Jako každý pokus má ovšem řadu problémů, nedostatků i otevřených míst. Nicméně může posloužit jako východisko к tvořivé diskusi.

Резюме

Дуновский И. - Мрксова М.: К анализу основных функций и возможных дисфункций семьи в нашем обществе

Авторы исходят из анализа четырех основных функций семьи: к ним они относят функцию

биологического воспроизводства, функцию экономического обеспечения, чрезвычайно важную, по их мнению, эмоциональную функцию и, наконец, социализационно-воспитательную функцию, которую они считают важнейшей. Полное развитие эти функции получают именно в социалистическом обществе, которое обеспечивает оптимальное отношение к семье с одной стороны, а с другой, до некоторой степени, и отношения между отдельными членами внутрисемьи.

Так как существование и развитие всей системы основывается на диалектических закономерностях, и в этой области обнаруживается ряд напряжений, перебоев и даже дисфункций, которые более или менее осложняют жизнь каждого лица, семьи и общества в целом. Поэтому автор второй и третьей главы уделяет особое внимание этой, теоретически еще мало разработанной проблематике. Дисфункциональную семью он определяет как такую семью, в которой ввиду недостаточности одного или нескольких членов выполнение некоторых или всех основных функций семьи не осуществляется.

Анализ дефектов семьи он основывает на этиолого-симптоматическом подходе. При этом оп во всех случаях стремится определить основную причину расстройства и одновременно указать на следствия нарушения одной функции для прочих функций, подчеркивая их взаимозависимость.

Нарушением функции биологического воспроизводства автор считает те случаи, когда в семьях по разным причинам не рождаются дети (родители не могут или не хотят иметь детей) или рождаются дефективные дети. Он рассматривает отдельные причины такого положения и описывает их следствия с точки зрения народонаселения и здравоохранения.

Нарушение функции экономического обеспечения он рассматривает на основании сравнения принципиально различной ситуации в капиталистической и социалистической системе. При социализме это нарушение вытекает только из субъективных условий в самой семье, прежде всего в результате социально-патологических черт родителей.

Нарушение эмоциональной функции ведет к серьезному ослаблению стабильности, а иногда меняет и состав семьи.

Нарушения социализационно-воспитательной функции затрагивают основной смысл и значение семьи как общественной группы. Для оценки характера и серьезности нарушения функций семьи автор устанавливает три критерия. Первым является интерес родителей к детям и формы его проявления, вторым — забота родителей о ребенке. В последнем случае автор отдельно рассматривает плохую заботу о детях, недостаточную заботу и отсутствие всякой заботы: иногда родители не могут заботиться о ребенке (по инвалидности, болезни, у спирт), иногда они этого не умеют (слишком молодые родители или социально неприспособленные), или не хотят. В этих случаях родители оказываются совершенно не-

удовлетворительными по самой сущности своего отношения к ребенку (а зачастую и друг с другом) и ребенок выталкивается из семьи и вынужден искать себе отвечающую замену. В статье указывается на симптоматику таких дефектов у детей и на основные проблемы комплексной, всесторонней заботы об этих детях. Особо автор останавливается на враждебном отношении к ребенку, сказывающемся в его истязании. Последним критерием является состав семьи и ее устойчивость. Внимание здесь сосредоточено на характеристике неполной семьи, как в случае внебрачных детей, так и детей из распавшихся семей в результате развода родителей, и ее последствий для развития детей.

Предложенный подход к вопросам нарушения семьи не является обычным, в отличие от традиционного подхода, построенного на общественном вмешательстве в интересах ликвидации дисфункции. Одновременно такой подход открывает возможности дальнейшей разработки в направлении развития теории и практики в этой важной области.

Summary

Dunovský J.—Mrkosová M.: Towards the Analysis of Basic Functions and Possible Disfunctions of the Family in Our Society

The paper proceeds from an analysis of four fundamental functions of the family: the biological-reproduction function; the economic-security function; the emotional function is regarded as very important; the greatest significance is attached to the socialization-educational function. It is in the socialist society that the full development of these functions is attained, for this society secures simultaneously optimum relations to the family on the one hand, and — to a certain extent — interindividual relations among family members on the other.

With a view to the fact that the existence and development of the entire system are based on dialectical laws, also a great number of tensions, disturbances and even disfunctions more or less complicating the life of the individual, the family and the society make their appearance. This is why the second and the third chapter are concerned with these important problems, while the hitherto insufficient theoretical elaboration is kept in view. The disfunctional family is defined as a family failing to fulfil some or all of the fundamental family functions in consequence of the failure of one or more of its members.

The analysis of family disorders is based on the etiological-symptomatic approach. In a given situation, it is always the comprehension of the principal cause of the disorder that is aimed at; simultaneously, efforts are made to show the consequences of the disorder of one function on other functions. Stress is laid on their mutual

conditioning.

Disorders of the biological-reproduction functions are characterized as situations where, for most various reasons, no children are born in the family (parents do not want or cannot have children), or children are born who are handicapped in some way. Individual causes of such states and their consequences from the points of view of the population and of health are then discussed.

Disorders of the economic-security function are shown in the substantial difference between the capitalist and the socialist system; here, they are brought about by subjective factors within the family itself, particularly by the parents' social-pathological characteristics.

Disorders of the emotional function seriously disturb the stability and, to a certain extent, also the structure of the family.

Disorders of the socialization-educational function concern most seriously the sense and the signification of the family as a social group. Three basic criteria for evaluating the character and gravity of family disfunction have been laid down. These include, first of all, the parents' interest in the child and its manifestations, as well as their care of the child. In case of bad and insufficient care or of no care whatsoever, several situations are distinguished: parents cannot take care of the child (due to their invalidity, chronic disease or death); parents are unable to take care of the child (being too young or insufficiently socially adapted), or they refuse to take care of the child. Here, the parents fail in the very substance of their relationship to the child (frequently, however, also to each other) and the child finds himself/herself outside the family, necessarily seeking for an adequate substitution. The symptomatology of disorders in children getting under such conditions, as well as the basic problems of complex, interdisciplinary care are pointed out. In particular, the hostile relationship of parents to the child, manifesting itself in the child's maltreatment, is referred to. The third criterion is the structure of the family and its stability. Concentrated attention is devoted to the characterization of the incomplete family that has come into existence either by not founding a complete family (children born outside the family) or by its disintegration (children from divorced marriages), as well as to the consequences ensuing therefrom for the children living in a family of this kind.

The conception of family disorders presented in this paper has as yet not been currently applied; it differs from the traditional approach based on social intervention aimed at eliminating disfunctions. It simultaneously offers the possibility of further elaboration as a contribution to the theory and practice of this extremely important area.

Nevyužitý zdroj studia ženské otázky

VLADIMÍR ČECH - EDUARD JUKL

Vysoká škola strojní a elektrotechnická, Plzeň

K sociologickému studiu sociální skupiny žen autoři zpravidla přistupují jako k samostatnému tématu. Svědčí o tom tituly zahraniční i československé literatury věnované jak obecným otázkám postavení ženy ve společnosti, tak jednotlivým dílčím aspektům tohoto postavení. Dílčí výzkumy, zejména výzkumy pracovní problematiky žen, přitom převládají. Dodnes platí konstatování J. Bauerové a J. Berky v publikaci *Problémy zaměstnaných žen*: „Sledujeme-li vývoj ženské otázky u nás, vidíme, že sice nemáme nedostatek dílčí literatury, studií a praktických poznatků, že však jde v převážné většině o díla roztržštěná. Syntetizující práce vlastně neexistují. To pak přispívá k mnohdy dosud neujasněnému postoji i k meritorním otázkám ženské problematiky“.¹

Dílčí sociologické zprávy o ženské problematice se týkají hlavně postavení žen v průmyslu a v jednotlivých průmyslových podnicích. V šedesátých letech to byl například Hrozkův výzkum *Problematika ženy zaměstnané v textilním průmyslu*, Kubovcův a Blechtové *Sociologický průzkum k problematice zaměstnaných žen v závodě Jitex Písek*, v sedmdesátých letech uskutečnil řadu konkrétních sociologických výzkumů Československý výzkumný ústav práce a sociálních věcí v Bratislavě. Jsou to například *Stabilita v zamestnaní u žien v službách a motivácia k práci* (E. Gašpariková), *Príčiny nízkej účasti žien v riadiacej činnosti* (Št. Hora, J. Jančovičová, O. Kontšeková) a další. Pokusem o syntetický pohled je práce J. Jančovičové *Postavenie ženy v socialistickej spoločnosti*, vydaná jako interní materiál ÚSZŽ.²

I když dílčí monografické výzkumy ženské problematiky jsou poměrně četné, zdá se, že k vytvoření syntetizujícího díla, všestranně rozebírajícího postavení žen v naší socialistické společnosti a ukazujícího zdůvodněné prognózy v tomto směru by bylo třeba takových výzkumů ještě mnohem více, a zejména zabírajících pestřejší paletu společenských oblastí. Pokud jde o průmysl, neměl by být zastoupen jen průmysl s převahou ženské práce, například textilní, ale postavení žen by mělo být analyzováno na reprezentativním vzorku, zahrnujícím všechna průmyslová odvětví. Podobně i ostatní společenské oblasti — zemědělství, doprava, obchod, školství, věda, zdravotnictví a další oblasti —, právě tak jako postproduktivní životní fáze, by měly nalézt ve výzkumech ženské problematiky náležité místo. Také sociologie rodiny je povolána přispět svými poznatky k vypracování souhrnného obrazu o postavení žen v socialistické společnosti.

Bohatým zdrojem poznatků, jichž může být využito k sociotechnickým zásahům, ale také jako stavebního materiálu pro souhrnná díla, mohou být sekundární analýzy z již provedených sociologických výzkumů. Máme zde na mysli využití poznatků ze sociologických výzkumů, cílově zaměřených na jinou tematiku, v novém vztahovém rámci, tj. v rámci studia ženské složky populace.

S tím souvisí to, že při přípravě nových výzkumů, ať již jejich hlavním cílem budou jiné problémy než výzkum ženské otázky, by mělo být již předem počítáno s možnostmi pozdějších sekundárních analýz pro zmíněné účely. Ideálním stavem, k němuž by bylo účelné se

¹ Bauerová, J. — Berka, J. a kol.: *Problémy zaměstnaných žen*. Pardubice, Dům techniky ČVTS 1971, s. 12.

² Bibliografické údaje viz: Woleková, H.: *Posta-*

venie žien v CSSR. Informátor ČSVÚPSV č. 4—5. Bratislava 1975 a citovaná práce J. Bauerové a J. Berky.

postupně konkrétními opatřeními přiblížit, by bylo vytvoření databanky údajů z nejvýznamnějších tematicky reprezentativních výzkumů, z níž by se daly čerpat fakty k účelům analýz v rozmanitých vztahových rámcích, vycházejících z různých systémů hypotéz.

Studium ženské otázky pomocí sekundárních analýz patří mezi úkoly nejpřístupnější, protože zavedení demografických údajů, a v tom zjišťování příslušnosti členů zkoumaného souboru ke skupinám podle pohlaví patří k běžné a samozřejmé praxi empiricko-teoretických výzkumů. Právě tato skutečnost vyzdvihuje výhody výzkumu ženské problematiky pomocí sekundárních analýz, protože tato problematika je tím sledována v rámci celé řady dalších podstatných vztahů. Již sama komparace ženské a mužské části populace dovoluje posuzovat ženskou otázku v podstatné relaci, bez níž samostatné poznatky o postavení žen ztrácejí svoji vypovídací hodnotu. Je samozřejmé, že poznávací hodnota výzkumu ženské otázky je zvyšována tím více, v čím větším počtu strukturálních vazeb postavení žen sledujeme.

Ještě jednu výhodu sekundárních analýz jako prostředku studia ženské otázky chceme zdůraznit: ani v naší socialistické společnosti neprobíhá sociální vývoj rovnoměrně, pokud jde o jednotlivé složky sociální struktury. Rovnoměrně ani probíhat nemůže, protože jednak existují různá historická a historickogenetická východiska, jednak jsou i rozdíly ve vazbě těchto složek na nejprogressivnější faktory společenské dynamiky. Například profesionálně kvalifikační struktura populace se nemůže vyvíjet rovnoměrně proto, že různé její části mají nesterýlný vztah k nejpronikavěji na tuto strukturu působícím momentům vědeckotechnické revoluce. Nerovnoměrnost vývoje jednotlivých složek sociální struktury je ovšem způsobena i vlivem řady jiných faktorů, mj. faktorů biologicko-fyziologické, psychologické i sociálně psychologické povahy.

Osvětlení otázky, jak a proč ve složité vrstvě pohybových nerovnoměrností figuruje ženská otázka, patří mezi důležité teoretické problémy sociologie. Současně však jde o otázku praktickou. Stále více

se prosazuje myšlenka sociálního plánování jako prostředku cílevědomého řízení rozvoje pracovních kolektivů a všech sociálních složek naší společnosti, které se má postupně stát komplementární součástí komplexního plánování jak na makroúrovni, tak na mikroúrovni. Sociální plán však bude reálný jen tehdy, bude-li orientován na takový rozvoj složek společenského kolektivu, který bude odpovídat výchozímu stavu a jejich vývojovým možnostem. Tento stav a vývojové možnosti musí být pravdivé a v relaci ke všem ostatním složkám analyzovány a určeny. V první řadě se tento požadavek nesporně týká ženské části populace.

Při posuzování předností sekundárních analýz jako jednoho z možných přístupů studia ženské otázky však nelze zapomínat ani na metodická úskalí těchto analýz. Jde o takové problémy, jako je rozmanitost konkrétně historické situace, v níž primární výzkumy byly prováděny, jako je nemožnost kontroly situace, za níž výzkumy proběhly, vázanost na použitou operacionalizaci zjišťovaných skutečností, na dané a těžko měnitelné postupy při měření atp.

Naše zkušenosti nám však potvrzují, že přednosti sekundárních analýz jsou větší než zmíněná úskalí a že poznatky z nich získané mohou sloužit jak k teoretickým zobecněním, tak ke konkrétním sociotechnickým opatřením při řešení ženské problematiky.

* * *

Skutečnost, že existuje řada materiálů shromážděných v rámci šíře koncipovaných sociologických výzkumů, jež mohou poskytnout řadu poznatků pro potřebu prohloubení a doplnění pohledu na problematiku postavení a úlohy žen v naší společnosti, chceme dokumentovat dvěma ukázkami z naší výzkumné činnosti. Týkají se jednak oblasti pracovní, jednak mimopracovní, a v obou případech pomáhají nejen dokreslovat některé nepříznivé okolnosti, do nichž jsou ženy v životní a pracovní praxi postaveny, ale i nadhazují další závažné otázky, jež naše praxe někdy příliš zjednodušeně zodpovídá.

První příklad se dotýká problematiky žen-inženýrek v naší ekonomické praxi.

Není třeba blíže vysvětlovat, že většímu inženýrským profesím zdaleka nelze trvale pokládat za profese ryze „mužské“ a ženu-inženýrku vidět spíše jako výjimku a nějaký občasný ústupek novotářským tendencím. Pokud jde o profesionální kategorii techniků-inženýrů, tradiční pohled zdaleka není ještě všude překonán; v tomto směru stojíme výrazně pozadu například ze stavem v Sovětském svazu. Při rostoucí potřebě vysoce kvalifikovaných techniků v souvislosti s vědeckotechnickou revolucí a při chronickém neplnění směrných čísel nových posluchačů na vysokých školách technického směru stává se však odvětnější orientace na výchovu žen-inženýrek stále nezbytnější potřebou, tím spíše, že například naše střední všeobecně vzdělávací školy jsou značně feminizovány a nedodávají potřebný počet zájemců-mužů, i z četných důvodů dalších. Masovější vstup žen například do profesí inženýr-strojař, inženýr-elektrotechnik ap. je jistě záležitostí celé školské soustavy, větší popularizace těchto profesí mezi ženami. Naše poznatky pomáhají zdůraznit rovněž druhou stránku mince a ukázat, že nemenší měrou se musí stát také záležitostí průmyslového terénu samého. Opíráme se tu o dodatečnou analýzu zjištění našeho výzkumu postavení a úlohy inženýrských pracovníků, který jsme uskutečnili u příležitosti 25. výročí založení Vysoké školy strojní a elektrotechnické v Plzni.

Soubor téměř 1000 absolventů a absolventek této školy nám při této příležitosti vyplnil speciálně konstruované dotazníky, jejichž jádro tvořil autoprofesiogram, poskytující dobrý přehled o povaze práce a pracovních míst, které tyto inženýři zastávají, i o zaujímaných postojích k nim. V konfrontaci s dalšími poznatky, získanými jinými technikami, jsme obdrželi dosti ucelený obecný obraz situace nové inženýrsko-technické generace.³ Vzhledem k tomu, že mezi základními personálními indikátory byl v našich materiálech zaveden i ukazatel muž - žena, je možno dodatečným rozbořením přispět i k tématu, k němuž je zaměřeno toto číslo.

Srovnání respondentů inženýrů i inženýrek potvrzuje shodně, že mateřským

pracovištěm techniků inženýrské kvalifikace nutně zůstává průmyslový podnik a že po této stránce není prakticky rozdílu mezi ženami a muži. Rozdíl nacházíme pouze v tom, že uplatnění na neprůmyslových pracovištích u žen bývá poněkud pestřejší (školy, národní výbory, odbory atd.):

Tabulka 1. Typ zastávaného pracoviště

Typ pracoviště	Inženýři	Inženýrky
Průmyslový podnik a jeho součásti	70,5	71,1
Jiný typ pracoviště	29,5	28,9
Celkem	100,0	100,0

Vážným rozdílem však je, že ženy-inženýrky podstatně častěji přitom zastávají místa subordinovaná a daleko méně obsazují místa vedoucí. Svědčí o tom například zjištění uvedená v tabulkách 2 a 3.

Tabulka 2. Pracovní postavení

Respondent	Inženýři	Inženýrky
Má podřízené pracovníky	78,9	47,5
Nemá podřízené pracovníky	21,1	52,5
Celkem	100,0	100,0

Stav, že ženy zastávají většinou řadová místa, spojená daleko méně s řídicí odpovědností a pravomocí, je dokumentován také skutečností, že 90 % respondentek je zařazeno do kategorie tzv. „samostatných“ pracovníků (nikoli vedoucích), zatímco v téže kategorii zůstává jen zhruba polovina respondentů.

I když nemá být řečeno, že pracovní místa zaujímaná ženami-inženýrkami nejsou společensky důležitá a nemusí poskytovat i zajímavou práci, přesto jde ne-

³ Informace pro Sociologický časopis je připravována.

Tabulka 3. Podíl na řídicí práci

Zastoupení řídicí a organizační práce	Inženýři	Inženýrky
Převažující	27,9	10,5
Částečné	45,3	36,8
Žádné	26,8	52,7
Celkem	100,0	100,0

sporně častěji o místa méně náročná a v rámci míst inženýrských spíše podřadnější. Autoprofesiografické údaje to vystihují například evidentním rozdílem ve výši nároku na logické myšlení (viz tabulka 4).

Tabulka 4. Nároky pracoviště na logické myšlení

Nároky zastávaného místa na logické myšlení	Inženýři	Inženýrky
Vysoké	52,4	36,8
Průměrné	44,8	57,9
Nízké	2,8	5,3
Celkem	100,0	100,0

Svědčí o tom poněkud i faktor náročnosti na nervovou soustavu, který je – pokud se týká vlastní práce inženýrek – méně silně akcentován (viz tabulka 5).

Tabulka 5. Náročnost zastávané práce na nervovou soustavu

Nároky na nervovou soustavu	Inženýři	Inženýrky
Vysoké.	43,0	36,8
Průměrné	53,0	63,2
Nízké	4,0	0,0
Celkem	100,0	100,0

Přirozeným důsledkem tohoto relativně nižšího pracovního zařazení je také relativně nižší platové zařazení (viz tabulka 6).

Tabulka 6. Výše čistého měsíčního příjmu

Platová skupina	Inženýři	Inženýrky
do 2000 Kčs	8,2	36,8
2001–2500	27,9	52,7
2501–3000	30,7	7,9
3001–3500	18,8	2,6
3501 a výše	14,4	0,0
Celkem	100,0	100,0

Uvedené údaje svědčí dostatečně o tom, že ženy-inženýrky realizují svou vysokoškolskou kvalifikaci u nás zatím daleko méně, nalézáme je daleko častěji na místech hůře placených a méně atraktivních. Samo postavení a úloha žen-inženýrek nejsou dostatečně stimulující pro zvýšení zájmu žen o inženýrská studia, společenská praxe tu nijak nepodporuje úsilí příslušných složek školních a v některých případech působí spíše negativně.

Vysvětlení, které se tu mnohdy nabízí, se zdá být jednoduché: vinen je konzervatismus a s ním spojená nedůvěra v ženy-inženýrky v některých našich závodch a dalších institucích, vina spočívá v nedostatku přesvědčovací dovednosti a vytrvalosti na našich školách atp.

Analýza našeho sociologického materiálu však varuje před tím, hledat východisko pouze nebo především v těchto směrech. Porovnání rozdílů mezi muži a ženami v profesionální roli inženýrů-techniků vede například k zjištění patrnému z tabulky 7.

Tabulka 7. Celková spokojenost s vykonávanou prací

Hodnocení	Inženýři	Inženýrky
Velmi dobrá	34,5	34,2
Průměrná	56,1	52,6
Nedostatečná	9,4	13,2
Celkem	100,0	100,0

Ukazuje, že většina žen se identifikuje se svou současnou rolí a je vcelku

se svou prací spokojena. Rozdíly mezi muži a ženami nejsou tu nijak výrazné, přestože bychom předpokládali podstatně častější nespokojenost u žen. Naše analýza naznačuje, že ženy často hodnotí svou pracovní pozici a roli především z hlediska svých dalších povinností v rodině a mimo pracoviště, a že v řadě případů vědomě rezignují na náročnější místa a vzestup v organizační hierarchii podniku. Od zjednodušených přístupů se tak dostáváme ke komplexnějšímu pohledu a blíže ke kořenům zjištěné málo uspokojivé situace.

Obezřelá konfrontace těchto a dalších poznatků, původně zachycených v jiném vztahovém rámci, by mohla pomoci z různých stran pronikat nejen hlouběji k podstatě společenského problému uplatnění kvalifikovaných žen v průmyslové praxi, ale i přibližovat se k adekvátnějšímu formulováním cest k jeho řešení.

Druhý náš příklad se týká volného a mimopracovního času žen. Naše sociologie přinesla již řadu poznatků týkajících se volného času a kulturního života československých žen. Dosti ilustrativní jsou například zjištění v knize B. Filipcové *Člověk, práce, volný čas* (Praha, Svoboda 1966), opírající se o různé statistické údaje. Také v této oblasti by nepochybně bylo možno nalézt ne jeden empiricko-teore-

Tabulka 8. Činnosti převážně vykonávané v mimo-pracovním čase

Druh činnosti	Muži	Ženy
Takové, k nimž mne nutí tlak potřeby udržet chod domácnosti a rodiny	46,1	66,4
Takové, o něž mám vnitřní zájem	53,9	33,6
Celkem	100,0	100,0

tický sociologický výzkumný materiál, jehož další zpracování by bylo přínosné.

V uplynulých letech jsme uskutečnili na statisticky reprezentativním souboru 1255 občanů města Plzně sociologický výzkum týkající se mimopracovního času a kulturního života v plzeňské městské aglomeraci. Použili jsme přitom běžných výzkumných technik a především poměrně obsáhlého dotazníku, který zahrnoval i údaj o tom, zda respondentem je žena nebo muž.

Také naše výzkumy při provedené analýze potvrzují známou tezi, že ženy mají k dispozici méně volného času, jímž by svobodněji disponovaly podle své osobní záliby a že jsou vůči mužům v nevýhodě.

Tabulka 9. Využití volných sobot v celoročním průměru

Činnost	Muži	Ženy
Jezdím mimo Plzeň, na chatu, k příbuzným, na pravidelné návštěvy	36,2	37,0
Zabývám se zejména různými domácími pracemi, údržbou atd.	26,0	40,5
Čtu odbornou literaturu nebo vykonávám jiné činnosti související s povoláním	3,5	0,0
Zabývám se svými koníčky a zájmovým studiem (filatelie, motorismus, umění apod.)	8,2	0,2
Převážně odpočívám, chodím na procházky, poslouchám rádio, sleduji televizi, čtu denní tisk a časopisy atd.	17,5	15,2
Využívám je jinak	8,6	7,1
Celkem	100,0	100,0

Je zřejmé, že většina mužů se zabývá ve svém volném čase činnostmi, o něž mají vnitřní zájem, zatímco u žen převažují domácí povinnosti, jež neúprosňe determinují i čas na vyžití kulturní. Tato skutečnost se opakovaně prokázala i v přehledu o využívání volných sobot (tabulka 8). Více než 40 % žen využívá i tohoto času především k plnění domácích povinností. Závislost mezi využitím volných sobot a příslušností ke skupině mužů a žen je statisticky prokázána.⁴ Tabulka 9 ukazuje, že ani jedna žena v souboru se o volné sobotě nevěnuje především odborné a vzdělávací činnosti a téměř žádná svému osobnímu koníčku. Nepochybně jsou to opět především proslulé dvě hlavní role většiny žen naší společnosti — práce v zaměstnání a v domácnosti —, jež i zde omezují jejich možnosti dalšího osobního rozvoje a věnování se vlastním zálibám.

U podobných konstatování často naše sociologické rozbory končí. Jde o poznatky, jež nelze v žádném případě zlehčovat, a o problém, kolem něhož se právem vedou četné diskuse. Stávající dělba práce mezi muži a ženami nesporně přináší mužům řadu výhod a ženy právem často volají po jejím zlepšení.

Dodatečná analýza našich materiálů však současně připomíná, že zdaleka ne všechny odlišnosti ve skupině žen a mužů je možné klást do přímé souvislosti s uvedenými dvěma rolemi a s mimořádnou časovou tísní pracujících žen. Sledujeme-li další momenty týkající se rozdílů v trávení volného času a v kulturním životě u příslušníků obou pohlaví, pak se dostáváme k diferencím, jež bude složitější vysvětlovat a které mají nejspíše svůj zdroj v některých odlišnostech osobnostních, ve sféře hodnotové, zájmové aj. Chceme-li vyjit vstříc ženám při uspokojování jejich potřeb a napomoci jejich plnější seberealizaci, pak i v oblasti sociologického výzkumu musíme říci více.

Naše následné rozbory demonstrují například velmi zajímavé rozdíly mezi mužským a ženským obyvatelstvem v návštěvnosti různých kulturních zařízení (tabulky 10, 11 a 12).

Muži se nám představují jako častější

Tabulka 10. Návštěva biografů

Četnost	Muži	Ženy
Několikrát do měsíce	27,9	13,9
Přibližně jedenkrát za měsíc	21,4	27,2
V roce jen občas	43,6	47,4
Nechodím	7,1	11,5
Celkem	100,0	100,0

Tabulka 11. Návštěva divadel

Četnost	Muži	Ženy
Pravidelně (např. na předplatné)	8,2	12,0
Jen tehdy, jestliže má program zvláště zajímavý	70,2	71,1
Nechodím	21,6	16,9
Celkem	100,0	100,0

návštěvníci kina. Na druhé straně ženy nacházíme častěji mezi návštěvníky divadel, koncertů apod. Nejvýrazněji vystupují rozdíly mezi ženami a muži v návštěvnosti koncertů (tzv. vážné hudby). Dokonce je možné do jisté míry hovořit o koncertech jako o převážně ženské záležitosti. Tato skutečnost bývá ostatně potvrzována i běžným pohledem do našich koncertních síní.

Tabulka 12. Návštěva koncertů (tzv. vážné hudby)

Četnost	Muži	Ženy
Pravidelně	0,4	6,6
Jen tehdy, když mě program zvláště zajímavý	28,2	50,8
Nechodím	71,4	42,6
Celkem	100,0	100,0

⁴ $\chi^2=69,51$ při kritické hodnotě $\chi^2=11,10$. Také ostatní tabulky byly statisticky testovány, avšak

vzhledem k tomu, že závislosti jsou většinou zřejmé, příslušné údaje vypouštíme.

Tabulka 13. Hodnocení dosavadního rozsahu vlastní návštěvy divadel, koncertů apod.

Hodnocení	Muži	Ženy
Dosavadní rozsah mi vyhovuje	11,7	11,6
Počet návštěv by se zvýšil, kdybych měl více peněz	13,2	14,5
Počet návštěv by se zvýšil za předpokladu většího rozsahu volného času	23,0	25,3
Počet návštěv by se zvýšil při větších příjmech i větším rozsahu volného času	23,1	38,0
Počet návštěv by se zvýšil, kdyby byl v těchto zařízeních lepší program	24,0	6,2
Myslím, že budu chodit do veřejných kulturních zařízení stále méně	5,0	4,4
Hodnocení	100,0	100,0

Příčiny těchto rozdílů by samozřejmě vyžadovaly zvláštních studií. Dostáváme se tu k otázkám citového založení, životního stylu atd. K bližšímu objasnění můžeme přispět i struktura odpovědí, kde respondenti a respondentky provádějí hodnocení dosavadního rozsahu své návštěvy kin, divadel, koncertů ap. (tabulka 13).

Rozdíl mezi muži a ženami, statisticky opět plně signifikantní ($\chi^2 = 70,16$ při krit. hodnotě 11,10), spočívá ve zvýšeném zdůraznění potřeby více volného času a peněz u žen než u mužů, přičemž, jak vidíme, u mužů výrazně vystupuje i moment kritického vztahu k programu těchto kulturních zařízení (zhruba čtvrtina respondentů-mužů).

Kritický vztah k programovému obsahu nemusí být sám o sobě zápor, a po-

kud by vyjadřoval zvýšenou ideovou a uměleckou náročnost, byl by jistě vítaným zjevem. Jak je tomu ve skutečnosti, však naznačuje tabulka 14.

Číslo hovoří pro ženy jako publikum vnímavější a náročnější. Napovídají, že kritika vedená ze strany mnohých mužů má v sobě tendenci ke zvýšení únikovosti, k povrchnosti a obětování hlubších kulturních hodnot. Naproti tomu se u žen projevuje zvýšená citovost a nabízí se i hypotéza o smyslu žen pro hlubší prožitky. K jejímu potvrzení by však bylo třeba dalších zkoumání.

Za pozoruhodné pokládáme i několik dalších rozdílů, jež jsme následným rozbořením skupiny žen a mužů zjistili a které nám mohou pomoci předchozí poznatky doplnit z poněkud jiných stránek.

Tabulka 14. Hodnota očekávaná od návštěvy kina, divadla, koncertů apod.

Hodnota	Muži	Ženy
Spíše oddych, uvolnění a zapomenutí na denní starosti	72,4	56,1
Spíše citový prožitek, podněty k přemýšlení a ke způsobu svého života	27,6	43,9
Celkem	100,0	100,0

Mezi oběma skupinami je téměř naprostá shoda v aktivní kulturní činnosti. V obou případech je záležitostí asi pouze čtvrtiny dospělé populace. Ženy přitom dávají dosti jednoznačně přednost zpěvu a hraní na hudební nástroje (19,4 %), zatímco u mužů je tato činnost daleko bohatěji diferencována (hraní na různé nástroje, výtvarné záliby, literatura aj.). Příznačné je, že ženy jsou pro uspokojování své záliby také častěji ochotny podrobit se odbornému vedení, a to i za finanční odměnu (12,1 %), zatímco takových mužů je daleko méně (4,7 %). Ženy také častěji absolvovaly různé formy mimoškolního vzdělání (kursy Lidové univerzity, Lidové akademie, Závodní školy práce ap.), a to v 47 % (muži 37,2 %).

Pokud jde o náplň volného času, je závažný poznatek, že muži i ženy dávají přednost tomu, aby ho trávili v rodině. Ženy ještě o něco častěji než muži:

Tabulka 15. Trávení volného času

Místo pobytu	Muži	Ženy
V rodině	67,8	73,9
Ve veřejných společenských místnostech	6,7	2,9

Ve světle poznatků našeho výzkumu se tedy žena jeví jako osoba méně kvalifikačně využívaná, více vázaná na rodinu a domácnost, disponující menší sumou volného času a kulturněji orientovaná.

* * *

Věříme, že doporučení využívat při studiu ženské problematiky co nejvíce také výzkumných materiálů získaných v četných výzkumech v zásadě orientovaných do jiných oblastí bylo dostatečně doloženo jako užitečné. Je přirozené, že by nemohlo jít o mechanickou sumaci takto získaných poznatků, ale o jejich kritickou, obezřelou konfrontaci. V oblasti volného času žen se nám tu přímo nabízí srovnání s výzkumy M. Cejpa (Výzkumný ústav kultury) a dalšími. Do takovéto konfrontace by nutně měly být zahrnuty i materiály ze speciálních výzkumů zaměřených na žen-

skou otázku. Právě průběžná konfrontace s těmito materiály by pomáhala překonávat některá úskalí spojená se změnou referenčního rámce, kterou s sebou sekundární analýza přináší. Tato úskalí se týkají stránky obsahové i metodologické; tak například speciální výzkumy J. Bauevové vedou k poznatku, že ženy mívají ve svých výpovědích týkajících se jejich práce tendenci tuto práci poněkud podceňovat (muži naopak). Tento poznatek nelze ztrácet se zřetelem ani při další práci s autoprofesiogramy, jež jsme zde uváděli. Pokud pak jde o řešení obecnějších otázek vztahu teoretického konceptu a vlastní sekundární analýzy, problematiku typu zobecnění při sekundární analýze, problém vztahu statistické indukce v sekundární analýze a jiné otázky, z nichž některých jsme se dotkli již v úvodu, platí i v této tematické oblasti obecná pravidla a doporučení, která o sekundárních analýzách nalezneme v příslušné metodické literatuře, a to spíše zahraniční než domácí, v níž sekundárním analýzám nebývá věnována patřičná pozornost.

Резюме

Чех В. - Юкл Э.: Непользованный источник изучения женского вопроса

Авторы обращают внимание на т. наз. «вторичный анализ» материалов, полученных в самых разнообразных социологических исследованиях, использующих и признак мужщины — женщины. Этот источник они признают вторым по значению — непосредственно вслед за монографическими исследованиями женского вопроса. Он обладает рядом преимуществ: значительное богатство наличного материала, ждущего лишь дальнейшей обработки, четкое выделение «женской» проблематики в непрерывном сооставлении с «мужской» и т. д. В статье критически указывается на некоторые методологические трудности (разнообразие конкретных исторических условий, в которых проходили исследования, связь с использованной операционализацией выявляемых фактов и т. п.). Возможность и целесообразность предлагаемого анализа раскрывается на материалах двух крупных исследований, которые осуществлены авторами: первое касалось проблем женщин-инженеров в экономической сфере, второе деятельность женщин во внерабочее время. Эти и другие материалы, рассматриваемые в новых рамках изучения различных аспектов положения и развития женщин, бы несомненно обогатили познание в данной области общественной реальности.

Summary

Čech V. — Jukl E.: A Neglected Source of Research into the Problem of Woman

In the present paper, attention is devoted to the secondary analysis of materials obtained within the framework of most various sociological researches wherein also man-woman characteristics are playing their part. This source of knowledge is designated as the second most significant one — beside special monographic studies of the woman's problems — offering a great number of advantages (an abundance of ready materials merely waiting for further elaboration, a clear differentiation of "problems of woman" in permanent confrontation with "problems of

man", etc.). Also some methodological hindrances (diversity of the concretely historical situation wherein researches were taking place, dependence upon the applied operationalization of ascertained facts, etc.) are critically referred to. The possibility and utility of this method are made evident on the materials obtained from two extensive researches carried out by the authors: the first of these is concerned with problems of women-engineers in economic practice, the second with free-time activities of women. These and other materials, evaluated within a new reference frame of the research into various aspects of the position and development of the female part of the population, would undoubtedly enrich the knowledge of this area of social reality.

Vývoj zaměstnanosti žen v ČSSR 1954—1973 ve světle vybraných statistických ukazatelů

MIROSLAV FORET - MICHAL ILLNER

Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha

Při analýze vývoje zaměstnanosti žen v naší republice se jako jeden z dílčích informačních zdrojů mohou uplatnit také některé dlouhodobě sledované statistické ukazatele ekonomické aktivity ženské populace. Rozbor časových řad těchto ukazatelů může vhodně dokreslit kvalitativní historickou analýzu měnícího se postavení ženy v naší společnosti, může vytvořit rámec pro interpretaci podrobněji zaměřených sociologických výzkumů a může pochopitelně také představovat důležitou informaci pro řízení a plánování. Dlouhodobé časové řady je možné extrapolovat a získané hodnoty pak využít prognosticky, tj. chápat je orientačně jako tu variantu budoucnosti, která by mohla nastat, pokud by se sledované ukazatele vyvíjely mechanicky podle trendu založeného v minulosti. Tato informace může v některých případech naznačit potenciální ekonomické a sociální problémy a tak i směr nezbytných společenských intervencí.

Cílem této stati je podat přehled o minulém vývoji několika statistických ukazatelů charakterizujících celkovou úroveň zaměstnanosti žen v naší vlasti a strukturu této zaměstnanosti podle sektorů a odvětví národního hospodářství. Přehled je doplněn výsledky extrapolace těchto řad do r. 1990. Snažili jsme se volit ukazatele, které by sledované jevy charakterizovaly co nejvýstižněji, byly ve statistice k dispozici v dlouhodobé perspektivě¹ a jejichž počet by byl úměrný rozsahu této zprávy. Je však zřejmé, že úroveň i strukturu ekonomické aktivity žen by bylo možné postihnout i prostřednictvím jiných, resp. dalších statistických údajů a že tedy ukazatele, s nimiž zde budeme pracovat, jsou z hlediska teoretického rozboru ženské zaměstnanosti do určité míry arbitrární.

Úroveň zaměstnanosti žen charakterizujeme

1. podílem žen pracujících v národním hospodářství z celkového počtu žen,
2. podílem žen pracujících v národním hospodářství z celkového počtu žen v produktivním věku (15–54 let),
3. podílem žen na počtu pracujících v národním hospodářství.

Prvé dva ukazatele zobrazují proces postupného včleňování ženské populace do pracovního procesu, přičemž druhý z nich naznačuje, jak se postupně vyčerpává ona věková kategorie (tj. kategorie 15–54letých), kterou můžeme považovat za vlastní rezervoár ženské pracovní síly. Třetí indikátor pak ukazuje, jak se v důsledku uvedeného procesu postupně mění složení celého souboru pracujících v národním hospodářství, pokud jde o zastoupení jednotlivých pohlaví.

*Strukturu zaměstnanost žen*² analyzujeme jednak podle národohospodářských sektorů — sledujeme proto podíly žen mezi pracujícími

1. v primárním sektoru,
 2. v sektoru sekundárním a
 3. v sektoru terciárním,
- jednak podle několika vybraných národohospodářských odvětví; zařazujeme ukazatele
4. podíl žen mezi pracujícími v průmyslu,
 5. ve stavebnictví,
 6. v zemědělství,
 7. v obchodě a veřejném stravování,
 8. v dopravě (nevýrobních složkách),
 9. ve vědě a výzkumu,
 10. ve zdravotnictví a sociální péči,
 11. ve školství, kultuře a osvětě,
 12. v soudnictví a správě.

¹ Všechny dále uvedené ukazatele zachycují konečný stav — tzn., že jejich hodnoty byly zjištěny k 31. 12. příslušného roku.

² Pokud v dalším hovoříme o „zaměstnanosti žen“,

máme na mysli procentuální zastoupení žen v celkovém počtu pracujících jednotlivých úseků národního hospodářství, a nikoliv podíl žen pracujících v těchto úsecích na celkovém počtu pracujících žen.

Ukazatele 4–7 zachycují zaměstnanost žen v některých výrobních odvětvích, ostatní se vztahují k odvětvím nevýrobním. Pohyb těchto ukazatelů vystihuje proces diferencovaného uplatnění ženské pracovní síly na různých úsecích národního hospodářství, a tedy současně i vývoj jejich feminizace, resp. maskulinizace. Jde o proces reagující na celou řadu různých faktorů – mj. na odlišný obsah práce v jednotlivých odvětvích a s tím spojené rozdíly v kvalifikačních nárocích a pracovních podmínkách, včetně časového režimu práce, na měnící se priority rozvoje různých strukturních složek národního hospodářství v průběhu budování socialistické ekonomiky a vědeckotechnického rozvoje a z toho plynoucí změny v nárocích na pracovní síly a ve mzdové úrovni, na kulturně podmíněné představy o „adekvátních“ ženských profesích apod.

Cílem přehledu není pokoušet se o vysvětlení zjištěných trendů a o jejich vztahení ke komplexu politických, ekonomických a sociálních změn, jimiž naše společnost v uplynulých dvaceti letech prošla. Jeho funkce je spíše *deskriptivní*; omezuje se proto jen na prezentaci a popis průběhu časových řad získaných z publikovaných i nepublikovaných statistik³ a na jejich extrapolaci – s tím, že celkovou analýzu vývoje zaměstnanosti žen v ČSSR bude třeba provést v jiné souvislosti, na základě podstatně širší a různorodější informační báze a s využitím nejen empirických, ale také kvalitativních historických postupů. Pro takový rozbor zde chceme poskytnout určitý výchozí materiál, i když nezbytně materiál dílčí a omezený.

Ještě však poznámku o *metodice*, kterou jsme při extrapolaci časových řad těchto ukazatelů použili, a o způsobu, jakým je třeba extrapolované hodnoty číst.⁴ Extrapolace byla provedena tak, že pro každou časovou řadu byl automaticky zvolen nejvhodnější ze tří možných základních typů trendu (lineární, exponenciální a logaritmický) a ten byl pak dále zpřesněn autoregresní transformací podle

zjištěné míry setrvačnosti ve vývoji řady (touto cestou byla získána střední varianta extrapolace označovaná dále jako „*mid*“ varianta). Parametry trendů byly odhadnuty metodou nejmenších čtverců a doplněny o výpočty obvyklých testovacích charakteristik.⁵ Hladina významnosti byla zvolena 0,05, hraniční body konfidenčního intervalu vytvořily maximální a minimální varianty vypočtené extrapolace označené v dalším „*maxi*“ a „*mini*“.

Jak jsme už uvedli, hodnoty získané extrapolací je třeba posuzovat se značnou rezervou; jsou získány v podstatě mechanickým prodloužením minulého vývoje jednotlivých ukazatelů a neberou tedy v úvahu kvalitativní změny, k nimž bude ve vývoji našeho národního hospodářství a v postavení ženy docházet, ani vztahy, kterými jsou sledované ukazatele navzájem spojeny. Nevyjadřují tedy očekávanou budoucnost, ale demonstrují jen eventuelní stav, do jakého by se sledované ukazatele mohly případně dostat, pokud by pokračovaly tendence z let 1954–1973. Protože tento předpoklad je zřejmě ne-realistický, může extrapolace plnit jen orientační funkci.

Vývoj úrovně zaměstnanosti žen v národním hospodářství ČSSR

Celkovou úroveň zaměstnanosti žen v národním hospodářství charakterizujeme pomocí tří ukazatelů, jejichž vývoj za léta 1954–1973 znázorňuje graf č. 1.

Časová řada prvních dvou uvedených indikátorů – *podílu žen pracujících v národním hospodářství z celkového počtu žen* a *z počtu žen v produktivním věku* – vystihuje, jak jsme uvedli, proces postupného vtažování ženské populace do pracovního procesu, či opačně, proces postupného vyčerpávání rezervoáru ženské pracovní síly.

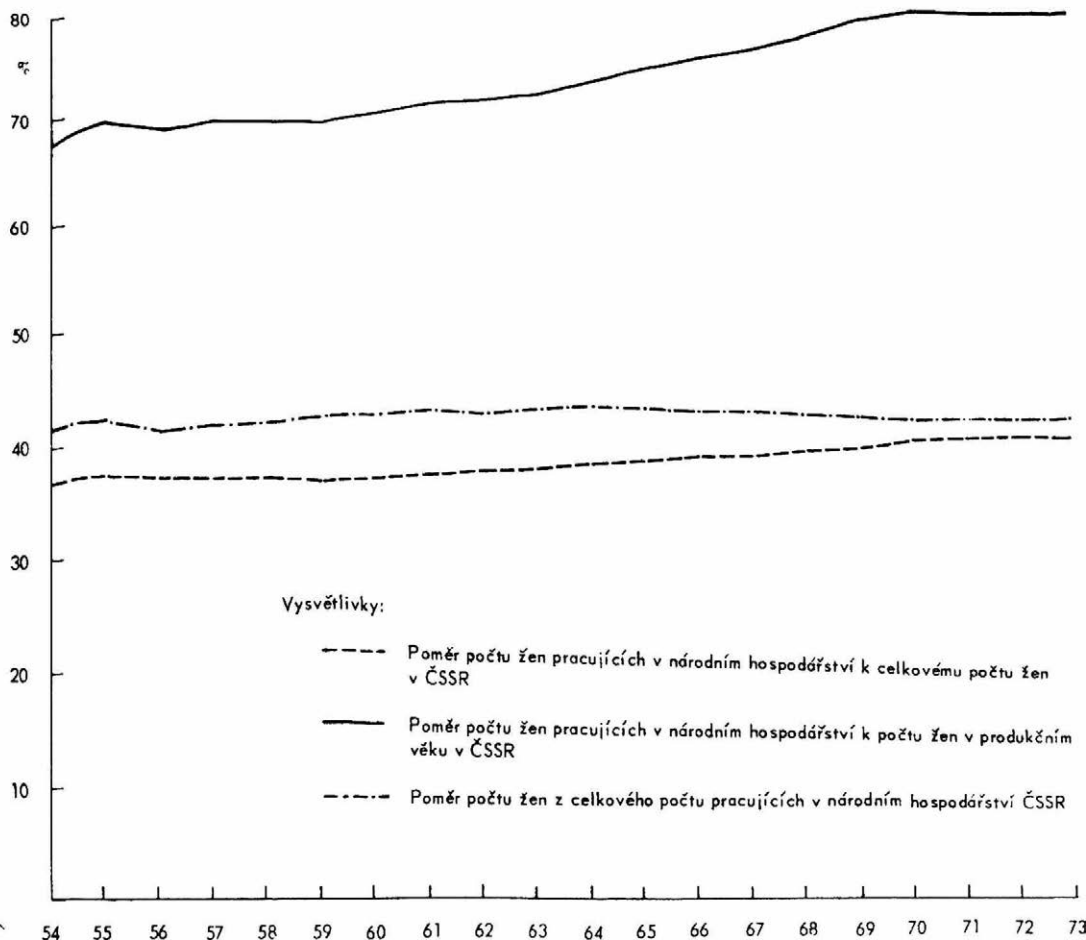
V roce 1954 pracovalo v národním hospodářství 37 % všech žen v ČSSR; po vzrůstu ukazatele v následujícím roce nastal v letech 1956–1960 pokles a stagnace, které však byly od roku 1961 vystrídány

³ Časové řady, které uvádíme, nejsou v tak hluboké retrospektivě běžně dosažitelné. Získali jsme je převážně výpisem z interních materiálů Federálního statistického úřadu v Praze.

⁴ Za metodickou pomoc v těchto otázkách děku-

jeme pracovnímu kolektivu ing. I. Šujana, CSc. z VVS, OSN v Bratislavě.

⁵ V tomto materiálu uvádíme pouze standardní odchylky k jednotlivým parametrům rovnice; čtenář je najde vždy pod příslušným parametrem.

již trvalým růstem. V roce 1973 již pracovalo v národním hospodářství 46 % všech žen a Československo tak dosáhlo jedné z největších zaměstnaností žen na světě. Absolutní roční přírůstek ukazatele činil 0,52 %, relativní přírůstek 1,27 %.⁶ Vysoká hodnota ukazatele dovoluje předpokládat, že jeho další růst je již omezen a že v dohledné budoucnosti je třeba počítat s dosažením prahu nasycenosti.

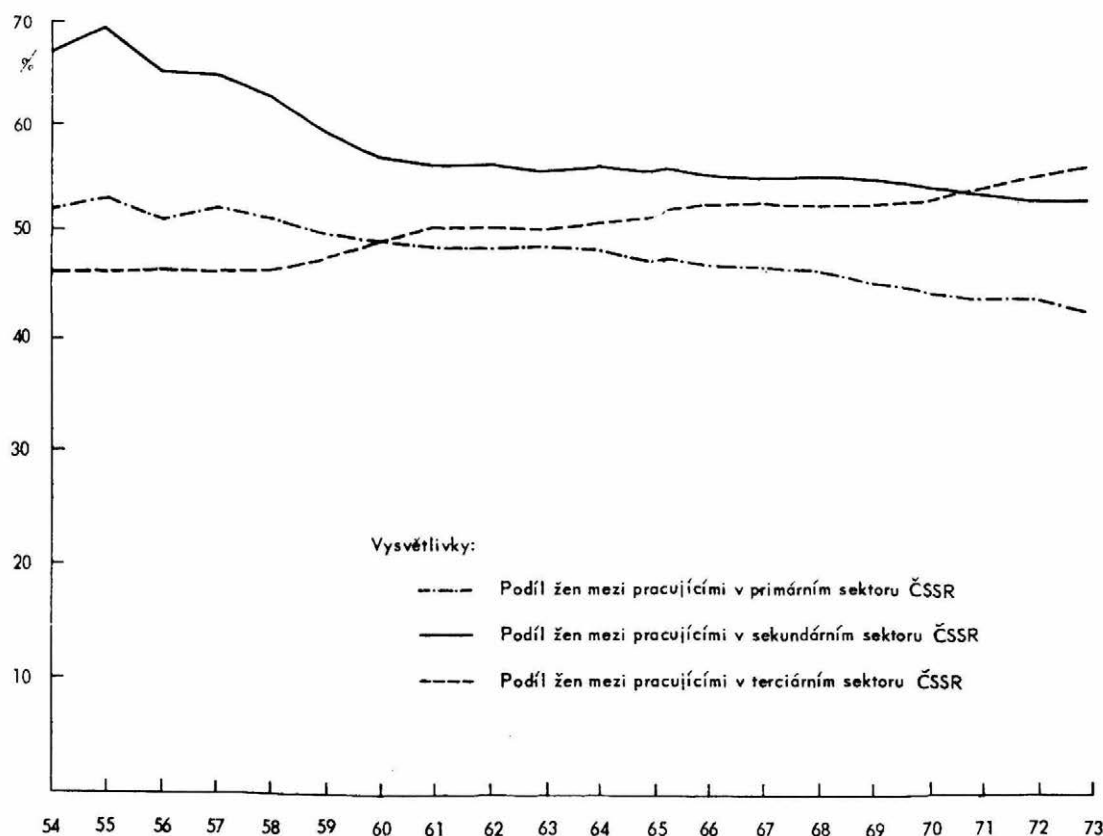
Tento předpoklad potvrzuje i průběh dalšího ukazatele, totiž podílu žen pracujících v národním hospodářství z celkového počtu žen v produkčním věku. Na počátku sledovaného období představoval

tento podíl 68 %, do konce padesátých let byl jeho vývoj kolísavý, kdežto od počátku šedesátých let již jednoznačně rostl. Maxima ve výši 84,5 % dosáhl v letech 1971–1972, v posledních letech sledovaného období stagnuje. Absolutní průměrný roční přírůstek byl 0,32 %, relativní přírůstek 0,73 %.

Třetí ukazatel naznačuje, jak se měnil podíl žen mezi všemi *pracujícími v národním hospodářství* ČSSR. Na počátku roku 1954 činil tento podíl 41,8 %, do konce padesátých let se pak jen mírně zvětšoval a teprve od roku 1960 má zřetelně rostoucí trend. Nejvyšší hodnoty 47,6 % dosáhl

⁶ Pomocí průměrného absolutního ročního přírůstku (resp. úbytku), který je dvacetiletým průměrem absolutních diferencí hodnot časové řady, a průměrného relativního ročního přírůstku (resp. úbytku), který je průměrem diferencí zrelativizovaných

vzhledem k hodnotě ukazatele ve výchozím roce 1954, jsme vyjádřili tempo vývoje hodnot ukazatele. Obě míry jsou rozhodující pro posouzení celkového vývoje časové řady (růst, pokles apod.) — nikoli tedy pro tvar regresní rovnice.

tento ukazatel na konci sledovaného období, poslední tři léta však již byla ve znamení zpomalujícího se růstu. Absolutní roční přírůstek činil průměrně 0,32 ‰, relativní 0,73 ‰.

Všechny tři uvedené ukazatele se zřejmě již přiblížily k hodnotám představujícím jejich objektivně podmíněnou hranici. I když v ČSSR ještě existují určité omezené zdroje ženských pracovních sil, které by bylo možné v příštích letech mobilizovat (máme na mysli některé oblasti Slovenska a část práceschopné populace v poprodukčním věku), nelze již pravděpodobně do budoucna s výrazným růstem celkové zaměstnanosti žen počítat.

Vývoj podílu žen v jednotlivých sektorech národního hospodářství⁷

Jednotlivé národohospodářské sektory se co do uplatnění ženské pracovní síly po celé sledované období lišily a odlišná byla i dynamika této ženské participace. Počáteční obraz s nejvyšším podílem žen v sekundárním sektoru (67,6 ‰) a nejnižším v sektoru terciárním (46,8 ‰) se postupně měnil ve prospěch terciárního sektoru; zaměstnanost žen v ostatních dvou sektorech postupně klesala. V roce 1960 se vyrovnal podíl žen v terciárním sektoru s jejich zastoupením v sektoru primárním, v roce 1971 došlo k vyrovnání

⁷ Údaje o jednotlivých sektorech jsme získali shrnutím dat za odvětví národního hospodářství. Do primárního sektoru byly zařazeny zemědělství a lesnictví. V sekundárním sektoru jsou zbývající výrobní odvětví — tj. průmysl, stavebnictví, spoje, MTZ, obchod a veřejné stravování a nákup zemědělských výrobků. Terciér tvoří celý soubor nevýrobních odvětví národního hospodářství. Toto čle-

nění, navazující na způsob konstrukce národohospodářských sektorů v práci *Demografie* autorů V. Srba, M. Kučery a L. Růžičky (Svoboda, Praha 1971, s. 182), není jediným možným přístupem. Jiné metodiky užila např. ve své nedávno publikované knize o zaměstnané ženě a rodině J. Bauerová (*Zaměstnaná žena a rodina*, Práce, Praha 1974, s. 47).

Tabulka 1. Extrapolace podílu žen mezi pracujícími sektory národního hospodářství ČSSR do roku 1990

Rok	Primární sektor			Sekundární sektor			Terciární sektor		
	Mini	Midi	Maxi	Mini	Midi	Maxi	Mini	Midi	Maxi
1978	43,8	45,1	46,4	48,3	51,9	55,5	60,4	62,0	63,5
1980	43,1	44,4	45,8	46,9	50,7	54,4	61,7	63,3	64,9
1983	42,0	43,4	44,8	44,9	48,8	52,8	63,6	65,3	67,0
1985	41,2	42,7	44,2	43,5	47,6	51,7	64,8	66,6	68,4
1990	39,3	41,0	42,6	40,2	44,7	49,2	68,0	69,9	71,9

se sektorem sekundárním. Na konci sledovaného období byl tedy v roce 1973 největší podíl ženských pracovníc v terciárním sektoru (58,8 %) a nejmenší v sektoru primárním (46,3 %); v sekundárním sektoru byla v tomto roce zaměstnanost žen 55,4 %.

Podíváme-li se na graf č. 2 z hlediska feminizace jednotlivých národohospodářských sektorů, můžeme v průběhu uplynulých dvaceti let vysledovat tyto trendy:

Primární sektor se stal sektorem nevýrazně maskulinizovaným; ukazatel vytrvale, i když nevýrazně klesal. Jeho absolutní průměrný roční úbytek činil 0,35 %, relativní úbytek 0,69 %. Ke stagnaci nebo lokálnímu růstu jeho hodnoty docházelo v letech 1955, 1957, 1966, 1967, 1970 a 1972.

Sekundární sektor se z výrazně feminizovaného stal sektorem s jen nevýraznou většinou ženských pracovníc. Hodnota ukazatele podstatně poklesla zejména do roku 1960, kdežto od té doby již její sešup tak markantní není; k jeho stagnaci nebo lokálnímu růstu docházelo v letech 1955, 1964, 1967, 1968, 1970. Absolutní roční úbytek ukazatele byl 0,62 %, relativní úbytek 1,0 %.

Terciární sektor se z nevýrazně maskulinizovaného stává sektorem stále výrazněji feminizovaným. Ukazatel vytrvale a poměrně výrazně rostl, lokální odchylky od trendu byly zaznamenány v letech 1957, 1962, 1963 a 1967. Absolutní roční přírůstek byl 0,68 %, relativní 1,21 %.

Tyto trendy se odrážejí i v extrapolaci uvedených ukazatelů,⁸ jejíž výsledky uvádí tabulka č. 1.

Extrapolace naznačuje další nevýrazný pokles v zastoupení žen v primárním sektoru, pokračování zřetelného poklesu v sektoru sekundárním, kde by podle toho v roce 1990 již většinu pracovníků měli tvořit muži, a výrazný růst ženské zaměstnanosti v sektoru terciárním.

Vývoj podílu žen ve vybraných odvětvích národního hospodářství ČSSR

Vývoj struktury ženské zaměstnanosti, který jsme dosud sledovali souhrnně za celé národohospodářské sektory, budeme nyní konkretizovat podle některých vybraných odvětví národního hospodářství; jako ukazatele opět užijeme podílu žen mezi pracujícími v daném odvětví. Z výrobních odvětví věnujeme pozornost průmyslu, stavebnictví, obchodu a veřejnému stravování, z odvětví nevýrobních dopravě, vědě a výzkumu, zdravotnictví a sociální péči, školství, kultuře a osvětě, soudnictví a správě. Graf č. 3 ukazuje pohyb ukazatele pro uvedená výrobní odvětví.

V průmyslu tvořily ženy na počátku sledovaného období 34,2 % pracujících a tento podíl vzrůstal po celou dobu téměř rovnoměrně, takže v roce 1973 dosáhl 44,6 %. Absolutní roční přírůstek činil 0,59 %, relativní 1,5 %. Extrapolací vze-

⁸ Extrapolace byla založena na těchto rovnicích:

a) pro primární sektor — byla vybrána klesající lineární funkce

$$y_t = 53,76 - 0,35t \\ (0,25) \quad (0,02)$$

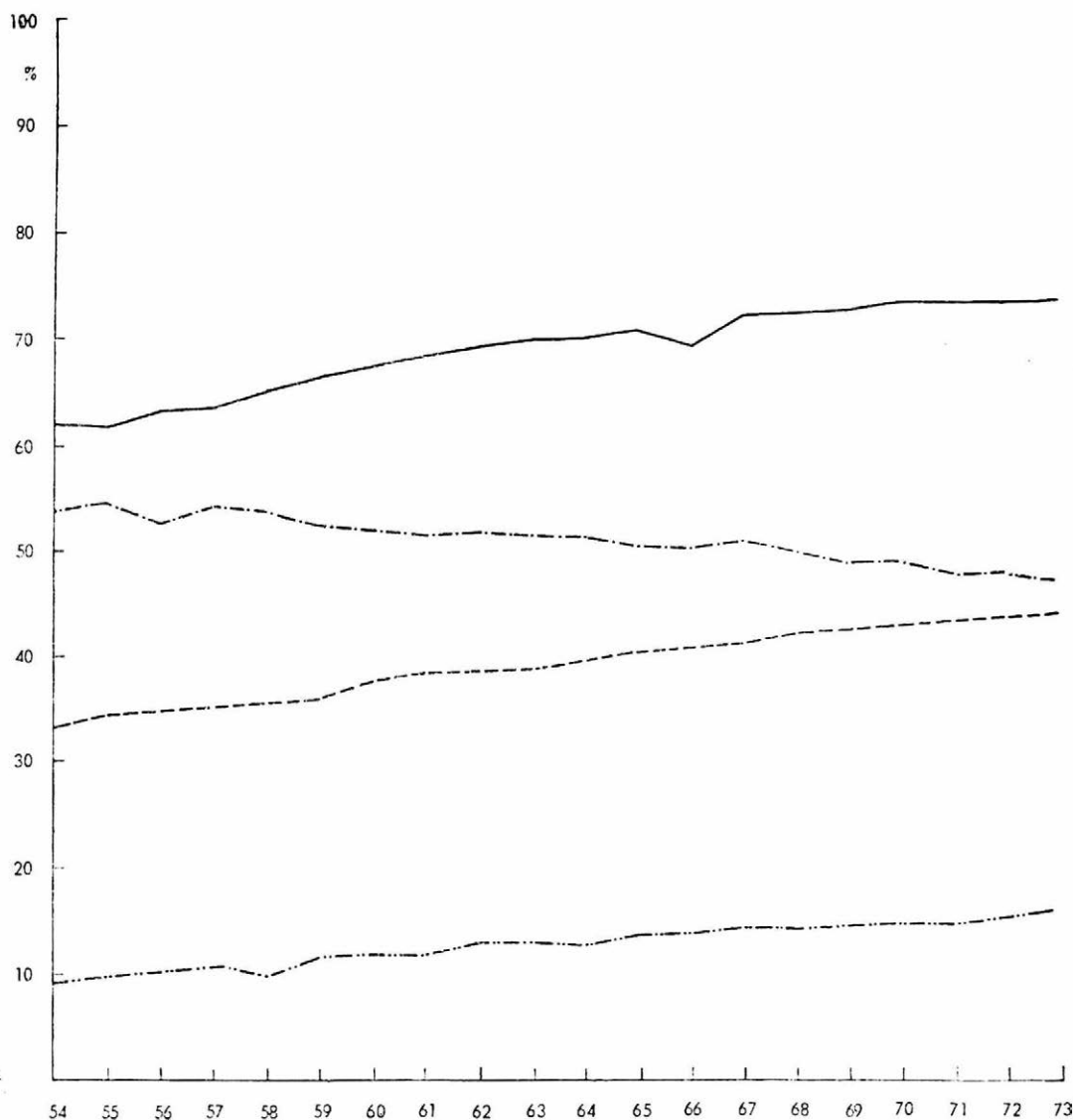
b) pro sekundární sektor — klesající lineární funkce

$$y_t = 12,97 - 0,12t + 0,8y_{t-1} \\ (0,69) \quad (0,058)$$

c) pro terciární sektor — rostoucí lineární funkce

$$y_t = 16,9 + 0,24t + 0,64y_{t-1} \\ (0,29) \quad (0,025)$$

GRAF 3: PODÍL ŽEN MEZI PRACUJÍCÍMI VYBRANÝCH VÝROBNÍCH ODVĚTVÍ NÁRODNÍHO HOSPODÁŘSTVÍ ČSSR 1954-1973

Vysvětlivky:

- Podíl žen mezi pracujícími v průmyslu ČSSR
- - - Podíl žen mezi pracujícími v zemědělství ČSSR
- · - Podíl žen mezi pracujícími ve stavebnictví ČSSR
- - - Podíl žen mezi pracujícími v obchodě a veřejném stravování ČSSR

stupného trendu⁹ jsme dostali tyto hodnoty:

	Mini	Midi	Maxi
1978	47,2	47,9	48,6
1980	48,3	49,0	49,7
1983	49,8	50,6	51,3
1985	50,9	51,6	52,3
1990	53,4	54,2	54,9

Ve stavebnictví představovaly ženy v roce 1954 9,2 % pracujících. Také zde jejich podíl rostl s výjimkou roku 1958 rovnoměrně, na konci sledovaného období vystoupil na 16,6 %. Absolutní roční přírůstek činil 0,36 %, relativní 2,9 %. Extrapolace¹⁰ vypadá takto:

	Mini	Midi	Maxi
1978	17,6	18,4	19,1
1980	18,3	19,1	19,9
1983	19,3	20,1	21,0
1985	20,0	20,9	21,7
1990	21,7	22,6	23,6

V zemědělství ČSSR tvořily ženy v r. 1954 54,0 % pracujících. V následujícím roce dosáhl tento podíl své nejvyšší hodnoty za celé sledované dvacetiletí — 55,0 %; od té doby počínají pak jeho hodnoty — s výjimkou let 1962, 1963, 1967, 1970 a 1972 — klesat až na 48,1 % v roce 1973. Absolutní průměrný roční úbytek byl 0,32 %, relativní činil 0,62 %. Extrapolaci dosavadního vývoje¹¹ jsme získali tyto hodnoty:

	Mini	Midi	Maxi
1978	45,8	47,2	48,6
1980	45,1	46,5	48,0
1983	44,0	45,6	47,1
1985	43,3	44,9	46,5
1990	41,6	43,3	45,0

Obchod a veřejné stravování patří tradičně k odvětvím s vysokou účastí žen; v roce 1954 zde tvořily 62,4 % pracujících. Po poklesu v následujícím roce začal mít vývoj ukazatele — s výjimkou let 1966

a 1972 — trvale rostoucí trend, až na konci sledovaného období vystoupila jeho hodnota na plných 75 %. Absolutní roční přírůstek byl 0,71 %, relativní 1,03 %. Extrapolace¹² ukazatele vyhlíží následovně:

	Mini	Midi	Maxi
1978	77,4	79,4	81,4
1980	78,7	80,7	82,7
1983	80,4	82,6	84,7
1985	81,6	83,8	85,9
1990	84,4	86,8	89,1

Souhrnně lze tedy konstatovat, že vývoj zaměstnanosti žen v letech 1954–1973 rozdělil sledovanou výrobní odvětví na dvě skupiny: v průmyslu, stavebnictví a v obchodě a veřejném stravování podíl žen vzrůstal, kdežto v zemědělství klesal. Původně nevýrazně feminizované zemědělství se ke konci sledované periody stává odvětvím s převahou mužů, zatímco zastoupení ženské pracovní síly v průmyslu se zvolna blíží paritnímu stavu; extrapolace naznačuje, že při zachování dosavadního vývoje by tento stav mohl nastat zhruba v roce 1983.

Nejrychlejší růst podílu žen (vyjádřený velikostí relativního přírůstku) zaznamenalo stavebnictví, kde však ženy tvoří jen malou část pracujících, nejméně roší jejich podíl v obchodě a veřejném stravování, kde je naopak zastoupení žen značně vysoké. V průmyslu, stavebnictví a zemědělství odpovídal vývoji podílu žen i vývoj absolutního počtu zde pracujících žen. V obchodu a veřejném stravování již tato korespondence tak přímá není; například pokles podílu žen v roce 1966 byl vyvolán skutečností, že z celkového přírůstku 12 tisíc pracovníků v tomto roce ženy představovaly pouze 1 tisíc.

Propočet ukazuje, že rozdíly mezi rychlostmi růstu zaměstnanosti žen v těch odvětvích, kde tento ukazatel vzrůstal, tj. v průmyslu, stavebnictví a obchodě, vět-

⁹ Extrapolace byla vypočtena na základě logaritmické funkce, která po autoregresní transformaci vypadala takto:

$$y_t = \ln (0,77 + 0,0047t + 0,45 e^{rt} - z)$$

(0,0021) (0,00017)

¹⁰ Pro extrapolaci byla vybrána rostoucí lineární funkce

$$y_t = 6,79 + 0,25 + 0,29y_{t-1}$$

(0,15) (0,0012)

¹¹ Extrapolace vychází z této klesající lineární funkce:

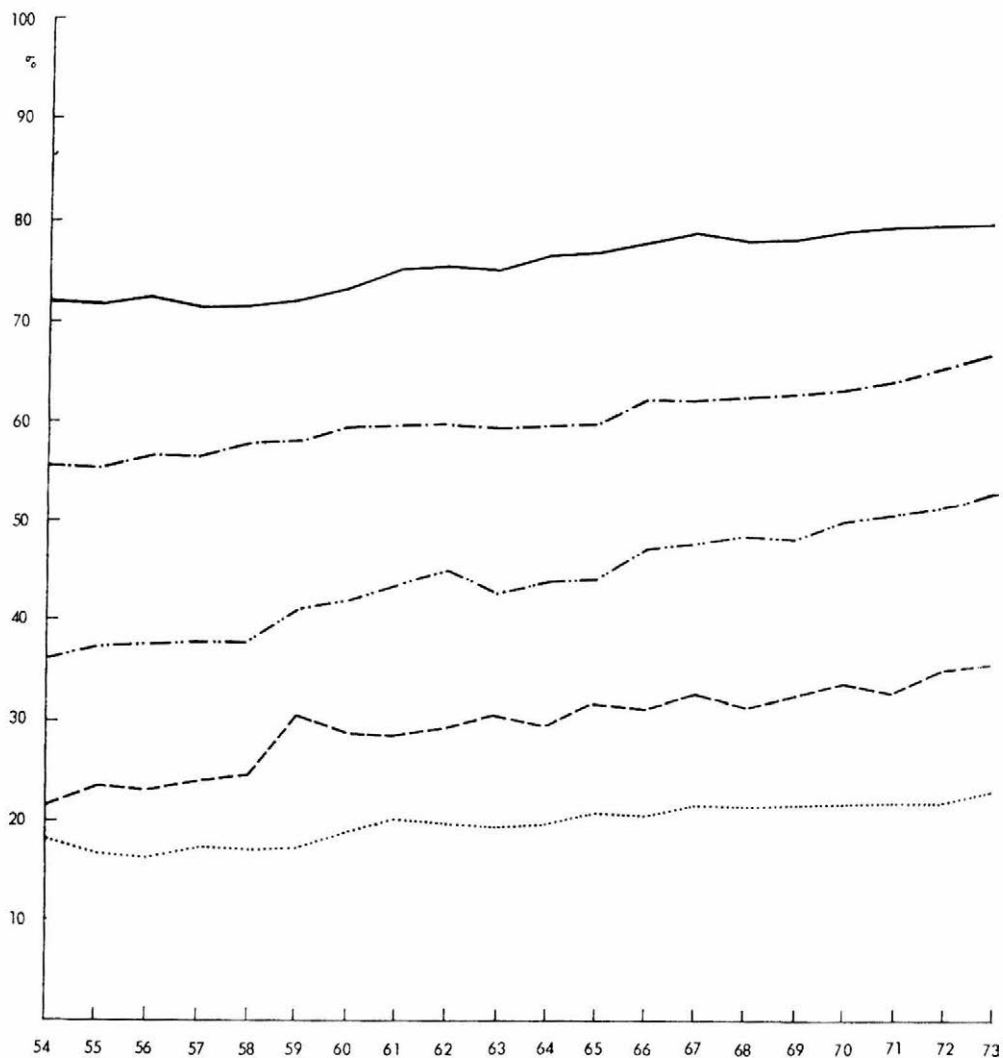
$$y_t = 55,19 - 0,32t$$

(0,27) (0,022)

$$y_t = \ln (1,05 + 0,0078t + 0,44 e^{rt} - 1)$$

¹² Výpočet extrapolace byl proveden na základě této logaritmické funkce:

$$(0,0084) (0,0007)$$

Vysvětlivky:

- Podíl žen mezi pracujícími v dopravě / výrobě / ČSSR
- Podíl žen mezi pracujícími ve vědě ČSSR
- Podíl žen mezi pracujícími ve zdravotnictví ČSSR
- · - · - Podíl žen mezi pracujícími ve školství ČSSR
- - - - - Podíl žen mezi pracujícími ve správě ČSSR

ně veřejného stravování, jsou ve všech případech statisticky vysoce významné.¹³ Vývoj podílu žen v pěti vybraných *nevýrobních* odvětvích ukazuje graf č. 4.

Poměrně nízký podíl žen v *nevýrobní dopravě*, který činil na počátku sledovaného období 18,4 %, během dalších dvaceti let nevýrazně vzrůstal a v roce 1973 dosáhl 22,6 %. Vývoj ukazatele byl značně kolísavý a přes celkově rostoucí trend zahrnoval i poměrně dlouhá období stagnace, resp. poklesu (1954–1959, 1961–1964). Absolutní průměrný roční přírůstek byl 0,3 %, relativní přírůstek 1,54 %. Extrapolací¹⁴ ukazatele byly získány tyto hodnoty:

	Mini	Midi	Maxi
1978	22,9	24,2	25,5
1980	23,5	24,9	26,2
1983	24,4	25,8	27,2
1985	25,0	26,5	27,9
1990	26,4	28,0	29,6

Křivka zaměstnanosti žen ve *vědě a výzkumu* je ze všech sledovaných odvětví nejrozkošnější; přes celkově rostoucí trend – v roce 1954 zde tvořily ženy 21,8 % pracujících, v roce 1973 již 35,5 % – je pohyb ukazatele poznamenán celou řadou výrazných lokálních výkyvů. Absolutní roční přírůstek ukazatele byl 0,66 %, relativní přírůstek 2,3 %. Extrapolace¹⁵ přinesla následující hodnoty:

	Mini	Midi	Maxi
1978	35,5	38,9	42,3
1980	36,7	40,2	43,7
1983	38,4	42,1	45,8
1985	39,6	43,4	47,3
1990	42,4	46,6	50,9

Zdravotnictví a sociální péče má již tradičně ze všech zde sledovaných odvětví vůbec nejvyšší zaměstnanost žen. Už na počátku analyzovaného období činil jejich podíl 72,4 % a do roku 1973 vzrostl na

celých 80 %. V prvních letech se sice projevila určitá stagnace, resp. i pokles podílu ženské pracovní síly, od roku 1958 však již tento ukazatel jednoznačně roste (s výjimkou dvou mírných poklesů na počátku šedesátých let). Absolutní roční přírůstek činil 0,49 %, relativní přírůstek 0,65 %. Extrapolace hodnot ukazatele vypadá takto:¹⁶

	Mini	Midi	Maxi
1978	81,6	83,2	84,8
1980	82,6	84,3	85,9
1983	84,1	85,8	87,6
1985	85,1	86,9	88,6
1990	87,5	89,4	91,4

Dalším z významně feminizovaných odvětví národního hospodářství ČSSR je *školařství, kultura a osvěta*. V roce 1954 zde ženy tvořily 55,8 % všech pracujících. V následujícím roce se projevila stagnace, od roku 1956, resp. 1957, můžeme však již hovořit o rostoucím vývojovém trendu. Nejvyšší hodnota ukazatele byla dosažena v roce 1973 a činila 67,4 %. Absolutní průměrný roční přírůstek byl 0,57 % a relativní 0,93 %. Extrapolace budoucích hodnot je poznamenána vlivem značného zrychlení růstu na konci sledovaného období.¹⁷

	Mini	Midi	Maxi
1978	67,9	69,3	70,7
1980	69,0	70,5	71,9
1983	70,7	72,2	73,8
1985	71,8	73,4	75,0
1990	74,6	76,3	78,1

Posledním odvětvím, jemuž věnujeme pozornost, je *správa a soudnictví*. Na počátku sledovaného období zde byla výrazná převaha mužských pracovníků – 63,6 % v roce 1954, na jeho konci začínají již v tomto odvětví nevýrazně převažovat ženy; v roce 1973 jich bylo 53,2 %. Až do roku 1958 ukazatel v podstatě stagnoval,

¹³ Při srovnání relativních temp růstu v průmyslu a ve stavebnictví pomocí t-testu je $t = 17,75$ ($t_{0,01} = 2,85$), v průmyslu a v obchodě včetně veřejného stravování je $t = 6,05$, ve stavebnictví a v obchodě včetně veřejného stravování $t = 11,41$.

¹⁴ Pro extrapolaci byla vybrána rostoucí lineární funkce, která po autoregresní transformaci dostala tuto formu:

$$y_t = 12,01 + 0,23t + 0,27y_{t-1} \\ (0,25) \quad (0,02)$$

¹⁵ Extrapolace vycházela z rostoucí lineární funkce $y_t = 18,08 + 0,51 + 0,21y_{t-1}$ (0,65) (0,054)

¹⁶ Extrapolace vychází z rostoucí lineární funkce $y_t = 31,33 + 0,23t + 0,56y_{t-1}$ (0,3) (0,025)

¹⁷ Extrapolace byla založena na rostoucí lineární funkci, která po autoregresní transformaci dostala tuto formu:

$$y_t = 34,01 + 0,37t + 0,38y_{t-1} \\ (0,27) \quad (0,022)$$

Tabulka 2. Pořadí vybraných národohospodářských odvětví podle zaměstnanosti žen v letech 1954, 1973 a podle extrapolace pro rok 1990

Odvětví	1954		1973		1990 ²⁰⁾	
	% žen	pořadí	% žen	pořadí	% žen	pořadí
Průmysl	34,1	6.	44,2	6.	54,2	5.
Stavebnictví	9,2	9.	16,6	9.	22,6	9.
Zemědělství	54,0	4.	48,1	5.	43,3	7.
Obchod a veřejné stravování	62,4	2.	75,0	2.	86,8	2.
Doprava (nevýrobní)	18,4	8.	22,6	8.	28,0	8.
Věda a výzkum	21,8	7.	35,5	7.	45,6	6.
Zdravotnictví a sociální péče	72,4	1.	80,0	1.	89,4	1.
Školství, kultura a osvěta	55,8	3.	67,4	3.	76,3	3.
Soudnictví a veřejná správa	36,4	5.	53,2	4.	67,9	4.

potom však nastoupil – s výjimkou let 1962 a 1968 – vzestupný trend, jehož strmost patří mezi sledovanými ukazateli zaměstnanosti žen k největším. Absolutní roční přírůstek byl 0,88 %, relativní přírůstek 2,0 %. Extrapolace vypadá takto:¹⁸

	Mini	Midi	Maxi
1978	54,7	57,3	59,9
1980	56,4	59,1	61,7
1983	58,9	61,7	64,5
1985	60,6	63,5	66,4
1990	64,7	67,9	71,1

Zaměstnanost žen tedy ve všech pěti sledovaných nevýrobních odvětvích rostla. Největší tempo (měřeno relativním ročním přírůstkem) vykazoval růst podílu žen ve vědě a výzkumu a ve správě a soudnictví; mezi oběma odvětvími jsme neshledali z tohoto hlediska statisticky významný rozdíl,¹⁹ takže rychlost růstu ukazatele lze v nich považovat zhruba za stejně vysokou. Naopak zbývající tři odvětví vykazovala ve srovnání s vědou a výzkumem co do zaměstnanosti žen růst statisticky významně nižší.

Jak jsme již konstatovali, převládala v průběhu sledovaného období ženská pracovní síla ve správě a soudnictví a při nezměněném trendu vývoje by mohla okolo roku 1990 nabýt téměř paritního zastoupení i ve vědě a výzkumu. Extrapolace rovněž naznačuje prohlubující se feminizaci tradičně ženských odvětví jako

je zdravotnictví – kolem roku 1990 by zde při nezměněném tempu 90 % pracovníků představovaly ženy, a školství, kde by k témuž datu ženy tvořily cca tři čtvrtiny pracovníků.

V tabulce č. 2 shrnujeme údaje o podílu žen ve sledovaných odvětvích ke třem časovým bodům: k roku 1954, 1973 a na základě extrapolace též k roku 1990.

Předložený přehled potvrzuje především obecně známou skutečnost, že ženy se uplatňují v jednotlivých národohospodářských odvětvích v nestejně míře; k nejvíce feminizovaným patří zdravotnictví, obchod a veřejné stravování, školství, kultura a osvěta, k nejméně feminizovaným stavebnictví a doprava. Jde o diferenciaci do značné míry zřejmě podmíněnou povahou práce v jednotlivých úsecích národního hospodářství. Během dvaceti let mezi rokem 1954 a 1973 zaměstnanost žen ve všech zde diskutovaných odvětvích – kromě zemědělství – rostla, i když ne všude stejným tempem. Porovnání stavu na začátku a na konci sledovaného intervalu však ukazuje, že základní diferenciaci odvětví podle podílu ženské pracovní síly nedoznala – opět s výjimkou zemědělství – od roku 1954 do roku 1973 zásadní změny; vyloučíme-li zemědělství, zůstává pořadí odvětví podle výše tohoto ukazatele v roce 1973 stejné jako v roce 1954 a nemění se ani extrapolace stavu pro rok 1990. Proud ženských pracovních sil vstupujících do národního hospodář-

¹⁸ Pro extrapolaci byla vybrána rostoucí lineární funkce:

$$y_t = 27,22 + 0,68t + 0,23y_{t-1} \\ (0,49) \quad (0,04)$$

¹⁹ $t = 1,29$ při $t_{0,1} = 1,73$.

²⁰ Za rok 1990 uvádíme údaje odpovídající střední variantě extrapolace vývoje let 1954–1973.

ství se tedy dělil do odvětví podle klíče, který alespoň zhruba odpovídal již existující struktuře zaměstnanosti žen. Soudíme však, že v budoucnosti — v souvislosti s nasycením nejvíce feminizovaných odvětví, s pokračující mechanizací a s dalšími proměnami kvalifikační struktury ženské pracovní síly — se tato situace bude pozvolna měnit.

Výraznou výjimku z celkového trendu představovalo *zemědělství*, kde zaměstnanost žen klesala. Sestupný trend ukazatele je zde výrazem skutečnosti, že při celkově se snižujícím počtu pracovníků v tomto odvětví pokračoval úbytek žen podstatně rychleji než úbytek mužů. Mezi příčinami je pravděpodobně možné hledat postupující mechanizaci zemědělské práce a z ní plynoucí změny kvalifikačních požadavků; nové kvalifikační nároky v zemědělství brzdí úbytek mužské pracovní síly podstatně více než úbytek pracovní síly ženské.

Závěr

Pomocí vybraných časových řad jsme ilustrovali rostoucí úroveň zaměstnanosti žen v naší společnosti a vývoj struktury této zaměstnanosti z hlediska sektorů a odvětvového členění národního hospodářství. Tato data výmluvně dokumentují úspěchy socialistické společnosti při řešení nejdůležitějšího předpokladu faktického zrovnoprávnění ženy, totiž její ekonomické emancipace. Současně skutečnost, že v řadě odvětví dosahuje podíl žen již parity, že některá další odvětví se stávají převážně ženskou záležitostí a že růst podílu ženských pracovních sil zřejmě ještě není zcela ukončen, potvrzuje nezbytnost dále zlepšovat pracovní i životní podmínky pracující ženské populace. Uvedený stav a zjištěné vývojové tendence je třeba respektovat jak v řízení dalšího ekonomicko-sociálního rozvoje uvedených sektorů a odvětví národního hospodářství, tak i v plánování sociálních opatření ulehčujících ženám plnění jejich nezastupitelných funkcí při reprodukci obyvatelstva, výchově dětí a v rodině.

Резюме

Форет М. - Иллнер М.: Развитие занятости женщин в народном хозяйстве ЧССР за 1954—1973 гг. в свете избранных статистических показателей

В статье приводятся результаты анализа развития некоторых статистических показателей о занятости женщин в отраслях и секторах народного хозяйства ЧССР. На основании экстраполяции имеющихся данных получены предположительные данные до 1990 г. Уровень занятости женщин характеризуется следующими данными:

1. долей женщин, занятых в народном хозяйстве к общей численности женщин,
2. долей женщин, занятых в народном хозяйстве к общей численности женщин в трудоспособном возрасте,
3. долей женщин среди занятых в народном хозяйстве.

Структуру занятости женщин мы рассматривали на основании следующих показателей:

1. доля женщин среди трудящихся первичного сектора
2. доля женщин среди трудящихся вторичного сектора
3. доля женщин среди трудящихся третичного сектора
4. доля женщин среди занятых в промышленности
5. доля женщин среди занятых в строительстве
6. доля женщин среди занятых в сельском хозяйстве
7. доля женщин среди занятых в торговле
8. доля женщин среди занятых на транспорте (в непронзводственной сфере)
9. доля женщин среди занятых в науке и исследованиях
10. доля женщин среди занятых в здравоохранении и социальном обеспечении
11. доля женщин среди занятых в народном образовании
12. доля женщин среди занятых в управленческом аппарате и судопроизводстве.

Полученные результаты не только доказывают успехи социалистического общества в решении основной предпосылки фактического равноправия женщины — ее экономического освобождения, но в то же время указывают и тенденции, с которыми необходимо считаться при планировании социальных мер, облегчающих женщинам их незаменимые функции в воспроизводстве населения, воспитании детей и в семье.

Summary

Foret M. — Illner M.: Employment of Women in Czechoslovakia — Its Development in 1954—1973 in the Light of Selected Statistical Indicators

The paper gives information about an analysis of the development of the values of certain statistical indicators of women's employment in branches and sectors of Czechoslovak national economy. By extrapolating past development, we obtained values up to 1990. The level of women's employment was characterized by:

1. the proportion of women working in national economy in the total number of women,
2. the proportion of women working in national economy in the total number of women in productive age.
3. the proportion of women among working people in national economy.

The structure of women's employment was studied on the basis of the following indicators:

1. Proportion of women among workers in the primary sector.
2. Proportion of women among workers in the secondary sector

3. Proportion of women among workers in the tertiary sector
4. Proportion of women among workers in industry
5. Proportion of women among workers in the building industries
6. Proportion of women among workers in agriculture
7. Proportion of women among workers in commerce
8. Proportion of women among workers in transport (non-production units)
9. Proportion of women among workers in science and research
10. Proportion of women among workers in health service and social welfare
11. Proportion of women among workers in the educational system
12. Proportion of women among workers in the judiciary and administration

The results obtained not only demonstrate the success achieved by the socialist society in solving the most important precondition of a factual equality of men and women — i.e. the women's economic emancipation — but simultaneously disclose tendencies that must be taken into account in planning social measures helping the women to fulfil their irreplaceable functions in the reproduction of the population, in bringing up children and in the family.

Sem'ja kak ob'jekt filosofskogo i sociologičeskogo issledovanija (Rodina jako předmět filozofického a sociologického výzkumu)

Leningrad, Nauka 1974, 150 s.

Úloha sociologie rodiny v socialistických zemích spočívá v poznání specifické problematiky rodiny v podmínkách socialismu, v konkrétní možnosti ovlivňovat a plánovitě rozvíjet jednotlivé aspekty rodinného života. Je-li pro buržoazní empirismus obecně charakteristická popisnost na úkor analýzy, převažuje v socialistických zemích v určitém období pojetí normativní.¹ V současné době jsme však svědky určitého posunu od normativně etického zaměření k zaměření analytickému. Výrazem tohoto posunu je i řada sborníků věnovaných problematice rodiny, která se v poslední době objevila v Sovětském svazu.² Do série těchto sborníků, které naznačují rozsáhlou šíři problémů, jimiž se sociologie rodiny v socialistických zemích zabývá, patří i recenzovaná práce.

Sborník *Sem'ja kak ob'jekt filosofskogo i sociologičeskogo issledovanija* obsahuje šest studií, v nichž jsou analyzovány teoretické i metodologické aspekty zkoumání rodiny. Zásadním článkem je studie předního představitele sociologie rodiny v SSSR A. G. Charčeva *Některé metodologické problémy manželství a rodiny*. Autor poukazuje na dosavadní stav sociologie rodiny a zkoumá možnosti jeho překonání. Vycházejí z premisy rezoluce XXIV. sjezdu KSSS o nutnosti „koncentrovat úsilí vědců na řešení nejvýznamnějších problémů, upevňovat spojení vědy s praxí budování komunismu“ Charčev konstatuje, že zkoumání rodiny je ve stavu metodologické a metodické nekonsolidovanosti. Neexistuje jednotná věda o rodině a konkrétní poznatky jsou rozptýleny v různých vědeckých oborech. V souvislosti s kumulací teoretického i empirického materiálu se však posiluje tendence k ustanovení jednotné vědy o rodině, „familistiky“ (s. 5), jež by byla výrazem vysoké vědecké úrovně i praktické efektivnosti.

Ve zkoumání rodiny založeném na marxisticko-leninské metodologii je jedním z nejvýznamnějších požadavků požadavek terminologické přesnosti. Jiným závažným problémem je objasnění specifiky filozofického a sociologického přístupu k problematice rodiny. „Marxistická sociologie se nejen stýká s filozofií, ale je i její součástí... Historický materialismus je jednak metodologickou zá-

kladnou konkrétních sociologických výzkumů, jednak vyšším stupněm zevšeobecnění dat, získaných v rámci těchto výzkumů.“ (s. 7). Úvaha o specifice sociologického přístupu vede k závěru, že „sociologický výzkum rodiny (na rozdíl od čistě filozofického) předpokládá podstatnou změnu vztahu mezi dedukcí a indukcí ve prospěch indukce a významné rozšíření (a tomu odpovídající konkretizaci) problematiky“ (s. 7).

Autor se dále věnuje problematice institucionálního a skupinového charakteru rodiny, dotýká se otázky vztahu mezi pohlavími a postavení ženy. Jeho úvahy ústí v konstatování vzrůstající role subjektivního faktoru při rozvoji manželství a rodiny. „Zvláště silně se tato tendence projevuje v socialistické společnosti, což zákonitě vede k odpovídajícímu přenesení akcentu sociologických výzkumů... k takovým problémům, jako je motivace manželství a rozvodu, psychologie manželských vztahů, morálně estetické city, spočívající v základu manželského svazku apod.“ (s. 11).

A. L. Litvinovová se ve své stati *Z historie filozofických názorů na manželství a rodinu (Problém manželství a rodiny v Kantově, Fichtově a Hegelově filozofii)* zabývá výkladem názorů německých filozofů na otázku postavení ženy v rodině a ve společnosti, na lásku a manželství. Zatímco Kant a Fichte přistupovali k problematice manželství a rodiny z hlediska teorie přirozeného práva a zdůvodňovali nerovnoprávnost postavení muže a ženy, je pro Hegela charakteristické částečné překonání tohoto pojetí. Hegelovým názorům je věnována největší pozornost. Studie si klade cíle především informativní.

Autor třetího příspěvku sborníku V. B. Golofast ve svém článku *Změna rodiny za kapitalismu (Formulace problému v sociologii USA)* podrobuje kritice názory amerických sociologů třicátých a padesátých let.

Ve zkoumání problematiky změny rodiny v americké buržoazní sociologii dvacátého století je podle jeho názoru možné vydělit tři etapy: 1. 30.–40. léta, 2. 50.–60. léta, 3. období od konce šedesátých let do současnosti. První etapa je charakterizována poznáním společenské a sociologické důležitosti procesů rodinné změny, druhá etapa se vyznačuje pokusy prověřit hypotézy na konkrétním empirickém materiálu, ve třetí etapě pak dochází ke kritice existujících názorů a uznávaných koncepcí, provádí se nový sběr dat a formulují se nová teoretická východiska.

¹ Charčev, A. G. — Golofast, V. B.: *Sravnitělnyje issledovanija braka i sem'ji*. Socialnyje issledovanija. Vyp. 7. Moskva 1971, s. 15.

² Jedná se především o sborníky: *Problemy braka, sem'ji i demografii*. Socialnyje issledovanija. Vyp. 4.

Moskva 1970. *Problemy byta, braka i sem'ji*. Vijnjus 1970. *Metodologičeskie problemy issledovanija byta*. Socialnyje issledovanija. Vyp. 7. Moskva 1971. *Sociologičeskie problemy sem'ji i moloděži*. Leningrad 1972.

Předkládaná studie se zabývá analýzou první etapy. Pokouší se vysledovat souvislost mezi rozpracováním problematiky změny rodiny a celkovým charakterem americké sociologie daného období. Pozornost je věnována především názorům W. F. Ogburna, C. C. Zimmermana, E. W. Burgesse, W. Wallera a T. Parsonse a rozdílům v jejich přístupech koncipovaných z hlediska technologického determinismu, kulturně typologické tradice, symbolického interakcionismu a strukturálního funkcionalismu. Přes některé dílčí nepřesnosti (např. ve zhodnocení významu Zimmermanova a Ogburnova díla v americké sociologii rodiny) podává autor informovaný rozbor situace americké sociologie rodiny, která je již delší dobu předmětem jeho intenzivního zájmu.

Článek se však neomezuje pouze na informativní výčet rozdílných přístupů. Golofast podrobuje názory amerických autorů zevrubné marxistické kritice a ve své polemice směřuje k objasnění základu marxistického přístupu k problematice rodiny a její změny.

Zbývající tři studie se zabývají rodinou jako zdrojem socializačních a výchovných funkcí a zaměřují se na jejich poruchy. O. I. Ivanov se ve svém příspěvku *Rodina, společnost a socializace individua* zabývá širokým okruhem otázek souvisejících s problematikou socializace. Socializaci pojímá jako proces a zaměřuje se na její celkovou dynamiku. Všímá si vazby socializace na jednotlivé prvky sociální struktury, funkce socializace pro rodinu a společnost. Dospívá k závěru, že „rodina... nese a odráží všechny protiklady, které jsou vlastní sociální struktuře. Úspěšné uskutečnění rodinné socializační funkce je možné pouze v určitých podmínkách, kde jsou pro to splněny nezbytné předpoklady. Mezi ně patří zejména odstranění existence antagonistických rozporů mezi jednotlivými skupinami a společností jako celkem, mezi osobností a společností, vysoká úroveň životního blahobytu všech rodin a dostatečně vysoká úroveň kultury a vzdělání všech vrstev obyvatelstva. Toto je možné v podmínkách socialistické společnosti, a v plné míře se uskutečňuje ve společnosti komunistické, kde se základním obsahem činnosti společnosti stane nikoli produkce věcí, ale »produkce člověka samého« (s. 86).

Autor si dále všímá souvislosti rodinného prostředí a profesionálního startu mládeže. Shrnuje některé dosavadní poznatky a konstatuje poměrně značnou (avšak snižující se) roli sociální dědičnosti. Zkoumá i problematiku vzájemného vlivu jednotlivých činitelů socializace (rodiny, škol, skupin přátel apod.) a funkce matky a otce v socializaci dítěte. Nezbytným předpokladem dalšího zkoumání socializace podle autora zůstává historická perspektiva zkoumání, vazba na třídní strukturu a vazba na rozvoj výrobních sil. Prvořadým úkolem je objasnění objektivních základů, které ovlivňují vznik, rozvoj a realizaci mnohotvárných forem, metod, prostřed-

ků a norem socializace. Je nutno sjednotit dosavadní přístupy a vypracovat nové teoretické, logické, metodické a technické prostředky výzkumu. Teprve v jejich sepjatosti může mít zkoumání socializace systematickou povahu.

V další studii sborníku *Narušení rodinných funkcí jako objekt sociologického výzkumu* zkoumá autorka N. V. Gavrilovová problematiku rodinné dezorganizace. Všímá si názoru některých buržoazních sociologů i historické specifiky „neúspěšných“ rodin v Sovětském svazu. Problematika těchto rodin je přes svou aktuálnost zkoumána poměrně zřídká. „Je třeba poznamenat,“ konstatuje autorka, „že zatímco pozitivní zkušenost sovětské rodiny byla zkoumána dostatečně, v analýze neúspěšných rodin byly učiněny teprve první kroky.“ (s. 121). Za účelem prozkoumání těchto rodin byl v letech 1969–1970 proveden výzkum na 372 „neúspěšných“ rodinách. Základní výsledky výzkumu zde autorka shrnuje. Všímá si materiálních podmínek, úrovně vzdělání, dělby práce uvnitř rodiny, mravního profilu rodičů, zejména pak alkoholismu apod. Svou úvahu končí předběžným závěrem, že „základní příčina neúspěšnosti ve zkoumaných rodinách spočívá v demoralizaci rodičů, jejichž příznaky jsou opilství, omezenost duševních zájmů, spojená s nedostatečnou kulturní úrovní a úrovní vzdělání“ (s. 128).

Závěrečná stať sborníku autorů E. V. Sokolova a B. N. Dukoviče *Rodina jako zdroj výchovného působení* se zabývá specifikou rodinné výchovy v různých společnostech a kulturách, problematikou možností a mezí rodinné a společenské výchovy. Autoři podrobně probírají zejména otázku konkrétních možností rodinné výchovy. Dospívají k poznatku, že základním úkolem dalšího rozvoje zkoumání v této oblasti je vytvoření typologie rodin stanovené na základě charakteristických vztahů uvnitř rodiny a stylu výchovy. Rodina je podle jejich názoru těsně spojena se společností a nemůže realizovat výchovný proces, nebere-li v úvahu různé faktory, působící na dítě v jeho sociálně kulturním prostředí. Tak i funkce rodičů, která je v podstatě nezastupitelná, musí vycházet z faktu akcelerace společenského vývoje, musí respektovat rychle se měnící zvyky, názory a požadavky mládeže.

V úvodu recenze jsme konstatovali, že pro současné období rozvoje marxistické sociologie rodiny je typický posun od normativně etického zaměření k zaměření analytickému. Tento posun se projevuje snahou o další konkretizování problematiky, o těsnější spojení aktuálních společenských potřeb a sociologického výzkumu. Pro jednotlivé staťi sborníku je typická snaha poukázat na nutnost přiblížení výzkumu konkrétní společenské praxi — nikoli však v úzkém utilitárním ekonomickém smyslu, ale ve směru širších sociálních souvislostí a dlouhodobější perspektivy.

Recenzovaný sborník poskytuje některá nová řešení, avšak daleko více poukazuje na aktuální problémy, které před sociologií rodiny vyvstávají a které je nutno řešit v rovině teorie i empirie. V tomto směru je práce velmi přínosná. Společně s dalšími zde citovanými sovětskými sborníky je významným příspěvkem k dalšímu prohloubení sociologického výzkumu rodiny a zasluhuje si pozornost.

Jan Hartl

M. Sokołowska: *Frauenemanzipation und Sozialismus* (Emancipace žen a socialismus)

Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, Reinbek 1973, 172 s.

Cílem studie, kterou pod titulem „Frauenemanzipation und Sozialismus“ („Emancipace žen a socialismus“) napsala před dvěma roky polská socioložka a lékařka Magdalena Sokołowska, bylo ukázat na faktickém materiálu hloubku a rozsah změn, jimiž prošlo za uplynulých třicet let budování socialismu postavení ženy v polské společnosti. Nejde o vědecké dílo ve vlastním slova smyslu, které by se snažilo nabídnout nové teoretické pohledy nebo nově vysvětlit empirická data. V práci je v přehledné a čtivé formě shrnut bohatý materiál, který k různým aspektům sociálního a ekonomického postavení ženy v Polské lidové republice přinesly oficiální statistiky, sociologické výzkumy, tiskové ankety, dopisy čtenářů redakcím, publicistické úvahy i autorčiny osobní zkušenosti, a na něm je ilustrováno, jak se postupně proměňuje situace ženy v širší společnosti i v rodině a manželství. Kniha byla původně určena spíše pro zainteresovanou veřejnost, její zasvěcenost, systematický charakter a zejména rozsah zpracovaného materiálu z ní však činí dílo širšího významu, představující zajímavou a mnohdy objevnou četbu i pro širší okruh čtenářů.

Empirická data, o něž se autorka opírá, se týkají převážně polské společnosti a jen ve skromné míře jsou dokreslena také výsledky výzkumů z jiných socialistických zemí, zejména ze SSSR a Maďarska. Přesto však práce ve svém celku výmluvně dokumentuje, jaké kvalitativně nové možnosti přináší socialistické zřízení pro řešení ženské otázky. Základní změny v postavení ženy i problémy s nimi spojené, které Magdalena Sokołowska ilustruje na příkladu polské společnosti, jsou totiž víceméně společné všem socialistickým zemím bez rozdílu. Proto je také plně oprávněný název knihy hovořící o emancipaci ženy a socialismu.

Po úvodu, vysvětlujícím metodiku práce, hovoří autorka v *druhé kapitole* o specifických národních tradicích a zkušenostech, které ovlivnily postavení ženy a vývoj ženské otázky v moderní polské společnosti. Zdůrazňuje, že změny tohoto postavení vyvolané socialistickou revolucí nelze posuzovat odtrženě

od minulého a často v dané národní společnosti specificky profilovaného vývoje. Polská rodina byla nucena substituuovat v minulém století ekonomického, politického a kulturního útlaku sousedních velmocí řadu úkolů, především kulturních a vzdělávacích, které by za normálních okolností obstarávaly jiné společenské instituce. Došlo tak k hypertrofizaci jejich funkcí, která jen pozvolně v průběhu dvacátého století, po získání nezávislosti, ustupovala a prošla ještě další peripetií v době nacistické okupace. V současné době se dožívající prvky tohoto kdysi funkčního jevu projevují již jako anachronismus.

Třetí kapitola shrnuje základní principy marxistického přístupu k řešení ženské otázky; podtrhuje nezbytnost nejen formálního, ale především faktického zrovnoprávnění a ukazuje, že cesta k němu vede přes rozšiřování účasti žen v národním hospodářství, ve společenském a politickém životě. Tyto principy může důsledně realizovat jen socialistická společnost; na příkladu sovětské a polské ústavy autorka dokládá, jak jsou vtěleny do základních právních norem. Konečně zde naznačuje, které makrostrukturní změny vytvářely v letech socialistické industrializace Polska rámec přeměn sociálně ekonomického postavení ženy; spolu s industrializací k nim patřila urbanizace a intenzivní migrace z přelidněných vesnic do nově budovaných měst, vzrůst nároků na nové pracovní síly pro rychle se rozvíjející socialistický sektor národního hospodářství a z toho plynoucí prudký vzestup ekonomické aktivity žen.

Problematickou vzdělání žen se zabývá *čtvrtá kapitola*. Na školách všech stupňů a směrů se podíl děvčát během uplynulých třiceti let podstatně, i když nikoli zcela rovnoměrně zvýšil. Feminizovány jsou střední všeobecně vzdělávací školy (děvčata zde v r. 1970 tvořila 72,6 % studentů), naproti tomu na vysokých školách je zastoupení žen poněkud nižší, než by odpovídalo jejich podílu v celkové populaci (tvoří 42,3 % všech studentů). Velmi intenzivní je zájem děvčát o studium lékařství (v r. 1968 bylo mezi absolventy lékařství 52,4 % žen) a zejména zubního lékařství (82,9 % žen). Relativně nižší je dosud podíl děvčát na školách technického směru, které byly tradičně považovány za „neženské“; jak naznačuje tempo růstu tohoto podílu, je však možné očekávat, že vyrovnání na sebe nedá dlouho čekat, zejména také proto, že další příliv děvčát na feminizované studijní obory je nyní již záměrně omezován. Rychle se zvětšuje podíl dívek také na odborných školách (během období 1959–1969 se na středních odborných školách ztrojnásobil a na odborných školách vyšších zdvojnásobil), i když ani zde není rozložení žen podle studijních směrů rovnoměrné a hlavní zájem se koncentruje do oborů spojených se službami.

Diferenciace mezi „ženskými“ a „neženskými“ obory je však podle názoru autorky kulturně podmíněnou záležitostí a nemá žád-

nou oporu v psychických nebo fyziologických dispozicích ženy; je historicky proměnlivá a v budoucnu vymizí.

Polské výzkumy aspirací žen, zejména žen mladých, ukazují, že vzdělání pro ně patří k nejvýše stojícím společenským hodnotám. V nejmladších věkových kategoriích pak také skutečně úroveň vzdělání žen v průměru přesahuje úroveň srovnatelných kategorií mužů. Vzdělání hraje pro ženy v soudobé polské společnosti důležitější roli než pro muže: je jednou z nejdůležitějších determinant jejich profesionální pozice, umožňuje jim pronikat do profesí považovaných dosud za výhradní doménu mužských pracovníků, zabezpečuje jim společenský akcept a umožňuje čelit mnohde ještě přetrvávajícím diskriminačním tendencím ze strany mužů. Data z výzkumů také potvrzují, že vzdělání je pro ženskou pracovní sílu stabilizujícím faktorem a že s rostoucí úrovní kvalifikace a vzdělání ztrácí difference vyvolané růzností pohlaví stále více na významu.

Nejobsažnější část knihy představuje *pátá kapitola* věnovaná problematice práce žen. Zatímco v r. 1960 tvořily ženy v socialistickém sektoru národního hospodářství Polska 33,1 % všech pracovníků, vzrostl jejich podíl do r. 1970 na 39,8 %. Ruku v ruce s touto kvantitativní změnou šly i změny strukturní: ženská pracovní síla, která se v předválečném období uplatňovala především při krátkodobých, společensky málo ceněných a žádnou nebo jen minimální kvalifikaci vyžadujících pracích, pronikla a stále ještě proniká i do společensky prestižních oborů, pro něž je třeba kvalifikace a kde se zaměstnání stává trvalou záležitostí. Prakticky mizí dříve tak časté a příznačné uplatnění žen jako pomocnic v domácnosti a na minimum se omezuje jejich dříve rovněž typické využití při pomocných pracích v obchodech a malých dílnách. Převážná část žen dnes pracuje ve větších a velkých závodech, a to ve všech odvětvích národního hospodářství. Některá z těchto odvětví se pak začínají výrazně feminizovat; největší podíl ženských pracovníků byl v r. 1970 ve zdravotnictví a sociální péči (79 %), v peněžnictví a pojištnictví (71,1 %) a ve vědě a školství (66,2 %).

Jak jsme již uvedli, roste také úroveň kvalifikace ženské pracovní síly. Data za r. 1968 ukázala, že mezi ženami pracujícími v národním hospodářství byl podíl pracovníků s vyšším odborným vzděláním vyšší (15,2 %) než v příslušné mužské populaci (zde činil pouze 8,8 %); pokud jde o podíl vysokoškolsky vzdělaných, byla situace mužů ve srovnání se ženami jen nepatrně výhodnější: mezi mužskými pracovníky bylo 5 % vysokoškoláků, mezi ženskými 4,2 %. Tento trend dále pokračuje. Kvalifikované ženy jsou však v jednotlivých odvětvích národního hospodářství rozmístěny podstatně jiným způsobem než kvalifikovaní muži: téměř 70 % žen s vysokoškolskou kvalifikací a 60 % žen s kvalifikací středoškolskou se koncentrovalo v šede-

sátých letech v tradičně „ženských“ odvětvích, jako je zdravotnictví a školství. Feminizují se i některá zaměstnání: tak např. v profesích vyžadujících vysokoškolské vzdělání tvořily v r. 1968 ženy ve zdravotnictví 59,4 % pracovníků a v exaktních vědách 52,3 % pracovníků; relativně nejmenší byl podíl žen v technických oborech, kde představovaly 12,4 % pracovníků.

Autorka se zabývá dále zaměstnaností vdáných žen (v r. 1970 představovaly 70 % všech pracujících žen v Polsku), prací žen v tradičních profesích, ženami ekonomicky neaktivními, postavením ženy v zemědělství a jejím postavením ve světě pracovního práva. Konstatuje, že v programu socialistické společnosti i v jejím právním řádu zakotvený postulát zrovnoprávnění ženy se ještě nepodařilo uskutečnit do všech důsledků a že mnohé je ještě třeba uvést v život. Pracovní odměny žen jsou zatím nižší než odměny mužů; na tomto jevu se podílí několik příčin, z nichž nejdůležitější je struktura zaměstnanosti žen soustřeďujících se v méně placených odvětvích a v průměru také na nižších a tedy méně honorovaných funkcích. Bohužel je však také skutečností, že i na témže místě, při splnění stejných kvalifikačních předpokladů a při stejné práci, bývají ženy placeny v průměru hůře než muži. Průzkumy přitom prokazují, že produktivita jejich práce nebývá nižší než produktivita práce mužské a že jejich průměrná absence (po odečtení mateřské dovolené a zákonného volna při ošetřování dítěte) je dokonce v průměru nižší než absence mužů (po odečtení času stráveného vojenskou službou).

Zajímavá pasáž je věnována problémům nekvalifikovaných žen, které byly dosud činné v zemědělství a které hledají uplatnění mimo tento sektor, zejména v průmyslu. Jde o výraznou a stále ještě početnou skupinu, pro niž je v národním hospodářství v posledních letech stále menší možnost uplatnění. Dochází ke zdánlivě paradoxní situaci, že při současném nedostatku mužských pracovníků sil nachází tato kategorie žen stále hůře zaměstnání.

Pokud jde o postavení zaměstnaných žen, vidí M. Sokołowska hlavní směr sociální politiky ve vyvážené kombinaci dvojího úsilí: snahy o další zlepšování situace zaměstnaných žen a současně i snahy o zlepšení podmínek pro plnění jejich povinností v domácnosti a v rodině.

Problémy rodiny a domácnosti jsou obsahem *šesté kapitoly*. Tuto tematiku nelze, jak zdůrazňuje autorka, analyzovat odděleně od otázek ekonomické aktivity žen; roli ženy v rodině a dočasně také v domácnosti není v socialistické společnosti možné stavět proti jejímu uplatnění ve společnosti a problémy vznikající v jedné z těchto sfér nelze řešit na úkor sféry druhé; jednostranné modely sociální politiky se v minulosti neosvědčily.

Pro současnou polskou rodinu a manželství jsou příznačné následující charakteristiky:

malá početnost a přechod k jednogeneračnímu typu rodiny, menší množství dětí — v průměru dvě — a klesající počet dětí třetích a čtvrtých, zkrácení reprodukčního období do intervalu mezi 20. a 29. rokem věku ženy (dříve byly zcela běžné porody až do 40 let věku matky), nízký věk snoubenců při uzavření sňatku (v r. 1968 v průměru 24,7 let u mužů a 21,4 let u žen), malý věkový rozdíl mezi partnery a časté sňatky dvojic, kde nevěsta je starší než ženich, emancipace nukleární rodiny a manželství z hegemonie příbuzných a sousedů a jejich živější reakce na celospolečenské stimuly a konečně stále výraznější osamostatňování manželství jako autonomní hodnoty nezávislé na výchově dětí (prodlužuje se doba existence manželství po osamostatnění dětí a je patrná také snaha odsouvat narození prvního dítěte na pozdější dobu po sňatku). Autorka se zamýšlí nad důvody snižující se plodnost (v rozmezí let 1955 až 1969 klesla ze 111 porodů připadajících na 1000 žen v plodném věku na 63 porodů) a konstatuje, že důvody tohoto jevu jsou velmi komplexní a zatím nedostatečně probádané. V žádném případě nelze však pokles plodnosti přičítat pouze či převážně ekonomické aktivitě žen. Počet dětí dosud negativně koreluje s vyšší vzdělání ženy, tato vazba se však v poslední době začíná uvolňovat.

Pečovatelskou a výchovnou funkci rodiny nelze nahradit jinými společenskými institucemi, není však také důkazů pro tvrzení, že by tato funkce trpěla zaměstnáním matky; mnohem relevantnější, jak potvrzují výzkumy, je celková atmosféra v rodině, na jejíž tvorbě se podílejí oba rodiče. V péči o malé děti převládá postupně model rodinné péče nad péčí v rámci institucí. Do jeslí posílá děti 17 % zaměstnaných matek, do školek 48 % matek. Ostatní zaměstnané ženy řeší tuto otázku v rámci rodiny, nejčastěji s pomocí prarodičů (ve výzkumu mladých manželství z r. 1960 bylo zjištěno, že tímto způsobem je postaráno o 30 % dětí).

K diskusím o vhodnosti jeselské péče a k často uváděným kritikám její kvality autorka poznamenává, že v mnoha případech je i méně kvalitní péče v jeslích podstatně lepší než pozornost, jíž se některým dětem dostává v rodině (výzkum z r. 1969 odhadl, že tento závěr platí pro cca 30 % dětí příslušné věkové kategorie).

Domácnost je, jak zdůraznili zejména B. Engels a V. I. Lenin, historicky podmíněnou a v dlouhé perspektivě k zániku odsouzenou instituci; domácnost a její vývojové perspektivy nelze ztotožňovat s rodinou. Na současném vývojovém stupni polské společnosti však nejsou pro likvidaci domácnosti vytvořeny předpoklady, takže domácnost a práce v ní zůstává zatím společensky nutnou, i když sociálně neefektivní institucí. M. Sokołowska odhaduje, že v r. 1970 bylo v polských domácnostech odpracováno 59 milionů pracovních hodin, zatímco v celém socialistickém sektoru národního hospodářství 76 milionů

hodin. Tradice činí za chod domácnosti odpovědnou výhradně ženu a tato společenská norma se zatím jen velmi pozvolna modifikuje. Žena zpravidla spravuje rodinnou pokladnu a odpovídá nejen za vykonávání všech domácích prací, ale zejména také za plánování a koordinaci celého chodu domácnosti. Právě tato složka její role je zdrojem největšího psychického zatížení ženy. Asistence mužů se stává běžnější u nejmladší generace manželů a u vzdělanějších partnerů. Výzkumy potvrzují, že chod domácnosti si umí lépe zorganizovat ženy pracující a také ženy s vyšším vzděláním; mnoho dalších žen však těžkopádně setrvává na přežitých tradicích, a zbytečně tak svou „druhou směnu“ prodlužuje.

Autorka zdůrazňuje, že jedním z naléhavých teoretických úkolů bude blíže vyjasnit místo a roli, které domácnosti připadnou v nejbližší vývojové etapě socialistické společnosti.

Dvě poslední, rozsahem celkem skromné kapitoly se zabývají uplatněním žen ve vedoucích funkcích a způsobem, jakým se měnící postavení ženy odráží ve společenském vědomí.

Zastoupení žen na samostatných a odpovědných místech v hospodářství, státním a správních aparátu, v rolích aktivistů a funkcionářů společenských organizací a ve vyšších akademických funkcích — tedy na vedoucích pozicích, dosud neodpovídá jejich počtu ani rozsahu jejich účasti na společenském a hospodářském životě. Čím vyšší funkce, tím zpravidla menší je procento žen, které ji zastávají, a tato úměra platí i ve feminizovaných oborech. Podle výzkumu v průmyslu bylo v r. 1968 na místech ředitelů 1,5 % žen, na místech hlavních inženýrů a technických náměstků 2,3 %, na místech hospodářských náměstků 4,6 % žen atd. Tuto situaci je třeba dále zlepšovat a v socialistické společnosti existují pro takové zlepšení všechny nezbytné makrosociální předpoklady. Další pokrok však bude nyní do značné míry záležet také na změnách na mikroúrovni — na změně vztahů uvnitř rodiny a na změně společenského vědomí. Při současné dělbě práce v rodině a domácnosti jsou pro mnoho schopných a kvalifikovaných žen vedoucí funkce nedosažitelné proto, že nároky, které výkon těchto funkcí klade na pracovní čas a duševní koncentraci, jsou neslučitelné s povinnostmi ženy v rodině a domácnosti.

V závěrečné kapitole pak autorka připojuje několik úvah o reakcích mužů na změny v hospodářském a sociálním postavení ženy a o některých přežívajících prvcích společenského vědomí, které další proces emancipace ženy v polské společnosti brzdí. Vyslovuje však přesvědčení, že i v této oblasti půjde nakonec společenské vědomí ve stopách objektivních sociálně ekonomických změn.

Knížka Magdaleny Sokołowské se zabývá polskou společností a také data, o něž se

opírá, se vztahují převážně k polské sociální realitě. Přesto však mnohé z problémů a vývojových trendů, na něž upozorňuje, mají obecnější platnost a objevují se v analogické podobě i v jiných socialistických zemích; tuto zásadní podobnost bude konstatovat i československý čtenář. Zaměstnanost žen dosahuje u nás ještě podstatně vyšších hodnot než v Polské lidové republice, a tak i mnohé z otázek, jichž se práce dotýká, u nás vykrystalizovaly již dříve a dříve si vyžádaly řešení. Kvalitativní rozdíl mezi naší a polskou společností však bude spočívat zejména v tom, že v ČSSR již prakticky neexistuje zemědělská malovýroba a že tedy změny v postavení ženy, stimulované socialistickým zřízením, se budou mnohem výrazněji u nás promítat i do situace žen v zemědělství. Z téhož důvodu nepředstavuje u nás tento sektor rezervuár nekvalifikované ženské pracovní síly pro průmysl v té míře jako v Polsku. Zdařilá kombinace statistických dat s výsledky sociologických výzkumů, publicistickými materiály a informacemi o právních úpravách a sociálně politických řešeních činí z práce M. Sokołowské vysoce informativní, dobře přístupný, přitom však zasvěcený, věcný a přesvědčivý zdroj poznatků o revolučním pokroku, který přineslo socialistické zřízení v oblasti emancipace ženy. Škoda, že se autorce nepodařilo použít empirický materiál důsledněji aktualizovat a že v některých případech použila statistické údaje, které musely být již v době napsání práce překonány; na některých místech by čtenář ocenil bližší specifikaci uváděných dat pokud jde o dobu, k níž se vztahují. Československý čtenář pak pravděpodobně připomene, že pro srovnání se situací v ČSSR se nabízela celá řada našich domácích výzkumů podobné problematiky a množství statistických dat, které by byly jistě autentičtějším zdrojem informací než v práci citované zprávy tiskových korespondentů z Prahy.

Michal Illner

Georgeta Dan-Spinouiová: Factori obiectivi și subiectivi în integrarea profesională a femeii (Objektivní i subjektivní faktory profesionální integrace žen)

București, Editura Academiei RSR 1974, 280 s.

Socialistické přeměny otevřely kvantitativně i kvalitativně nové dimenze ekonomického zapojení žen a s nimi i specifické problémy, které tento historický zlom vyvolává v různých oblastech společenského života i vědomí. Přes pozornost, která byla těmto problémům věnována ze strany různých společenských věd, existuje stále jen málo marxistických prací, které by se zaměřovaly na pracovní profesionální jádro vyrovnávacího a integračního procesu. Proto považujeme za

zajímavé upozornit na studii rumunské autorky zabývající se sociologií a psychologií práce¹ a v té souvislosti širokým komplexem problémů podmínek, rysů a souvislostí profesionální integrace, byť v limitované optice sociální psychologie.

Autorka vymezuje profesionální integraci jako „individuální přijetí probíhajících vývojových trendů“ a příslušnou asimilaci a adaptaci (s. 24). Chápe ji jako mnohorozměrný proces, mající sociologické, psychologické a psychofyzické parametry. K jejímu zkoumání přistupuje na základě analýzy rozsáhlé sociologické a sociálně psychologické literatury, statistických dat a především vlastního výzkumu provedeného na souboru 1500 žen z oděvního, chemického a farmaceutického průmyslu.

Po vymezení problému a způsobu jeho zpracování v kapitole první se druhá kapitola zabývá sociálně profesionálním systémem jako měnícím se rámcem profesionální integrace žen. Specifika uplatnění mužů a žen v dlouhodobém pohledu postupně mizí, spolu se zmenšováním celkové disperze ergonomických charakteristik různých profesí, nicméně v současné době zůstává pracovní uplatnění ještě výrazně odlišné. Podobně hlavní rysy profesionální přípravy postupně spějí k vyrovnání.

Nejrozsáhlejší třetí kapitola je věnována pracovním motivacím. V jejich struktuře dosud hlavní místo zaujímají materiální motivy, přičemž však s rostoucí složitostí práce stoupá i komplexnost motivace a zastoupení nemateriálních faktorů. Ve své podstatě není struktura pracovní motivace žen odlišná od struktury motivace mužů, i když přirozeně existují rozdíly v intenzitě různých stimulů, a „psychologicko-sociální portrét“ ženy není ještě dostatečně vykrystalizovaný. Zajímavé jsou závěry týkající se hodnotových orientací: Autorka zjišťuje vysoký stupeň propojení hodnot vztahujících se k ženě jako občance, pracovníci, manželce a matce; všechny se koncentrují kolem jedné obsahové linie osobního rozvoje (s. 109).

K závěru obdobným jako v okruhu pracovních motivací vedou výsledky výzkumu i pokud jde o sebehodnocení a aspirace ženy, jímž je věnována kapitola čtvrtá. Vzhledem k homogenizaci objektivních sociálně profesionálních charakteristik mužů a žen v současné Rumunsku jsou i jejich sebereflexe velmi podobné, orientace, ocenění a aspirace (týkající se jejich postavení) se tvoří na základě stejných standardů. To potvrzují například i výpovědi žen o překážkách profesionálního rozvoje, kde „diskriminační faktory“ (nestejnost podmínek) hrají podstatně menší roli než faktory „kvalifikační“ – vezmeme-li jen dvě z osmi zkoumaných profesionálních kategorií, případů u dělnic na kvalifikační faktory 59 %, na zatížení domác-

¹ Kromě řady statí z oblasti sociologie a psychologie práce publikovala G. Dan-Spinouiová mono-

grafii *Relațiile umane în grupele de muncă industriale*. București, Editura Academiei RSR 1971.

nosti 31 %, a na diskriminaci 10 % pocítovaných překážek, přičemž u techniček to je 32 %, 53 % a 16 % (s. 182).

V závěrečné, páté kapitole analyzuje autorka aspekty rodinných funkcí a rolí z hlediska požadavků profesionální integrace žen a ukazuje různé vrstvy změn, probíhajících diferencovanou rychlostí — pomaleji než materiální podmínky se mění kulturně zafixované stereotypy a zvyklosti a vůbec nejpomaleji se vyvíjí „ideologický substrát“ místa ženy ve společnosti, spojeného zatím především s jejím rodinným posláním. I zde je však prognóza dalšího vývoje příznivá — možnost nastolení rovnováhy mezi pracovním a rodinným uplatněním je dána tím, že jsou navzájem plně slučitelné a že obě zcela odpovídají představám a požadavkům, které mají o sobě nebo k sobě samým. Je tomu dokonce tak, že profesionální uplatnění žen zvyšuje schopnosti rodiny uspokojovat materiální, duchovní i sociální potřeby svých členů, přirozeně za předpokladu rozsáhlé a rostoucí intervence ze strany společenských institucí.

V závěru studie jsou shrnuty jedna sociologická a tři sociálně psychologické proměnné — přijetí, uznání, asimilace a přizpůsobení (čtyři „A“: admiterea, acceptarea, asimilarea, acomodarea) — představující různé stránky komplexního mechanismu profesionální integrace, jehož „output“ se nerovná „inputu“, nýbrž je filtrován, kontrolován a modifikován lidským vědomím a světem názorů, motivací, hodnot a aspirací.

Těžko lze pochybovat o užitečnosti poznání sociálně psychologických aspektů profesionální integrace žen pro praxi společenského řízení a plánování. Tento přístup je přínosem zejména v té rovině, v níž představuje subjektivní doplněk ergonomickým a psychofyzilogickým charakteristikám pracovního začleňování žen. Na druhé straně je však třeba pečlivě sledovat a konfrontaci s jinými přístupy překračovat jeho nutná omezení. Ani autorka této zajímavé studie se nevyhnula některým zkratovým závěrům, plynoucím z toho, že přes původně širší vymezení se přece jen věnovala hlavně subjektivním faktorům sledovaného procesu. Tak namísto složitě sociálního zprostředkování individua a společnosti se setkáváme spíše s jejich bez-

prostředním (a tedy i málo reálným) spojením, místo složitých mechanismů vedoucích od hodnotových předpokladů k jejich uskutečnění ve společenské praxi nacházíme spíše určitý vývojový automatismus. Sdílime optimismus autorky týkající se vyřešení hlavních problémů profesionalizace žen, stavíme ho však více na ovládnutí tohoto procesu v jeho objektivních charakteristikách než na vnitřní bezrozpornost v hodnotové sféře.

Silnou stránkou provedeného výzkumu je značná míra invence prokud jde o operacionalizaci sledovaných proměnných i názornost prezentace získaných výsledků. Příkladná je pečlivost, kterou autorka věnuje tomu, aby v každé části ukázala procesualní a komplexní charakter zkoumaného jevu, jeho členitost i propojení jednotlivých vrstev. Na druhé straně však chybí větší metodická skepse vůči některým zjištěním, která se přece jen týkají souboru, který byl vybrán záměrně z hlediska rezortu, závodů i zastoupení profesionálních kategorií a který se v podrobnějším členění velmi rychle zužuje.

Některé jednostrannosti recenzované práce je ovšem třeba vidět v celkovém kontextu rumunské sociologie práce, kde je problému profesionální integrace a adaptace věnována velká, různými směry orientovaná pozornost, a to nejen z hlediska žen. Ještě intenzivněji než problémy žen jsou studovány otázky profesionální a sociální integrace mládeže a celkové adaptace venkovského obyvatelstva přicházejícího do měst a začínajícího pracovat v průmyslu.² Z hlediska vývojových specifíků rumunské společnosti, která v rámci života jedné generace překonává celou historickou epochu přeměny zaostalé agrární země v průmyslově vyspělý stát, se pak objeví relativní nosnost kategorií integrace, adaptace, asimilace apod. Zatím je asi skutečně oprávněné zkoumat především tento směr pohybu, aniž by musela být větší pozornost věnována zpětné vazbě. V dlouhodobé perspektivě bude ovšem třeba tento poněkud jednostranný kategoriální aparát obohatit i o druhý pól dialektiky, která se zákonitě prosazuje jak v demografické, tak v ekologické rovině procesů ekonomické a sociální strukturace.

Jiří Večerník

² Procesům integrace mládeže se kromě vysokých školských pracovišť věnuje Ústav pro výzkum mládeže při ministerstvu školství (viz publikační řadu *Și lumea de mâine*, vydávanou v redakci O. Bădini). Problémy adaptace venkovských obyvatel, práci v průmyslu a životu ve městě jsou zkoumány mj.

výzkumným pracovištěm bukurešské univerzity, které vede nestor rumunské sociologie, prof. H. H. Stahl (viz např. Brescan, M. — Stahl, H. H., red.: *Procesul de urbanizare în R. S. România. Zona Vastui*. București, Editura Academiei RSR 1973).

Informace o celostátní konferenci pořádané k Mezinárodnímu roku ženy „Co dal socialismus ženám a jak ženy přispívají k rozvoji socialistické společnosti“

V rámci Mezinárodního roku ženy se v květnu 1975 konala v Praze celostátní konference, pořádaná ústředním výborem Československého svazu žen „Co dal socialismus ženám a jak ženy přispívají k rozvoji socialistické společnosti“. Konference byla dvoudenní a zúčastnilo se jí 120 odborných a politicko-výchovných pracovníků a propagandistů. První den byl věnován převážně problémům spojeným se zaměstnaností žen, druhý den pak otázkám fungování rodiny v socialistické společnosti a sociálnímu zabezpečení rodin.

Kromě Marie Kabrhelové, předsedkyně ČSSZ, která konferenci zahájila, přednesli referáty: doc. ing. Jaroslava Bauerová, CSc., VŠE, Praha, JUDr. Vl. Mařík, tajemník ÚRO, B. Holečková, členka předsednictva ÚV ČSZ, doc. ing. Olga Kontšeková, CSc., VŠE, Bratislava, JUDr. Anna Vašková, místopředsdkyně Nejvyššího soudu ČSSR, doc. dr. Jolana Herzková, CSc., děkanka VSP, Bratislava, PhDr. Jolana Jančovičová, CSc., Ústřední výbor svazu žen, Bratislava, dr. Jaroslav Havelka, náměstek ministra práce FMPSV, ing. Růžena Čalovková, náměstkyně Komunálních služeb Bratislavy, ing. Libuše Drábková z Ústřední rady ČSTV, JUDr. Josef Mudroch, úřadující místopředseda Československého mírového výboru.

Marie Kabrhelová – úvodní referát

Celá naše společnost bilancuje v současných dnech výsledky práce uplynulých třiceti let. Hodnotí to, co přinesl socialismus pracujícím, jakým podílem přispěly jednotlivé třídy, skupiny i jednotlivci k rozvoji naší socialistické vlasti. Na celém tomto procesu se jak v oblasti ekonomické, tak politické a kulturní podílely všestranně ženy. Od r. 1945 se spontánně zapojovaly do budování naší země a výzva KSC ke vstupu žen do produktivního života byla správná. Za léta budování socialismu se nezměnila pouze naše země, její sociální struktura, ale změnila se i ženy. Pro naši dnešní generaci žen je typická vysoká úroveň vzdělanosti a odborné kvalifikace. Mladé ženy jsou v průměru vzdělanější, pokud jde o středoškolské vzdělání, než muži a také se stále více zapojují do veřejného života. V tzv. Revolučním národním shromáždění v r. 1918–1920, kdy se ještě bojovalo o charakter republiky, bylo z celkového počtu 254 poslanců celkem 8 žen. V současné době je v nejvyšších zastupitelských orgánech z celkového počtu poslanců $\frac{1}{4}$ žen. Široká

demokratická základna naší společnosti umožňuje miliónovým masám žen účast na veřejných záležitostech, na rozhodování o politických, ekonomických a kulturních otázkách života naší společnosti. V průběhu budování socialistické společnosti vyrostly uvědomělé, vzdělané, hrdé a schopné ženy, které si získaly úctu, autoritu a uznání. Tento proces emancipace není u konce, ale prohlubuje se a rozvíjí. Ženy tvoří homogenní skupinu. Jsou mezi nimi rozdíly v třídním uvědomění, politické aktivitě, vzdělání a kvalifikaci, v pracovních a životních zkušenostech. Proto k nim není možné přistupovat jednotně ani v rovině politicko-výchovné, ani v jiné. Jedině oprávněný je členitý, diferencovaný přístup. Ten však vyžaduje dobrou znalost postavení, zájmů, názorů a postojů žen. Je třeba také zdokonalovat a prohlubovat poznatky týkající se zlepšování pracovních i mimopracovních životních podmínek žen, životního prostředí a zdraví žen. Rovněž je nutné prohlubovat poznatky vztahující se k péči o dítě, k manželství a rodičovství. Velmi záslužné jsou pokusy o formulaci socialistického způsobu života a poznatky o aktivizaci vědomí lidí, o vytváření soudružských vztahů mezi lidmi, o vytváření socialistických kolektivů.

Jinou velmi závažnou otázkou je vztah vědeckotechnické revoluce a adaptace ženské pracovní síly v nových podmínkách. Zatím není zpracována například koncepce žádoucích změn ve struktuře zaměstnanosti žen. Jde však o otázky závažné – o zaměřování žen na nové pracovní obory, o intenzivnější výchovu k volbě povolání jako celoživotnímu motivačnímu zdroji apod.

V pracovním životě žen a v rozvoji jejich osobnosti jsou obrovské rezervy. Jejich využití záleží na mnoha faktorech, mimo jiné na zlepšování pracovních podmínek a snižování podílu žen vykonávajících těžké fyzické práce.

Soudruh G. Husák hovořil na VIII. všeoborovém sjezdu o „vyšší kvalitě života“, která spočívá nejen ve zlepšování materiálního blahobytu lidí, ale i v jejich duchovním rozkvětu. V naší společnosti jde o to, aby se vytvářely stále příznivější podmínky pro rozvoj osobnosti ženy, aby rostlo její uvědomění, talent, schopnosti, aby se prohlubovala soukenná záležitost k socialistickému společenství.

Jaroslava Bauerová: Žena v socialistické společnosti a její hlavní úkoly

Krizová léta jednoznačně ukázala, že je třeba vracet se znovu k poznatkům marxismu-leninismu o ženské otázce a k jejímu zařazení do celé soustavy vědeckého světového

ho názoru. Buržoazní ideologie, která k nám proniká, navazuje na přežitky ve vědomí lidí ve vztahu k ženě a působí tak na udržování některých zastaralých a protispoločenských postojů. Uchování čistoty marxismu-leninismu i v přístupu k tomuto problému, jeho znalost a rozvíjení není tedy ničím, co patří do minulosti.

Klasikové marxismu-leninismu podmníli úplné osvobození ženy několika základními činiteli: zapojením žen do ekonomické činnosti, existencí socialistického hospodářství a vybudováním moderní sítě služeb, které převezmou většinu domácích prací. Všechny tyto podmínky vytváří poprvé v dějinách až socialistická společnost. Proto klasikové marxismu-leninismu umísťovali uskutečnění rovnoprávnosti žen do epochy socialistické a komunistické společnosti.

Teoretická analýza postavení ženy v jednotlivých sociálně ekonomických formacích vedla Marxe a Engelse od počátku organizování dělnického hnutí k úsilí vykořenit zpátečnické názory na ženu z revolučních dělnických organizací a získat je pro boj proti kapitalismu. Poukazovali na to, že ženy jako celek trpí za kapitalismu dvojným útlakem — jednak sociální a společenskou závislostí na mužích, jednak kapitalistickým vykořisťováním. Ženy jsou proto přirozenou součástí revolučního hnutí a ženská otázka organickou součástí dělnické otázky. Na tato stanoviska navázal V. I. Lenin. Poukazoval na to, že vytvořit rovnoprávné postavení ženy v rodině a společnosti, zbavit ji úmorné domácí práce, převychovat ji a zapojit nejen do pracovního procesu, ale i do správy a řízení státu je dlouhodobý proces, který bude zasahovat hluboko i do rozvinuté socialistické společnosti.

Z celkového počtu práceschopného obyvatelstva v produkčním věku u nás činí ženy 3,5 miliónu, tj. 47,8 % z celkového počtu ekonomicky aktivních osob. Z toho zhruba 2,5 miliónu pracuje ve výrobních odvětvích, v nevýrobních odvětvích je zaměstnán necelý milión žen.

Počet žen stoupá rok od roku ve všech odvětvích s výjimkou zemědělství a lesnictví, kde klesající trend má počet zaměstnanců jako celek. Je to důsledek rychlého rozvoje automatizace a mechanizace zemědělské výroby. Přechod žen ze zemědělství do průmyslu a jejich stoupající podíl v oblasti služeb svědčí o příznivých změnách ve struktuře ženské pracovní síly.

Se zaměstnaností žen je spojen náročný systém ochrany ženské práce, neboť žena je jiná pracovní síla než muž. Jde zejména o zlepšování pracovních a životních podmínek a pracovního prostředí pro ženy, o zdokonalování hygienických a sociálních zařízení, dodržování zákonných limitů při manipulaci s břemeny, snižování přesčasové práce a odstraňování výjimek ze zákazu noční práce žen.

ČSSR má vysokou výskokovou hladinu kvalifikace a vzdělání žen, což je podmíněno nejen hospodářským a vědeckotechnickým rozvojem, ale především třídním uspořádáním společnosti. Již zhruba deset let se pohybuje počet dívek, které se učí v některém z učebních oborů kolem 30 % dívčí populace. Na různé typy středních škol se ročně hlásí cca 45 % žáků a žákyň ZDŠ. Přijímá se jich zhruba 35 %, a to více dívek než chlapců. Pokud jde o středoškolské vzdělání, předstihly dívky chlapce již před deseti lety. To je důkazem toho, jak velkým změnám došlo i ve vědomí lidí. Za součást vybavenosti do života již rodiče dítčat nepovažují věno, ale stejně jako u chlapců vzdělání, umění ovládnout profesi a uplatnit se tak v pracovním životě. Na vysokých školách dosáhl počet žen 40 % z celkového počtu vysokoškolských studentů.

Růst vzdělanosti žen nese s sebou ještě určité stopy minulosti, projevující se v tom, že méně žen se učí a studuje technickomatematické obory, i když pro ně mají nadání. Panuje ještě starý názor, že tyto obory se pro ženy nehodí. Je to jeden z předsudků, který se snažíme odstranit, neboť nejen zapojení žen do ekonomické činnosti, ale i jejich všestranná kvalifikace umožňuje odstraňovat zbytky nerovnosti mezi muži a ženami v praktickém životě. Umožňuje zařazovat je do odpovědných hospodářských funkcí a zaujímat tak ve společnosti rovnoprávné postavení i v tomto smyslu.

Buržoazní sociologie vede o zaměstnanosti žen, zejména matek, velké spory. Staví proti sobě tzv. mateřské poslání ženy a její ekonomickou činnost a většinou dokazuje, že jde o dva póly, které se vzájemně vylučují.

Naproti tomu socialistické země od svého vzniku zdůrazňovaly nejen význam mateřského a ekonomického, ale i občanského, politického poslání žen. Plnění a optimalizace tří rolí není jen záležitostí rodin samých, ale i socialistického státu, politických, společenských a hospodářských organizací. Vztah mezi těmito rolemi je složitý, často se ještě setkáváme s napětím a konfliktními prvky při jejich realizaci. Proto je třeba k ženám přistupovat diferencovaně: v jejich životě jsou období, kdy některá role zákonitě ustupuje do pozadí — například společenská angažovanost a často i pracovní činnost v době péče o malé děti. Stále častěji se však ukazuje, že celospolečenská opatření ve prospěch rodin s dětmi a změny ve vnitřní dělbě práce v rodině i rodinných vztazích vedou k optimalizaci základních rolí ženy.

Vladimír Mařík: Pracující žena a sociální politika

Všestranná péče o pracující, a jmenovitě ženy, byla a je součástí programové koncepce KSČ, byla a je neoddelitelnou složkou její třídní, dělnické politiky. Komplexní péči o pracující nelze zužovat pouze na sociální stránku — jde o ekonomické, sociální a kul-

turní zabezpečení a pokrok, včetně zrovno-právnění žen s muži. Všechny tyto stránky jsou spjaty i s novými rysy socialistického způsobu života. Reálně rovnoprávné postavení ženy je přitom jedním ze základů socialistické přeměny společnosti. Spojovacím článkem mezi osobností a společností je pracovní kolektiv. K. Marx zdůrazňoval, že jen v kolektivu má člověk možnost svobodně rozvíjet své vrozené schopnosti, že jen v kolektivu je možná osobní svoboda, kolektiv je komponentem schopností individua, vytváří stimuly, podmínky a prostředky pro rozvoj osobnosti. Dosáhli jsme takových výměn, jako je svoboda ekonomická, sociální a politická. Zároveň socialismus jako první fáze komunismu neřeší všechny problémy najednou. Jedním ze stálých úkolů ROH je péče o rozvoj pracovních kolektivů na socialistické úrovni. XIV. sjezd KSČ dal podnět k vypracování dlouhodobých komplexních programů péče o pracovníky. 8. března 1973 došlo k společnému usnesení vlády a ÚRO, které uložilo prověřit ve všech organizacích stav dosažené úrovně péče o pracovníky, přijmout opatření k postupnému odstranění zjištěných nedostatků a ve vybraných organizacích ověřit komplexní programy péče o pracovníky. V těchto programech je věnována zvláštní pozornost pracovním podmínkám žen. Komplexní programy péče o pracovníky byly experimentálně ověřeny v desítkách závodů a jejich zhodnocení potvrdilo, že pro budoucnost je reálné jít touto cestou.

Do plánu aktivity ROH pro rok 1975 byla zařazena prověrka bezpečnosti práce se zaměřením na pracovní a sociální podmínky žen z hlediska zákonných opatření. Ústředním bodem této péče je bezpečnost a ochrana zdraví při práci. Musíme dosáhnout základního přelomu v pohledu na otázky bezpečnosti a ochrany zdraví při práci. Musíme společnými silami státních, zdravotnických orgánů, vědecké fronty, odborů a hospodářských orgánů, cestou prevence a moderních vědeckých poznatků zlepšovat pracovní podmínky, a to zvláště pro ženy a mladistvé.

V prevenci jde zejména o systematické profilaktické prohlídky žen a o rozšíření institucí pracovního lékařství.

Přitom se ukazuje řada pozitivních výsledků, například ve snižování pracovních úrazů žen. Přesto jsou ještě vysoká procenta úrazovosti žen především ve vnitrozávodní dopravě, železniční dopravě, u strojů, výtahů, jeřábů a při práci s průmyslovými škodlivinami. Rovněž v zemědělství, kovoprůmyslu a v potravinářském průmyslu, zejména v závodech jatečné a masné výroby a v mlékárenském průmyslu je úrazovost žen stále ještě vysoká.

Hlavní cesta ke zlepšení pracovních podmínek žen je v soustavném odstraňování těžkých prací a ve zdokonalování péče o ženy-matky. Zákoník práce obsahuje celou řadu naprosto konkrétních zákonů, které chrání že-

ny před ohrožením. Přesto odborové orgány stále ještě zjišťují nedostatky a porušování zákonných ustanovení, zejména se porušuje zákaz výkonu těžkých fyzických prací, ruční zdvihání a přenášení břemen, jejichž váha převyšuje limit 15 kg. Například do prodejen obchodu, kde pracuje 75 % žen, se stále dodává mnoho druhů zboží ve velkém balení. Nedostatky tohoto druhu byly zjištěny i v jiných odvětvích. Naproti tomu v dopravě se situace v tomto směru zlepšila. Většina podniků zpracovala podle usnesení vlády ČSSR návrhy řešení těchto problémů a zahrnula je do komplexních programů péče o pracovníky.

Zákoník práce obsahuje velmi podrobná ustanovení o zákazu noční práce žen a pracovním zařazení zaměstnaných matek a těhotných žen. Dále obsahuje významné články, které ukládají organizacím vytvářet vhodné podmínky ke zvyšování kultury práce a pracovního prostředí. Novelizace zákoníku práce platná od 1. července 1975 obsahuje další ustanovení k zabezpečení vhodných pracovních podmínek.

ÚRO usiluje o to, aby se služby, jako jsou čistírny, správkárny, různé hygienické služby, rozšiřovaly, snižovaly spotřebu času zaměstnaných žen a stále více se přibližovaly okruhu závodů.

Velká pozornost se věnuje rozšiřování závodního a školního stravování. Po opatřeních vlády a ÚRO došlo k vzestupu účastníků stravování v závodních jídelnách zhruba o půl miliónu strávníků, takže v závodních jídelnách se dnes stravuje asi 2 milióny pracujících.

Důležitou oblastí je populační vývoj a předškolní a školní zařízení. Zatímco populační vývoj zaznamenává prudký vzestup, počty jeslí zůstávají v podstatě na stejné úrovni. O něco lepší je to s mateřskými školami. Vláda ČSSR dala v roce 1974 souhlas ke sdružování prostředků, což lépe umožní vyhovět vysokým požadavkům kladeným na předškolní zařízení.

V současné etapě vývoje musíme v péči o pracující řešit zejména tyto problémy:

1. vyrovnávat pracovní, sociální a životní podmínky i v malých a středních organizacích a podporovat všechny procesy, které k tomu to vyrovnávání směřují;
2. dále rozvíjet formy společenského uspořádání potřeb hromadného stravování a budovat předškolní zařízení;
3. řešit problémy volby povolání, kvalifikace a profesní adaptability pracujících žen v nových výrobních technologických podmínkách a vědeckotechnických přeměnách;
4. dosáhnout, aby i hmotné a morální stimuly se dostaly do skutečné vyrovnanosti úměrné dosaženým zásluhám a aspektům sociálním;
5. vybudovat a využívat systém pracovního lékařství specializovaného i na zvláštní postavení pracujících žen;
6. řešit finanční, materiální zajištění podnikové sociální politiky, aby se plánovitě roz-

výjevy zlepšování a ochrana pracovního prostředí.

Božena Holečková: Boj KSČ o vytvoření politických, ekonomických a sociálních předpokladů pro rovnoprávnost žen v období první republiky a fašistické okupace

Komunistická strana Československa vedla boj za osvobození ženy od svého vzniku, neboť rovnoprávnost žen a její důsledné uskutečňování bylo organickou součástí programu KSČ. Bez aktivní účasti žen na třídních bojích proletariátu by nemohla svůj boj dovést k vítězství socialismu. KSČ také patří mezi strany s mimořádně vysokým počtem členek.

Ženy sehrály významnou úlohu již při samém vzniku KSČ. Velká část členek sociálně demokratické strany se hlásila k marxistické levici a ještě před založením KSČ se na celostátní konferenci sociálních demokratů přihlásila ke Komunistické internacionále a přejala jejich 21 podmínek.

KSČ věnovala otázkám pracujících žen, žen dělníků a chudých rolníků mimořádnou pozornost. V buržoazní ČSR konfrontovala sliby buržoazie z roku 1918 a ústavu, kde se proklamovala rovnost pohlaví, s denním životem v práci a v rodině, kde byla žena nerovnoprávná. Buržoazie využívala žen jako levnější pracovní síly. KSČ odmítala buržoazní feminismus a poukazovala na to, že příčinou zotročení žen je kapitalistický společenský řád.

Problematicku žen řešila KSČ zejména po V. sjezdu, kdy do čela strany byl postaven soudruh K. Gottwald a KSČ vytyčila heslo „Čelem k masám“. Bylo to období, kdy narůstala hospodářská krize, vykořisťování, nezaměstnanost a zbídačování. Ač početně nevelká, získávala KSČ stále větší autoritu v širokých lidových masách. V parlamentních volbách získávali komunisté 10–20krát více hlasů než měli členů. Tajemství tohoto úspěchu spočívalo v principiální politice strany a její pravdivé analýze negativních příčin špatného sociálního postavení pracujících. V roce 1931 umíralo v ČSR každé sedmé dítě, dříve než dosáhlo jednoho roku věku. První dítě se v průměru rodilo až ve čtvrtém roce manželství, neboť narození dítěte prudce zhoršovalo sociální situaci rodin. Vdaná žena s dítětem byla většinou nucena zůstat doma, neboť jeslí a mateřských škol byl minimální počet, neexistovalo školní stravování dětí apod.

V řadách KSČ pracovaly mladé novinářky a spisovatelky, jako Marie Majerová, Helena Malářová, Božena Rezlerová, Jožka Jabůrková aj., které velmi účinně kritizovaly sociální politiku buržoazie a vnášely marxistický světový názor mezi ženy.

Pokrovové ženy a komunistky sehrály významnou úlohu v boji proti fašismu a fašisté se s nimi vypořádávali stejně krutě jako s muži. Ženami se plnily káznice a koncentrační tábory. Ze 132 tisíc žen, které prošly největším ženským koncentračním tábo-

rem Rawensbrückem, jich zahynulo 92 tisíc. Přitom zhruba jedna třetina žen tvořila aktivní část protifašistického odboje v Československu.

Osvobození naší vlasti sovětskou armádou znamenalo převratnou změnu v postavení ženy. Košický vládní program, po něm ústava a další zákonná opatření položily základy ke skutečné rovnoprávnosti žen. První poválečná léta se vyznačovala masovým nástupem žen do zaměstnání a politického dění. Z jejich iniciativy se především budovaly jesle, mateřské školy a ostatní zařízení pro děti. Poprvé v dějinách naší země byly také ženy v masovém měřítku voleny do funkcí ve všech orgánech lidové moci. Také na únorovém vítězství pracujícího lidu v roce 1948 se významně podílely. Dnes tvoří obrovskou pracovní armádu a uplatňují se ve všech hospodářských, kulturních a vědeckých oblastech našeho života.

Olga Kontšeková: Specifické problémy žen v národním hospodářství CSSR

Ekonomická aktivita žen se stala v naší společnosti hlavním prostředkem uskutečňování marxisticko-leninské cesty zrovnoprávnění ženy. Řešení ženské otázky zaznamenalo za období výstavby socialismu převratné změny. Jde o změny jak co do rozsahu, tak kvalitativní stránky zaměstnanosti žen, struktury této zaměstnanosti, a to odvětvové i oborové.

Ekonomická aktivita žen plní úlohu:

1. politickou, neboť tvoří nevyhnutelný základ rovnoprávnosti žen,
2. hospodářskou, neboť ženy jsou významnou pracovní silou a jejich práce je důležitým prostředkem zvyšování životní a kulturní úrovně obyvatelstva,
3. společenskou — je prostředkem rozvíjení a zvyšování kvalifikační úrovně pracujících žen,
4. zajištění rozvoje všech ostatních schopností žen, rozvoje jejich osobnosti.

Po osvobození v letech 1946–1947 byla míra ekonomické aktivity našeho obyvatelstva velmi nízká a to především v důsledku nízké ekonomické aktivity žen. Na 100 obyvatel připadalo 39 pracujících, na 100 obyvatel mužského pohlaví 60 pracujících, na 100 obyvatel ženského pohlaví 19 pracujících žen. Od té doby vzrostla míra ekonomické aktivity žen asi 2,4krát — ze 100 obyvatel pracuje 47,6 žen. Tento růst byl podmíněn vítězstvím pracujícího lidu v únoru 1948, kdy se v široké míře začaly vytvářet předpoklady pro ekonomickou aktivitu žen, pro realizaci jejich práva na práci. Začala se také budovat předškolní zařízení, která umožňovala stále většímu počtu žen pracovat. Jestliže ve školním roce 1948/1949 bylo v mateřských školách něco přes 200 000 dětí, pak ve školním roce 1973/1974 jich bylo již více než dvakrát tolik — 414 000. V roce 1948 bylo v celé republice v jeslích asi 6000 dětí, dnes je jich v těchto zařízeních více než jedenáctkrát víc.

Zaměstnanost žen po roce 1945 podstatně rostla. V letech 1946–1947 představovaly ženy z celkového počtu pracujících v národním hospodářství 25,6 % a tento jejich podíl postupně vzrůstal. Koncem roku 1973 dosáhl 47,6 %, což znamená, že v současnosti je téměř každý druhý pracující v národním hospodářství žena.

V odvětví obchodu pracuje 75 % žen, ve zdravotnictví 80 %, ve školství 67 %, ale i v průmyslu je vysoký počet žen – 44,7 %. Významně vrostl podíl žen v tak významném odvětví národního hospodářství, jako je věda a výzkum. V letech 1946–1947 pracovalo ve vědě a výzkumu jen několik set žen. V roce 1973 jich bylo v celé ČSSR 60 000 a tvořily v tomto odvětví více než třetinu (35,6 %) pracovníků. To je rovněž důkazem převratných strukturálních změn, charakteristických pro celou naši společnost a ekonomiku a pro rozvíjení socialistických výrobních vztahů. Tak například ještě v roce 1955 pracovalo u nás z celkového počtu pracujících žen v soukromém sektoru 32 %, v roce 1963 již jen 5 % a v roce 1973 pouze 1,6 % žen. V roce 1973 pracovalo ve státním socialistickém sektoru více než 86 % a v družstevním sektoru 12 % žen.

Před počátkem socialistické výstavby pracoval poměrně vysoký počet žen v povoláních, která nevyžadovala kvalifikaci. V zemědělství pracovala více než $\frac{1}{3}$ žen a v průmyslu a v řemeslech $\frac{2}{5}$ žen, v obchodě $\frac{1}{10}$ žen, v osobních a domácích službách 7 % žen.

V období výstavby socialismu rostla zaměstnanost žen vysokým tempem zejména v oborech a odvětvích, kde byly vysoké požadavky na kvalifikační úroveň. Tak například ve sféře materiální výroby pracovalo v průmyslu v roce 1948 jen 21 ze 100 pracujících žen, avšak v zemědělství 56 žen. V roce 1956 podíl žen pracujících v průmyslu vzrostl na více než 36, ale v zemědělství klesl na 14, čili v těchto dvou nejpočetnějších odvětvích pracuje dnes asi polovina ze všech zaměstnaných žen, v obchodě necelých 14 žen ze 100, ve vědě 1,7, ve zdravotnictví 7,2 a ve školství 9,1 ze 100. To svědčí nejen o významných strukturálních přeměnách mezi odvětvími, ale i v rámci národního hospodářství.

Pro změny v míře ekonomické aktivity žen za uplynulých 30 let je dále charakteristický obrovský růst jejich kvalifikační úrovně. Je možné ji vyjádřit především pomocí údajů o odbornících pracujících ve státním socialistickém sektoru. V roce 1958 na 100 pracujících ve státním socialistickém sektoru připadalo 14,2 odborníků. V roce 1973 však již tento ukazatel pro obě pohlaví představoval 23,4, což je růst asi o $\frac{2}{3}$ (pro muže 22,4, pro ženy 24,5). To znamená, že co do počtu odborníků bylo v roce 1973 ve státním socialistickém sektoru mezi ženami více odborníků než mezi muži. Převratné změny jsou zejména v zemědělství, kde v minulosti pra-

covaly ženy na nejnémejší kvalifikovaných pracích. Dnes pracuje v zemědělství více než 16 000 odbornic, z nichž několik tisíc zastává vedoucí inženýrskotechnické funkce.

V roce 1958 mělo z žen-odborníků 41 % střední odborné vzdělání, 48 % úplné střední odborné a 11 % vysokoškolské vzdělání. V roce 1973 je zaznamenán pokles podílu odbornic se středním vzděláním (jen necelých 28 %) proti vyššímu podílu odbornic s úplným středním odborným (58 %) a vysokoškolským vzděláním (více než 15 %).

Odborníci muži vykazovali a vykazují příznivější skladbu, to znamená, že mají menší podíl nižšího a vyšší podíl vyššího vzdělání. Ukazatel odbornosti (měřený průměrnou dobou odborného vzdělání na jednoho odborníka) představoval u nás v roce 1958 3,73 roku na jednu odbornici. Dnes činí 4,63 roku pro všechny odborníky, pro odborníky muže 5,03 a pro odbornice ženy 4,23 roku. Průměrná délka odborného vzdělání činila v roce 1973 u mužů ve státním socialistickém sektoru 1,13 roku, u žen 1,04 roku. Kvalifikační úroveň žen dosáhla tedy v roce 1973 92 % úroveň dosažené u mužů.

Na gymnáziích jsou dnes $\frac{2}{3}$ dívek, na SOŠ až 60 % žen a v učňovském školství je asi 30 % dívek. Ve školním roce 1946/1947 studovalo na vysokých školách 20 % žen, dnes je to již 40 % žen. Nejvyšší podíly dívek studují na vysokých školách univerzitního směru (asi 60 %), na uměleckých (40 %). Na vysokých školách zemědělských je $\frac{1}{4}$ dívek a na technických asi $\frac{1}{5}$. V porovnání s vysokými podíly pracujících žen v průmyslu a v zemědělství je toto zastoupení nízké. Zde je třeba činit nápravu a zaměřovat vzdělanost žen daleko cílevědoměji než dosud.

Anna Vašková: Právní postavení žen v ČSSR

Žena v naší společnosti je rovnoprávná a to se týká přirozené i právní sféry.

Články 20 a 27 ústavy zakotvují pro všechny naše občany rovná práva a povinnosti a stejné postavení mužů a žen v rodině, v práci a ve veřejné činnosti. Pro faktickou rovnoprávnost žen je v čl. 20 zakotvena povinnost vytvářet stejné možnosti a stejné příležitosti ve všech oborech života společnosti. To se týká tedy jak rodiny, tak pracovní a veřejné činnosti. V současné etapě jde zejména o zdokonalování pracovních podmínek, zdravotní péče v těhotenství a mateřství a rozvoj zařízení a služeb umožňujících ženám využít všech schopností při účasti na společenském životě.

Z těchto ústavních článků vycházejí všechny zákony a jiné závazné právní předpisy, kterými jsou právně regulovány společenské vztahy, do nichž vstupují ženy jako občanky, pracovnice a matky.

ČSSR realizovala z úmluv týkajících se postavení žen *Úmluvu mezinárodní organizace práce č. 45 o zaměstnávání žen podzemními pracemi v dolech všech druhů*, *Úmluvu 89 o noční práci žen zaměstnaných v průmyslu*,

Úmluvu č. 100 o stejném odměňování mužů a žen za stejnou práci. Dále je ratifikována několik mezinárodních úmluv, např. *Úmluva o politických právech žen.* V současné době se připravuje *Úmluva č. 103 o ochraně mateřství.*

V roce 1967 byla přijata *Deklarace OSN o odstranění diskriminace žen* jako kritérium hodnocení právního postavení žen.

V ČSSR jsou v právním řádu naplněny do všech důsledků požadavky týkající se volebního práva, práva vykonávat všechny veřejné funkce (čl. 4), práva týkající se státní příslušnosti (čl. 5), požadavky v oblasti občanského a rodinného práva, v oblasti práva trestního (čl. 7 a 8) a práva pracovního včetně přípravy na výkon povolání (čl. 9 a 10).

Stejná práva a povinnosti mají muži a ženy v rodině a jako rodiče vůči svým dětem. Již v roce 1949 bylo u nás v právní sféře odstraněno rozlišování dětí a manželské a nemanželské a tím i rozlišování žen-matek podle toho, zda dítě porodily v manželství nebo mimo něj.

Pracovní právní zákonodárství i další ustanovení sociálního zákonodárství usilují o to, aby podmínky v nichž žena vykonává společensky užitečnou práci, byly sladěny s funkcí mateřskou. Například hlava sedmá, oddíl první zákoníku práce upravuje pracovní podmínky žen, obsahuje zákaz některých prací, stanoví dobu nepřetržitého odpočinku mezi pracovními směny, upravuje noční práci žen, pracovní podmínky těhotných žen a matek, zejména se zřetelem k převedení na jinou práci, pracovní cesty a přeložení, rozvazování pracovního poměru atd.

Naše právní úprava postavení ženy a postavení matky zvláště převyšuje v mnoha směrech požadavky vyplývající z deklarace OSN o odstranění diskriminace žen. Mezinárodní rok ženy nemá proto v naší vlasti těžiště v boji za právní zrovnoprávnění žen. Jde spíše o to, aby se občané, organizace i ženy samy důkladněji seznámili se svými právy a povinnostmi, aby dokázali využívat práv k prospěchu svému a v souladu se zájmy celé společnosti.

Jolana Herzková: Internacionální úkoly československých žen

Naše zkušenosti z třicetileté cesty jednoznačně ukazují, že základem všech úspěchů je marxisticko-leninský charakter KSČ, v jejíž činnosti se projevuje jednota socialistického vlastnictví a proletářského internacionalismu.

Proletářský internacionalismus nevznikl náhodně a živelně. Není dočasným řešením, které mělo svůj význam jen v minulosti, při kolébce dělnického hnutí. Krizový vývoj v nedávné minulosti nás přesvědčil a poučil o tom, jaké záměry a cíle sledovala kontrarevoluce, když se všemožně snažila dokázat, že proletářský internacionalismus je překonaný.

Vznikem světové socialistické soustavy se principy proletářského internacionalismu do-

staly na kvalitativně vyšší úroveň. Výsledkem jejich tvořivého uplatňování v současných podmínkách je semknutí hlavních revolučních sil naší epochy — světové socialistické soustavy — dělnické třídy v kapitalistických zemích a národné svobozeneckého hnutí na všech kontinentech do jednoho mohutného protiimperialistického proudu.

Výchova v duchu socialistického vlastnictví a proletářského internacionalismu je mimořádně významnou součástí socialistické mravní výchovy a jedním z nejčestnějších úkolů naší společnosti a rodiny. Taková výchova vyžaduje hluboké socialistické uvědomění, cílevědomost a neformální přístup, správné pochopení a výchovy k oběma složkám — k socialistickému vlastnictví i proletářskému internacionalismu, a to jak po stránce racionální, tak emocionální.

Při citové výchově má mimořádnou úlohu žena, matka. Proto KSČ věnuje ještě větší pozornost než kdykoli před tím politickému uvědomování našich žen a zapojuje je do aktivní účasti ve všech společenských procesech.

Jolana Jančovičová: Význam a funkce rodiny v socialistické společnosti

Rodina je jednou z nejméně intimnějších sfér lidského života a byla po celé dějiny a v podstatě až dodnes poznamenávána rozličnými, hlavně náboženskými názory. Zastíraly pravou podstatu rodiny a manželství a zatemňovaly vztahy, které tvoří základ rodiny.

Dnes se otázky rodiny v socialistickém světě a zejména v SSSR velmi intenzívně rozpracovávají a hromadí se mnoho nových poznatků.

Rodina prošla i v moderní společnosti významným vývojem. Vliv rozvoje výrobních sil se projevuje v řadě důsledků, které mají v rozdílných společenských soustavách rozdílný třídní charakter. Prvním takovým charakteristickým rysem je změna předmanželské fáze rodinného života. Snižuje se věk vstupu do manželství a výběr partnera se vymyká vlivu rodičů. To je obecný rys, je však determinován charakterem společenskopolitického uspořádání. V buržoazní společnosti je rodina poznamenána soukromým vlastnictvím a všechny ostatní vztahy jsou podřízeny tomuto vlastnictví. Je paradoxní, že v buržoazní společnosti se může uplatňovat svobodný výběr partnerů jen tam, kde nevstupuje do hry vlastnictví výrobních prostředků.

Druhým znakem je zmenšování rodiny. Jednak klesá porodnost, jednak je vyšší migrace, rodiny se stěhují do průmyslových center, a tím zaniká vícegnerační rodina, spojená s rodinným hospodářstvím. Dnes je v naší společnosti 86 % rodin dvougneračních a asi 14 % vícegneračních, i když již zmizel jejich ekonomický základ. Soužití je podmíněno bytovou otázkou, pomocí prarodičů zaměstnaným dětem a jinými neekonomickými faktory.

Dále se snižuje stabilita rodiny, zvyšuje se rozvodovost a zvyšuje se délka manželského a rodinného života. Souvisí to jednak s prodlužováním lidského věku, jednak s tím, že mladí lidé brzy vstupují do manželství. Na rozvodovosti se podílí řada prvků, například to, že rostou nároky na manželské a partnerské soužití, žena není ekonomicky vázána a manželství není zaopatřovací institucí.

Čtvrtou oblastí jsou funkce rodiny, tj. určité úkoly, které rodina plní. Tyto funkce jsou dvoustranné, nelze je oddělit, některé mají důsledky individuální, některé důsledky společenské. Jde o funkce, které se nedají nahradit lepší institucí. Funkce rodiny jsou na jedné straně velmi pevné, na druhé straně pohyblivé. V průběhu vývoje ztrácí rodina funkce, které umí lépe a ekonomičtěji uspokojovat společnost. V rodině zůstávají ty, v nichž je nenahraditelná a nezastupitelná. Toto zužování funkcí rodiny v průběhu historického vývoje nemá jen kvantitativní, ale i kvalitativní stránku.

V současné společnosti plní rodina čtyři základní funkce: reprodukční, výchovnou, ekonomickou a citovou.

Mimořádně důležitý úkol a místo má rodina na výchovném systému. Působí na dítě v době, kdy je nejtvárnější — v nejranějším období.

Mnohé poruchy osobnosti a destrukční jevy vyplývají především ze špatného rodinného prostředí, nedostatečně rozvinuté výchovné funkce a výchovných metod působících pozitivně na rozvoj člověka. Sovětský výzkum věnuje této oblasti velkou pozornost; zjistilo se, že pro mládež do 16 let má především význam rodina, kamarádi a škola. Proto je nutné zavést do rodinné výchovy nejen určité pedagogické minimum, ale i takové normy, které vytvářejí předpoklady pro vývoj harmonického jedince.

Proces formování socialistické rodiny je rozporuplný proces. Tím, že se vytvořily základní ekonomické předpoklady pro nové vztahy v rodině, se ještě automaticky nevytvářejí nové vztahy mezi pohlavími. Jsou zde však již vytvořeny základní předpoklady. Prvním z nich je, že zájmy rodiny i společnosti jsou stejné, i když dočasně mohou vystupovat jako protichůdné. Patří sem problémy spojené se zaměstnaností žen, s časem věnovaným výchově dětí a jiné otázky.

B. Engels poukázal na to, že monogamní rodina je schopna se kdokonalovat a až se dosáhne rovnosti obou pohlaví, ztratí monogamie všechny rysy, které ji vtiskla tradice na základě ekonomických vztahů — nadvládu mužů a nerozlučnost manželství. Obojí bylo v minulosti podmíněno a formováno ekonomickými vztahy.

Jaroslav Havelka: Populační politika socialistického státu

Místo, cíl i zaměření populační politiky jsou v jednotlivých etapách socialistické společnosti rozdílné, závisejí na jednotlivých rysech

etapy, kterou společnost právě prochází, na míře rozvoje její ekonomiky, ekonomických zdrojích i na průběhu reprodukce obyvatelstva. Proto se nutně spolu s vývojem společnosti mění a vyvíjí i obsah populační politiky. To vysvětluje i rozdíly mezi populační politikou jednotlivých socialistických zemí.

Všechny socialistické země začínaly za nesnadných ekonomických podmínek. Jejich hospodářství utrpěla válkou vážné škody, hospodářské zdroje byly omezené, bylo nutné soustředit všechny síly na obnovu ekonomiky. Proto má v tomto prvním období populační politika socialistických zemí omezený ráz, poskytuje pomoc rodinám s dětmi, které ji nejvíce potřebují, především dělnickým rodinám s více dětmi a nižšími příjmy. Již od 1. prosince 1945 byly zavedeny z iniciativy KSC rodinné přídatky v nevelké výši — 150 Kčs staré měny na každé dítě, které byly v letech 1947–1949 zvýšeny. Přídatky byly poskytovány všem nemocensky pojištěným pracovníkům. Již v této první etapě šlo o nové opatření, jaké za buržoazní republiky nebylo známé ani myslitelné. V roce 1948 byla také zavedena pro všechny zaměstnané ženy a rodinné příslušnice pracovníků podpora při narození dítěte, která byla později zvyšována.

Naše společnost řešila v průběhu svého vývoje v sociální oblasti v podstatě dva okruhy opatření: zvyšuje ochranu těhotných žen a matek v pracovním procesu a na druhé straně zabezpečuje děti zaměstnaných žen.

V roce 1948 bylo zákonem upraveno národní pojištění pro všechny ženy v pracovním poměru a mateřská dovolená, která byla v průběhu let prodlužována a přiznána také členkám JZD.

Společenská pozornost se také soustřeďuje na předškolní zařízení. V roce 1946 bylo v jeslích 2542 míst, v roce 1970 76 771 míst. Počet dětí umístěných v mateřských školách se zvýšil ze 100 tisíc v letech 1945–1946 na 385 tisíc v letech 1971–1972.

S růstem rozvoje socialistické ekonomiky se také zlepšují podmínky rodin s dětmi, výživa a stravování, ošacení, množství a kvalita kulturních a sportovních předmětů.

V soustavě společenské pomoci rodinám patříme nyní mezi první země na světě. Náklady na přímou peněžní pomoc se zvýšily z 10 miliard v roce 1970 na více než 15 miliard v roce 1974. Během 3 let jde o 50 % zvýšení, což je obrovská sociální investice. K významným sociálním opatřením patří podstatné zvýšení přídavků na děti, jejichž výši jsme se dostali na druhé místo na světě. Mateřského příspěvku, který byl prodloužen na dva roky využíval 90 % žen a podle statistických výkazů prudký skok v porodnosti od roku 1972 souvisí především s poskytováním mateřského příspěvku, zvýšením porodného a zavedením výhodných novomanželských půjček.

V populační politice po XIV. sjezdu, v letech 1972–1973, šlo o vytvoření podmínek

pro přiznávou změnu populačního vývoje — tisk, televize, sdělovací prostředky působily na city lidí a změny jejich postojů k dětem, ukazovaly jak velkou hodnotu v životě každého jednotlivce znamenají děti. Do popředí pozornosti se dostaly i další problémy — například bytová politika. V bytové výstavbě se uskutečnil obrovský skok. Družstevní bytové svazy ve svých stanovách rovněž začaly provádět přidělování bytů podle počtu dětí. Interupční komise začaly působit také výchovně. V roce 1974 jsme dosáhli téměř 20 dětí na tisíc obyvatel. V porodnosti jsme se z dvacátého místa v Evropě posunuli v r. 1974 na třetí až čtvrté. Výhled vypadá tak, že v roce 1975 můžeme očekávat nevelký pokles proti loňskému roku. Za první čtvrtletí se narodilo asi o 200 dětí méně, ovšem porodnost bude stále velmi vysoká. Těžiště pozornosti se přesouvá na otázky, které jsou spojeny s péčí o děti, které se narodily. V roce 1974—1975 jsou na prvním místě jesle. Dnešní kapacita představuje asi 80 000 míst, za poslední dva roky přibýlo dva až tři tisíce míst. V jeslích je umístěno 11 % dětí, což nestačí. Žádosti je kolem 10 000 a kapacity jsou nedostatečné. Vláda klade na vyřešení tohoto problému prvořadý důraz. Jde o zvýšení fondů bytové výstavby, rozšíření svépomocných akcí, rozšíření programů národních výborů a výstavbu dalších jeslí. Je třeba počítat s tím, že napětí v požadavcích na umístění dětí v jeslích v dalších letech poněkud poklesne. Nejmenších dětí bude ubývat, proto je důležitá provizorní funkce mikrojeslí. Podstatně lepší je situace v mateřských školách, kde je umístěno 65 % dětí. Musí se pamatovat také na rozšíření ZDS.

Důležitou součástí péče o děti je dětská výživa. Vládní populační komise schválila ucelený program dalšího rozvoje dětské výživy. Další skupina problémů se týká výroby dětského průmyslového zboží, kterého na trhu přibývá a nároky na něj se zvyšují. Konečně jde o výchovnou práci mezi obyvatelstvem. Chceme dosáhnout situace, aby mladé rodiny co nejlépe plnily své výchovné funkce. V dalším období budeme prosazovat vyšší kvalitu rodinného života, aby rodiny měly více volného času pro sebe a pro své vzdělání. To předpokládá racionalizaci práce v domácnosti, pokrok v oblasti služeb.

Při rozvoji naší soustavy společenské pomoci rodinám s dětmi se během 30 let mnoho dokázalo. V dalších etapách jde o zvyšování péče o rodiny s dětmi a společnou práci pro to, aby péče o vývoj obyvatelstva, především vývoj dětí a rodin byl nadále základem cílem naší socialistické společnosti.

Růžena Čalovková: Služby jako významný činitel v procesu zrovnoprávnění žen

Úroveň, kvalita a rozsah služeb výrazně ovlivňují celkovou životní úroveň obyvatelstva. Služby zaostávaly dost dlouho po osvobození za rozvojem ostatních odvětví národního hospodářství. Proces socializace služeb započal v roce 1948.

Placené služby jako je praní, chemické čištění, úklid, opravy a údržba různých spotřebních předmětů poskytují podniky místního hospodářství a družstva, které vznikly převážně v poslední etapě socializace drobných řemeslných živností. Ani tyto služby, ani síť prodejen obchodů převzatá od soukromníků nevyhovovala úkolům socialistického obchodu svým rozmístěním, velikostí a vybavením. K rozvoji služeb přispěl významnou měrou IX. sjezd KSČ, který vytyčil úkol rozšířit je a zkvalitnit. XIV. sjezd KSČ stanovil úkol rozšířit objem služeb do r. 1975 proti roku 1970 o 30 %.

Čas spotřebovaný na domácí práce činí v ČSSR ročně 6 miliard hodin a zaměstnaná žena má o $\frac{1}{3}$ méně volného času než muž. Největší položku zabírá příprava jídla. Proto je třeba zvyšovat úroveň závodních jídelen, jejich počet a růst výroby polotovarů. V posledních letech počet závodních jídelen a strážníků roste. Počet závodů veřejného stravování činí přibližně 24 tisíc. Je třeba také rozšiřovat obchodní síť (v období od r. 1962 do r. 1972 bylo u nás postaveno 64 nových obchodních domů a další se budují), včetně dálkového prodeje podle katalogů.

Jednou z prvořadých hodnot člověka socialistické společnosti je volný čas. Musíme proto napomáhat všestranně rozvíjet služby i obchodní síť, výrobu spotřebních předmětů a všeho, co usnadňuje domácí práce a má vliv na rozšiřování volného času ženy.

Libuše Drábková: Žena a vědeckotechnický rozvoj

Z hlediska socialistických přeměn je velmi významné uplatňování žen ve vědě, technice a zemědělství.

Květnové plénum ÚV KSČ z roku 1974 ukázalo vědeckotechnický rozvoj jako celospolečenský proces, který musí být chápán jako organické sepětí vymožeností vědeckotechnické revoluce s přednostmi socialistické hospodářské soustavy. Věda se stává bezprostřední výrobní silou a výroba vědeckým plánovitým procesem. Vědeckotechnická revoluce stále více zasahuje do všech oblastí našeho života včetně volného času a práce v domácnosti. Výrazně spojí pracovní síly a vede k růstu produktivity práce, urychluje se cyklus výzkum - vývoj - výroba. Směřuje k odstranění těžkých manuálních nároků z práce žen a všech pracujících, k vyloučení práce ve zdraví škodlivých prostorách, k odstranění monotonie použitím programově řízených strojů a linek atd.

Je třeba vychovávat mladou generaci pro vědeckotechnickou revoluci a v tomto rámci zapojovat ženy-techničky do vyšších řídicích funkcí. V tomto směru nevyužíváme dostatečně zkušeností SSSR a nepracujeme cílevědomě a soustavně v oblasti kádrových rezerv, zejména mezi ženami. Ženy se budou s výsledky procesu dalšího rozvoje vědy a techniky setkávat stále častěji i v mimopracovní činnosti, například při péči o domác-

nost, při výchově mladého pokolení, ve vzdělávacím procesu.

Je třeba začít pracovat na socialistickém modelu ženy a jeho základních funkcích. Jednou z těchto funkcí je a bude funkce výchovná a v ní je obsažen i významný prvek vztahu k technice, který přenáší na své děti.

Josef Muđroch: Současné úkoly — 30 let mírové politiky

Ve vývoji mezinárodní situace v posledních letech došlo k významným kladným změnám. Je to výsledek zásadové a důsledné marxisticko-leninské politiky SSSR a států socialistické světové soustavy vůbec, která vychází ze závěrů mírového programu vytyčeného XXIV. sjezdem KSSS. V programu byly v šesti bodech shrnuty nejdůležitější problémy mezinárodní politiky, a to od vietnamské války až po evropskou bezpečnost, od odzbrojení až po ochranu životního prostředí. Praxe ukázala, že mírový program byl koncipován realisticky a setkal se s ohlasem mezi mírumilovnou veřejností světa. Jsme proto svědky normalizace situace v Evropě, zlepšení vztahů SSSR a USA a dalšími kapitalistickými státy. Kapitalistický svět zažívá hlubokou krizi a naplňují se prognózy Marxe, Engelse a Lenina o nevyhnutelnosti zániku kapitalistického společenského systému.

Vrcholné orgány SSSR vyhlásily v květnu roku 1975 tzv. konkrétní současný program míru pro celý svět: úplné a všestranné prosazení zásad mírového soužití států s rozdílným společenským zřízením, omezení a zastavení zbrojení a nepřetržitý postup k všeobecnému a úplnému odzbrojení. V dalších bodech se hovoří o všestranném rozvoji vzájemných výhodných styků v hospodářství, ve vědě, technice a kultuře. Provolání ÚV KSSS, prezidia Nejvyššího sovětu a vlády SSSR k národům, parlamentům a vládám se setkává s příznivou odezvou.

Celostátní konferenci uzavřela Marie Kabrhelová, předsedkyně ČSSZ. Zdůraznila, že konference je teoretickou přípravou na světový kongres žen v Berlíně a příspěvkem k Mezinárodnímu roku žen.

Jaroslava Bauerová

Několik informací o postavení žen v socialistických zemích*

Socialistické země přistupují k řešení problematiky žen ve společnosti ze stejných východisek, které formulovali již klasikové marxismu. V socialistických společnostech se uplatňují obdobné základní sociálně ekonomické trendy a jsou činěna analogická sociální a politická opatření. Vedle toho se však v jednotlivých zemích projevují určité jemné odlišnosti, vyrůstající z variací historicko-

ekonomického základu a z toho pramenící priority tohoto problému v řadě ostatních, právě tak jako důrazu na ten či onen aspekt problému.

Hlavní platformou, kde se rozpracovávají úkoly související s proměnami postavení socialistické ženy v *Bulharsku*, jsou ústřední rada Bulharských odborových svazů a Výbor bulharských žen. Oba orgány kladou zvláštní důraz na koordinaci těchto proměn s procesem vědeckotechnické revoluce. Jsou vypracovány profiogramy pro všechna povolání a výrobní odvětví, usnadňující diferencovaný přístup v oblasti profesionální orientace dívek a žen jak z hlediska vhodnosti práce pro ženský organismus, tak z hlediska účelného rozdělení ženských pracovních sil podle odvětví a profesí.

V r. 1972 bylo v BLR zaměstnáno 68 % práce-schopných žen a 14 % jich studovalo. V r. 1973 tvořily ženy 45 % z celkového počtu dělníků a úředníků a asi 49 % z celkového počtu pracovníků zemědělských družstev.

Se vzrůstem zaměstnanosti souvisí vzrůst vzdělání. V r. 1972 tvořily ženy 65,7 % z celkového počtu osob, které ukončily středoškolské vzdělání, 48,2 % z absolventů průmyslových a uměleckých škol a 47,3 % z vysokoškolských absolventů. Ženy do věku 25 let se v úrovni vzdělání prakticky vyrovnaly mužům, nedorěšen dosud zůstává problém zvyšování vzdělání žen středního a staršího věku.

Také kvalifikace žen vzrůstá, ne však zcela rovnoměrně. Výrazně vzrůstá ve vyšších vzdělanostních skupinách: v r. 1973 se ženy podílely 38,7 % na celkovém počtu odborníků s vysokoškolským vzděláním a 55,5 % na počtu odborníků se středoškolským vzděláním. Naproti tomu dělnice mají většinou ve srovnání s muži nízkou kvalifikaci.

Ve struktuře pracovních sil podle odvětví jde o postupné překonávání tradiční orientace žen na určitá povolání. Poměr 75:25, vyjadřující jejich účast ve výrobní a nevýrobní sféře, se má do r. 2000 změnit na 1:1. Činí se opatření pro zvýšení účasti žen na perspektivních profesích, spojených s vědeckotechnickým pokrokem, pro zvýšení jejich účasti na racionalizační činnosti atd. (Ve srovnání s muži je v Bulharsku čtyřikrát méně žen-zlepšovatelek a třikrát méně žen-vynálezkyň.) V současné době tvoří ženy 30,4 % vědeckých pracovníků, růst jejich podílu není však uspokojivý — od r. 1962 do r. 1972 vzrostl pouze o 3,4 %. Také v oblasti řízení nezaujímají ženy takové místo, které by odpovídalo jejich podílu na společenské produktivní práci. V r. 1972 tvořily 17 % vedoucích, ředitelů a jejich zástupců a 17,4 % vedoucích odborníků a jejich zástupců. Pro zvýšení jejich účasti v této oblasti se vypracov-

* Informace k tomuto článku jsou čerpány především z referátů na semináři „Účast žen ve společenské produktivní práci“, konaném v Moskvě kon-

cem roku 1974. Situace žen v SSSR zde není popisována. Je jí věnován zvláštní příspěvek v rubrice statí.

vává speciální systém přípravy a postupu žen na vedoucí místa.

Žena je předmětem zvláštní ochrany zejména v souvislosti s mateřstvím. Délka mateřské dovolené činí při narození prvního dítěte 4 měsíce, druhého 5 měsíců, třetího 6 měsíců a každého dalšího 4 měsíce při výplatě 100 % poslední mzdy matky. Po uplynutí této doby má žena právo na další dovolenou pro péči o dítě v délce 6,7 a 8 měsíců podle počtu dětí v rodině při výplatě minimální měsíční mzdy. Pečuje-li matka o nemocné dítě mladší 7 let, vyplácí se jí 100 % mzdy.

Matkám-studentkám vysokých a středních škol je poskytována finanční pomoc ve výši minimální mzdy po dobu rovnající se mateřské dovolené. Po uplynutí této doby dostávají matky-studentky stipendia ve výši minimální mzdy až do ukončení studia. Kromě toho je měsíční přírůstek na první dítě studující matky čtyřikrát vyšší než přírůstek, který dostávají pracující ženy.

Podle druhu a obtížnosti práce jsou pro ženy stanoveny tři kategorie pro odchod do důchodu. V první kategorii vzniká nárok na důchod ve věku 45 let při 15 odpracovaných letech, ve druhé ve věku 50 let při 20 odpracovaných letech a ve třetí ve věku 55 let při 20 odpracovaných letech. Matky, které vychovaly 5 a více dětí mají v první kategorii nárok na důchod ve 40 letech a ve druhé a třetí kategorii ve 45 letech. Důchod činí 80 % mzdy.

Předválečné Maďarsko bylo v Evropě známé jako země „tří milionů žebráků“. Většina dospělých mužů byla bez zaměstnání a ženy pracovaly převážně jako pomocné síly v zemědělství nebo pomocnice v domácnosti. Pouze 20–30 % přesčepných žen bylo v pracovním poměru.

Po osvobození země se v důsledku politických a ekonomických přeměn vytvářelo stále více možností pro zařazení žen do práce. Procento žen z aktivně činných osob činilo v roce 1949 30 %, v r. 1960 36 % a v r. 1973 43 %. Ze všech přesčepných žen je zaměstnáno 66 %, studuje 8 %, v sociálním zabezpečení či v dlouhodobé pracovní neschopnosti je 8 %, v domácnosti 18 %. Z počtu žen v domácnosti je polovina ve věku kolem 50 let a nehodlá již nastoupit do zaměstnání. U ostatních je problémem to, že převážně žijí v odlehklých venkovských místech, kde nejsou pracovní příležitosti, a nemají žádnou kvalifikaci. Vzhledem k demografické situaci a věkovému složení ženské populace lze tedy v podstatě hovořit o plné zaměstnanosti přesčepných žen.

Hlavní sféry pracovní aktivity žen: průmysl – 37 %, obchod – 12 %, zdravotnictví, osvěta a sféra služeb – 22 %, zemědělství – 22 %.

Stát poskytuje celou řadu výhod různého druhu v zájmu zvýšení kvalifikace žen. Patří

mezi ně například: zabezpečení výhradní pracovní doby, zřizování poraden pro volbu povolání, vyšší mzda v případě získání vyšší kvalifikace, organizování kursů pro ženy v pracovní době. Díky těmto opatřením se neustále zvyšuje profesní připravenost žen. Počet kvalifikovaných dělnic v průmyslu se v posledních deseti letech zvýšil více než o 50 %. Nyní představují ženy 18 % z celkového počtu kvalifikovaných dělníků. Počet absolventek vysokých škol se v posledních 10 letech zvýšil dvaapůlkrát. Dnes činí 39 % všech absolventů.

V oblasti ochrany matek jsou respektovány tyto zásady:

- Podnik nemá právo odmítnout přijmout do práce těhotnou ženu nebo matku s malým dítětem. Naopak, při přijímání se má při stejných ostatních předpokladech dávat těhotným ženám a matkám s malými dětmi přednost.
- Těhotná žena a rodička má právo na 20 týdnů mateřské dovolené při výplatě 100 % mzdy. Po uplynutí mateřské dovolené může žena požádat o tříletou neplacenou dovolenou; po tuto dobu dostává příspěvek na péči o dítě: při narození prvního dítěte – 800 forintů, při narození druhého dítěte – 900 forintů, při narození třetího a dalšího dítěte – 1000 forintů. Tato doba se jí započítává do celkové odpracované doby.
- Pracující žena s jedním dítětem ve věku do 14 let má ročně právo na 2 dny placené dovolené navíc, se dvěma dětmi v tomto věku na 5 dní navíc a se třemi dětmi v tomto věku na 9 dní navíc. Má-li nejméně dvě děti ve věku do 15 let, má každý měsíc právo na jeden den neplacené dovolené.

Soustava těchto přídatků svým způsobem vyvažuje stále ještě existující nedostatek dětských zařízení. V r. 1945 byly umístěny v jeslích pouze 2 % dětí do tří let, v r. 1973 to bylo již 10 %. V mateřských školách bylo v r. 1945 umístěno 10 % dětí ve věku od 3 do 6 let, v r. 1973 to bylo 66 %. Síť dětských zařízení bude rozvíjena paralelně se soustavou poskytování příspěvků na péči o dítě tak, aby ženy mohly volit pro svůj konkrétní případ optimální variantu.

V Německé demokratické republice je otázkám postavení ženy věnována velká pozornost a péče opírající se o výsledky vědeckých analýz. Při Akademii věd funguje vědecká rada orientovaná výhradně na problémy ženy v socialistické společnosti. Členy rady jsou zástupci ústředních státních orgánů, ústředních vědeckých ústavů, vědci z různých vědních oborů, zástupci společenských organizací a zkušení praktici. S radou spolupracuje zvláštní výzkumná skupina Akademie věd. Výzkumná práce je tak úzce propojena s potřebami praxe. Řešeny jsou zejména problémy související se zaměstnaností žen, s jejich školením a vzděláváním a s vytvářením vhodných pracovních a životních podmínek pro pracující ženu. Rada kromě toho koordinuje

výzkumné úkoly realizované jinými institucemi a vydává pravidelně bulletin *Informationen des wissenschaftlichen Beirats „Die Frau in der sozialistischen Gesellschaft“*.

V NDR tvoří ženy téměř polovinu (v r. 1974 – 49 %) všech pracujících v národním hospodářství. Ve svém produktivním věku jsou zaměstnány z 86 %. Počet pracujících žen vzrostl ze 3 miliónů v r. 1949 na 3,9 miliónu v r. 1974. Ženské pracovní síly pronikají do všech odvětví národního hospodářství. Jejich podíl na počtu pracovníků v průmyslu vzrostl z 25,9 % v r. 1949 na 43,5 % v r. 1974. Zcela převažují ve zdravotnictví a školství. Ve zdravotnictví představují 85 % všech pracovníků a na počtu lékařů se podílejí 46 %. Ve školství dosáhl jejich podíl 71 %.

Ženy tvoří více než polovinu všech studujících. Na odborných školách se zvýšil jejich počet z 29 % v r. 1960 na 59 % v r. 1974, na vysokých školách se zvýšil v témže období z 25 % na 48 %. Přitom neustále pronikají do nových a technických oborů. Například na technicky orientovaných odborných školách představují 33,1 % studentů, na vysokých školách v oboru přírodních věd 35,8 % a v oboru technických věd 32,8 %.

Stát činí řadu opatření v oblasti péče o matku a dítě. Placená mateřská dovolená se zvýšila z 11 měsíců v r. 1950 na 18 měsíců v r. 1972. Také finanční pomoc při narození dítěte se od r. 1950 několikanásobně zvýšila; dnes činí 1000 marek. Matkám, které mají více než jedno dítě, se prodlužuje zákonná dovolená na zotavenou o 3–9 dní. Nemá-li matka pět a více dětí nárok na vlastní důchod, obdrží ho z titulu svého mateřství. Zvláštní pozornost společnosti je věnována osamělým matkám. Musí-li přerušit práci, protože dítě nemůže být umístěno v jeslích či mateřské škole nebo protože je nemocné, mají nárok na měsíční podporu ve výši nemocenských dávek, nejméně však ve výši 250 marek na jedno dítě.

Stále vzrůstá počet míst v jeslích a v mateřských školách: v jeslích ze 7 tisíc v r. 1949 na 403 tisíc v r. 1974, v mateřských školách ze 173 tisíc v r. 1949 na 804 tisíc v r. 1974. V současné době navštěvuje jesle 40 % dětí ve věku do 3 let a mateřské školy 80 % dětí ve věku předškolním. Ve školních jídelnách se stravuje 64,7 % dětí. Rychlým tempem jsou také rozvíjeny sféra služeb a vybavení bytů.

Všechna tato opatření umožňují růst účasti žen na řízení společnosti. Podíl žen na počtu poslanců Lidové sněmovny činil v prvním poválečném období 23,8 %, ve čtvrtém volebním období 27,4 % a v posledním, šestém volebním období 31,8 %. Ženy se podílejí na řídicích funkcích v národním hospodářství v poměru 1:3, na funkcích starostů v poměru 1:4, na funkcích ředitelů škol v poměru 1:4 a na funkcích soudců v poměru 1:2. Velmi vysoce se podílejí na odborářských funkcích.

Po obrovských ztrátách na lidských životech, které Polsko utrpělo v druhé světové válce, naráželo poválečné budování socialismu na kritický nedostatek pracovních sil. Proto se ženy musely velmi rychle zapojit do společenské produktivní práce, osvojily si nové profese a ujaly se celé řady funkcí, které byly dříve považovány za výhradní doménu mužů.

Dnes činí podíl žen na počtu pracovníků socialistického hospodářství 43 %, na počtu osob pracujících v soukromé sféře zemědělství se ženy podílejí více než 50 %. Největších hodnot dosahuje jejich procento ve zdravotnictví a sociálním zabezpečení – 74 %, dále ve školství a osvětě – 72 %, v distribuci – 68 %. V průmyslu představují ženy 38 % pracovníků, ve feminizovaných odvětvích, jako je například průmysl textilní, oděvní, potravinářský, v poslední době též elektronický, polygrafický a chemický, dosahuje jejich procento značně vyšších hodnot.

Ženy stále častěji zastávají významné funkce, například inženýry, projektanty, vedoucích podnikových laboratoří, právních zástupců, soudců, prokurátorů.

Z celkového počtu studentů každého stupně vzdělání představují ženy 42 % v kategorii vysokoškolského vzdělání, 53 % v kategorii středoškolského odborného vzdělání, 72 % v kategorii středoškolského všeobecného vzdělání a 31 % v kategorii odborného vzdělání.

Pracujícím matkám (mezi zaměstnanými ženami je 70 % vdaných žen a matek) je poskytována 100 % placená mateřská dovolená (16 týdnů po narození prvního dítěte, 18 týdnů po narození dalších dětí). Matka má dále právo na tříletou neplacenou dovolenou pro péči o dítě, během níž jsou jí započítávána odpracovaná léta bez přerušení, má právo na zdravotnickou pomoc a na rodinné přídatky a po skončení dovolené je jí zajištěn nástup na místo, které zastávala dříve. V případě nemoci dítěte do věku 14 let se poskytuje otcí nebo matce placená dovolená pro péči o dítě, a to až do rozsahu 60 dní za rok.

Neustále se rozšiřuje síť jeslí a mateřských škol; v r. 1973 bylo v mateřských školách umístěno 600 tisíc dětí.

V Polsku byl vytvořen nový model rodiny na základě principu rovnoprávnosti obou partnerů; je zaručen rodinným a poručeniským zákonem. Povinností v domácnosti se stále pravidelněji dělí mezi muže a ženu. Stát současně činí řadu opatření pro vytvoření většího fondu volného času žen. Jde zejména o plánovaný rozvoj bytové výstavby a zařízení bytů a o rozvoj služeb.

Na formování aktivního profilu žen a jejich účasti ve společenském a hospodářském životě má velký vliv činnost polského ženského hnutí, jehož hlavním inspirátorem je *Rada polských žen*, činná při *Polském výboru fronty jednoty národů*.

Vývoj poválečného Rumunska je charakterizován procesem přeměny málo vyspělé agrární země v průmyslově agrární stát s rozvinutým průmyslem. Rumunský průmysl vyrábí dnes téměř třicetkrát více než před třiceti lety, z toho těžké strojírenství 92krát více.

Tento proces přirozeně hluboce ovlivnil i postavení žen. Před třiceti lety pracovalo 80 % žen v zemědělství, 6 % bylo zaměstnáno jako dělnice a 2 % patřila ke skupině inteligence. Dnes představují ženy 45 % pracujících v národním hospodářství, z toho 35,5 % pracovníků v průmyslu, 8,2 % ve stavebnictví, 20,6 % v zemědělství, 23,1 % v lesním hospodářství, 8,8 % v dopravě, 48,3 % ve spojích, 52,1 % v distribuci, 65,3 % ve školství, 41,2 % v umění a kultuře, 41 % ve vědě a 72,1 % ve zdravotnictví a sociální péči. Více než 50 tisíc žen je poslankyněmi národních výborů a 66 žen je poslankyněmi Velkého národního shromáždění.

Vývoj ženské vzdělanosti v Rumunsku je možno ilustrovat srovnáním dvou miliónů negramotných žen v r. 1944 se současnou situací, kdy ženy tvoří 44,5 % z celkového počtu studujících. V r. 1974 dosáhl počet studentek výše 63 713, zatímco v r. 1939 to bylo 6878. Nejvyšší procento žen-studentek vykazuje medicína (65,8 %), pedagogika (64,2 %), ekonomické vědy (48,5 %). Avšak i na vysokých školách technických vzrostlo procento dívek (činí 27,7 %).

Celkový proces emancipace žen není ponechán náhodě, ale je plánovitě usměrňován. V tomto směru hraje podnětnou roli i *Národní rada rumunských žen*.

Také v lidových demokraciích Dálného východu, které se zrodily z urputných bojů, — v *Koreji* a *Vietnamu* — je účast žen na společenské produktivní práci a věcech veřejných významná, či přesněji řečeno významnější než kdekoli jinde.

V *Koreji* rostla průmyslová výroba po celé období industrializace rychlým tempem. Průměrný roční přírůstek činil 19,1 %, což vyžadovalo a současně umožňovalo vysokou zaměstnanost žen. V současné době jsou do pracovního procesu zapojeny téměř všechny práceschopné ženy. V průmyslu představují 50 % pracovních sil, přičemž v lehkém průmyslu jsou zaměstnány téměř výhradně ženy. Na počtu pracovníků v zemědělství se podílejí 60 %. Zaměstnanost žen je zjišťována rovnoměrně ve všech krajích země.

Ženy často zastávají funkce ředitelů průmyslových závodů i podniků a předsedů zemědělských družstev. Z cca dvou miliónů pracujících žen vykonává 130 tisíc povolání inženýrů či technických a odborných pracovníků.

Pro zvýšení kulturní a technické úrovně žen a všeho obyvatelstva vůbec bylo zavedeno povinné desetileté vzdělání pro chlapce i pro dívky.

Počet jeslí a mateřských škol dosáhl 60 tisíc. Zaměstnané ženy mají nárok na placenou mateřskou dovolenou v délce 77 dní a poté na zařazení na pracoviště, které vyhovuje jejich zdravotnímu stavu. Na ulehčení práce žen v domácnosti je pamatováno výstavbou nových továren na zpracování potravin, výrobu polotovarů a výrobu moderního kuchyňského zařízení.

Vietnamská demokratická republika bude je socialismus za zvlášť těžkých podmínek, po období dlouhých bojů proti francouzským kolonialistům a americké agresi. Problematika žen byla v podstatě řešena již v tomto období řadou usnesení a dekretů vydaných Stranou pracujících a vládou. Týkaly se péče o ženy a děti, práce žen, zajišťování jejich přípravy a zvyšování kvalifikace a ochrany zdraví pracujících žen.

Úloha žen ve všech sférách společenského života se v důsledku toho rychle zvyšovala, zvyšovala se i jejich kvalifikace. V zemědělské výrobě tvoří podíl ženské práce více než 60 %. Ve státním sektoru se procento zaměstnaných žen zvýšilo z 5 % v r. 1955 na 43,3 % v r. 1973. Ženy představují 65,7 % pracovníků v lehkém průmyslu, 58,9 % pracovníků v distribuci, 60 % pracovníků v potravinářském průmyslu, 54 % pracovníků ve školství, 58,2 % pracovníků ve zdravotnictví a 25–38 % pracovníků v těžkém průmyslu, dopravě, stavebnictví atd. Na počtu kvalifikovaných dělníků se podílejí jednou třetinou.

Počet žen, které pracují ve funkcích ředitelů a náměstků ředitelů se zvýšil ve srovnání s r. 1965 dvakrát. V Národním shromáždění ve druhém volebním období (r. 1960) představovaly ženy 14,6 % poslanců, ve čtvrtém volebním období (r. 1971) vzrostl jejich podíl na 29,8 %.

Odborného a vysokoškolského vzdělání dosáhlo téměř 100 tisíc žen. Ve školním roce 1974–1975 tvořily dívky 50 % žáků všeobecně vzdělávacích škol.

Stát poskytuje každoročně dotaci ve výši 20 miliónů dongů na dětské jesle. Organizace péče o předškolní děti je velmi rozmanitá, přizpůsobená specifickým potřebám. V r. 1973 bylo v jeslích umístěno 35 % všech dětí příslušného věku.

V celé zemi byla rozvinuta síť zdravotnických zařízení zajišťujících zejména péči o matky a děti. Úmrtnost rodiček se v r. 1969 snížila ve srovnání s r. 1945 300krát, úmrtnost novorozenců 30krát.

Zátěž ženy pracující v domácnosti se liší v závislosti na iniciativě jednotlivých oblastí. V některých městech byla zřízena střediska běžných služeb a dodávání potravin do domu, jinde musí ženy dosud vynakládat mnoho času na domácí práce. Rozvíjí se však hnutí za vytvoření rodiny nového typu, v níž by odpovědnost a povinnost byly věcí celého malého kolektivu, tj. nejen obou rodičů, ale i dětí. Tento způsob nejen odlehčuje zatížení ženy, ale přispívá i k upevnění rodinných vazeb.

Odlišnost a nuance v řešení ženské problematiky v jednotlivých socialistických zemích jsou spíše drobné, v jisté míře reflektují rozdíly historicko-ekonomického vývoje a netýkají se základní orientace, kterou lze zhruba charakterizovat těmito trendy: prudkým růstem zaměstnanosti žen, prudkým zvyšováním jejich vzdělanosti, technizací vzdělání, pomalejším zvyšováním účasti žen na řízení ve sféře ekonomické i politické, odlehčováním tradiční zátěže žen pomocí rozvoje služeb a společenské péče o dítě.

I za předpokladu těchto společných trendů však pro nás mohou být některé náměty a zkušenosti z jiných zemí poučné.

Eva Bártová

Zeny ve Švédsku

O Švédsku, které je vyspělou kapitalistickou zemí, se často hovoří jako o vzoru pro sociální zákonodárství a je nezdárka ve svých vymoženostech srovnáváno i s naší republikou. Přinášíme excerpty z oficiálního materiálu zpracovaného k Mezinárodnímu roku ženy Elisabet Sandbergovou, která je členkou tzv. *Poradního výboru pro rovnoprávnost mezi muži a ženami při švédské vládě*. I tento materiál ukazuje na vážné problémy švédských žen, které nespočívají ani v pozave, ani v národních rysech, ale především v existenci kapitalistického způsobu výroby. Švédské sociální zákonodárství je nejlepším plodem buržoazní demokracie v současné době. Neodstraňuje však ani nezaměstnanost, ani hlubokou nerovnost v odměňování mužů a žen, ani profesní omezenost žen a všechny další rozpory podmíněné třídními antagonismy kapitalistické společnosti.

Základní občanská práva byla ženám ve Švédsku přiznána později než v jiných evropských zemích, což se přisuzuje skutečnosti, že zde došlo k průmyslovému rozvoji později než v ostatních kapitalistických zemích. První ženské organizace se začínaly tvořit na konci devatenáctého a na začátku dvacátého století. Celonárodní organizace pro boj za politické volební právo žen byla založena v r. 1902. Všeobecné a rovné volební právo všem občanům, tedy i ženám, bylo přiznáno teprve v r. 1919. V r. 1920 byl vydán tzv. manželský zákoník, který přiznával vdáným ženám stejné právní a ekonomické postavení jako jejich manželům.

Koncem dvacátých let tohoto století bylo svobodným ženám sice přiznáno právo na práci, ale v období velké krize v třicátých letech bylo značně okleštěno. Až do r. 1939 nebylo nezákonné, když zaměstnavatel odmítl přijmout ženu, která se zasnoubila, vdala nebo očekávala dítě. Teprve od r. 1945 se přiznává ženám právo na práci téměř ve všech povoláních.

Vydávání zvláštních zákonů na ochranu pracujících žen bylo zpočátku nepopulární

i mezi ženami samými, neboť bylo považováno za metodu, jak ženám uprát právo na lépe placené zaměstnání. Proto první konference sociálně demokratických žen, která se konala ve Stockholmu v r. 1907, se vyslovila proti zákazu noční práce žen. Tento zákaz však byl přes velký odpor prosazen v r. 1909 nejprve v některých průmyslových odvětvích a později byl rozšířen na veškerou výrobu a řemesla a platil do r. 1962. V současné době platí pro noční práci mužů a žen stejné předpisy. Výjimka se týká pouze dolů, kde ženy musí mít k práci povolení. Jediný bezpodmínečný ochranný zákon pro všechny ženy stanoví, že ženy nesmějí pracovat s olovem. Další ochrana se pak týká mateřství.

Zaměstnanost švédských žen postupně rostla. V letech 1965–1974 se zvýšil počet zaměstnaných žen s dětmi mladšími 7 let. Zatímco v roce 1965 bylo zaměstnáno jen 37 % takových matek, v roce 1974 to bylo již 57 %.

Od r. 1965 do r. 1974 vzrostl počet zaměstnaných žen ve Švédsku o 300 000, zatímco počet zaměstnaných mužů klesl téměř o 30 000. Ekonomický růst, k němuž v období 1965 až 1974 ve Švédsku došlo, byl by stěží možný, kdyby ženy nenastoupily do zaměstnání.

V r. 1974 byly ve Švédsku zaměstnány 4 milióny obyvatel (při celkové populaci více než 8 miliónů lidí), z toho 1,6 miliónu žen. Nejvíce žen (225 300) vykonávalo kancelářskou práci, dále 242 400 žen pracovalo ve zdravotnictví, 212 000 žen pečovalo o staré osoby a děti a pracovalo v kuchyních. 127 200 žen bylo zaměstnáno jako prodáváčky, 124 100 žen vykonávalo dozorní a úklidové služby, 98 200 žen se zabývalo výchovnou činností, 72 700 žen pracovalo jako účetní a pokladní a 69 600 žen působilo v takových službách, jako například v kadeřnictví, prádelnách, čistírnách apod. V takzvaných ženských povoláních pracovalo celkem 81 % všech zaměstnaných žen a jen 20 % všech výdělečně činných mužů. Došlo však i k částečnému pronikání žen do tradičních mužských povolání a v období 1965–1974 se zvýšilo procento žen pracujících v těchto povoláních (například v kovo-průmyslu z 2 % na 6 %, ve strojírenství ze 7,2 % na 10,6 %, v elektrárenském průmyslu z 5,4 % na 9,7 %, ve dřevozpracujícím průmyslu z 1,5 % na 5,4 % a u řidičů motorových vozidel a tramvají z 1,2 % na 3,5 %). Avšak to nic nemění na všeobecné tendenci, která stále převažuje, že většina zaměstnaných žen pracuje v malém okruhu společensky nízko hodnocených a špatně placených povolání.

Mnoho švédských žen současně pracuje méně nebo méně pravidelně než muži. Částečný pracovní úvazek je u žen obvyklejší než u mužů. Podle nové studie *Poradního výboru pro rovnoprávnost mezi muži a ženami* 650 000 švédských občanů pracovalo v r. 1964 méně než 35 hodin týdně (50 000 mužů a 600 000 žen).

U žen je též větší nezaměstnanost než u mužů. Relativní nezaměstnanost v r. 1974 činila u mužů 1,7 %, u žen 2,4 %.

Mimo pracovní proces bylo v r. 1974 celkem 1,2 miliónu obyvatel ve věku 16–64 let, z toho 30 000 mužů a 900 000 žen. Z mužů 125 000 studovalo a více než 100 000 bylo práce neschopných. Z žen 630 000 pracovalo doma, 120 000 studovalo a 75 000 bylo práce neschopných. Přitom méně než jedna třetina žen měla děti mladší 7 let.

Hospodářský život má v různých částech Švédska velmi různé formy. Ženy mají méně pracovních příležitostí, zejména v severních a severovýchodních oblastech, kde je místní hospodářství orientováno na tradičně mužský průmysl. Naproti tomu v jižním Švédsku a ve velkoměstských oblastech je zaměstnáno podstatně více žen.

Pokud jde o ekonomické postavení, svobodné i vdané ženy mají ve Švédsku značně horší postavení na trhu práce než muži. Příčin je celá řada. Ženy jednak vykonávají práce, které jsou tradičně nízko společensky hodnoceny a placeny. Zaměstnané ženy jsou též průměrně mladší než muži, protože starší ženy jsou převážně v domácnosti. Ženy odpracovávají v průměru menší počet hodin než muži, což rovněž ovlivňuje mzdy a platy.

Podle zprávy o příjmech z r. 1972 průměrný roční příjem muže činil 40 500 švédských korun, ženy 29 000 švédských korun. Mezi 112 000 zaměstnanci s nejnižšími průměrnými výdělky při plné pracovní době a celoroční práci bylo 70 000 žen.

Ve švédské rodině postupně dochází k určité ekonomické rovnosti mezi mužem a ženou. Od r. 1971 jsou příjmy muže a ženy zdaňovány zvlášť, zatímco dříve byly zdaňovány společně, jako je tomu doposud u příjmů ženatých a vdaných samostatně hospodařících osob a důchodců. Národní pojištění však stále předpokládá, že žena je v obživě závislá na muži.

Také stále trvá placení alimentů rozvedeným ženám. Alimenty však musí stanovit soud, který řeší každý případ individuálně, a je snaha, aby nebyly běžnou záležitostí. Obvykle se platí jen po dobu potřebnou pro přizpůsobení, tj. po dobu, v jejímž průběhu si žena najde práci. Není bez zajímavosti, že alimenty mohou být též přiznány rozvedenému muži.

Značného pokroku bylo dosaženo ve vzdělání žen. Formálně bylo stejné právo na vzdělání přiznáno ženám v r. 1928, kdy dívky získaly právo studovat na středních školách s maturitou. Předtím dívky mohly maturity dosáhnout jedině v soukromých školách.

V základní škole, která je devítiletá, získávají chlapci i dívky stejné vzdělání, a to i v takových předmětech, jako je hospodaření v domácnosti a ruční práce.

Střední škola trvá dva, tři nebo čtyři roky. Dívky na středních školách poněkud méně než chlapci, protože dívky většinou volí kratší dobu studia na střední škole.

Dívky převládají ve studiu svobodných umění a sociálních otázek, zatímco chlapci ve studiu technických a přírodních věd.

Podíl žen na univerzitách a odborných školách činí v současné době asi 45 %. Na těchto typech škol studují dnes mladé ženy téměř stejně často jako mladí muži a starší ženy studují dokonce častěji než starší muži.

Rovněž ve výkonu domácích prací došlo k některým změnám. Zatímco v třicátých letech bylo běžné, že v rodinách vyšších a středních tříd byly služebné, je to v dnešních domácnostech řídký jev.

Péče o domácnost však doposud převážně spočívá na ženách. Například výzkum z r. 1967 ukázal, že alespoň o dvě osoby v domácnosti se staralo 80 % žen proti 9 % mužů; 7 % mužů pomáhalo v domácnosti alespoň hodinu denně.

Odpovědnost mužů za péči o domácnost a o děti a přerozdělení tradiční dělby práce v rodině je předmětem živé diskuse.

Děti a výdělečné povolání znamenají doposud u mnoha žen neřešené dilema. Dříve se považovalo za přirozené, že tento konflikt je výhradním problémem žen.

V současné době se oficiálně prisuzuje dvojí role oběma rodičům a v emancipovaných kruzích je snaha nerozlišovat při péči o děti mezi mužem a ženou. Praxe je však taková, že hlavní díl povinností jak pokud jde o péči o domácnost, tak pokud jde o péči o děti připadá ženě.

Z 1,1 miliónu rodin s dětmi má téměř polovina jedno dítě a jen 40 000 rodin má čtyři nebo více dětí.

V r. 1974 mělo více než 400 000 předškolních dětí a průměrně 62 % všech dětí mladších 17 let (koncem r. 1973 byly ve Švédsku dva milióny dětí, z toho 785 000 ve věku do 6 let a více než 1,2 miliónu ve věku 7 až 17 let) zaměstnanou matku.

Zvýšená zaměstnanost žen posílila příjmy rodin s dětmi. Přesto jsou mezi rodinami velké rozdíly, k jejichž odstranění mají napomoci progresivní daňové sazby.

Opatření pro zvýšení účasti žen na výdělečné činnosti a veřejném životě nesměřují ani tak k rozšiřování institucí péče o dítě, ale spíše k tomu, aby muži přebírali více odpovědnosti za domácnost a děti. Přitom je zdůrazňován poznatek, že pro vývoj malého dítěte je významný úzký vztah k otci. První zákon nastolující změny v tomto směru vstoupil v platnost v r. 1974 a povoluje rodičům rozdělit si sedm měsíců dovolené po narození dítěte. Jak ukázala předběžná statistika, 30–40 % rodin ve Stockholmu této možnosti využívá. V případě nemoci dítěte se povoluje jednomu z rodičů 10 dnů dovolené pro péči o nemocného.

Veřejná činnost švédských žen je rovněž předmětem diskuse a kritiky ze strany pokrokové části veřejnosti. Švédským ženám bylo dlouho upíráno hlasovací právo a účast na politické činnosti. I když nyní tyto formální překážky byly odstraněny, je oprávně-

neňe kritizovano to, že i v současné době tvoří politiku muži podle mužských hodnot a pro muže.

Reakcí na praktické vyloučení žen z politického života je existence řady ženských organizací, které do jisté míry připravují ženy pro práci v jiných organizacích.

V posledních letech se ve Švédsku velmi diskutuje o problému stejné ekonomické a politické aktivity mužů i žen.

Je tématem knih, rozhlasových a televizních programů, studijních kurzů, konferencí, novinářských článků, politických manifestací apod. Zajímavé jsou i prognózy, podle nichž bude v r. 1980 pracovat téměř o 100 000 žen více než v r. 1974, zatímco se očekává pokles zaměstnaných mužů. Předpokládá se, že v r. 1980 bude pracovat 2,3 miliónu mužů a 1,8 miliónu žen.

Je v souladu s dějinným vývojem, že i ve Švédsku bude stoupat počet zaměstnaných žen a že také poroste jejich vzdělanostní úroveň. Avšak přes řadu vymožeností zůstává základním problémem této země (na jehož řešení závisí i hloubka a stabilita sociálního zákonodárství) likvidace kapitalistického zřízení, které může sice nabývat mírnějších forem, avšak neztrácí svůj antagonistický, ve své podstatě protilidový charakter.

Libuše Lišková

Ženy v rozvojových zemích: příklad arabských států*

Proces rozvoje hospodářsky zaostalých zemí třetího světa je významným momentem ovlivňujícím postavení žen v těchto oblastech. Rozvoj je heslem naší doby. Je i důležitým bodem programu Spojených národů. Na základě rozsáhlé analýzy, provedené jednotlivými komisemi OSN, vyhlásila tato organizace léta 1960–1970 za první rozvojovou dekádu a stanovila pro ni konkrétní cíle. Při závěrečném vyhodnocení bylo shledáno, že vytyčených cílů nebylo dosaženo, a proto pro období 1970–1980 byla vyhlášena druhá rozvojová dekáda. Mezi hlavní faktory, které narušily program rozvoje, patří nedostatečnost aktivní účasti žen ve výrobě.

V zemích třetího světa nabývá problematika žen v kontextu důrazu na celkový rozvoj nových rozměrů. Nejde již pouze o boj za rovnoprávnost, politická práva a pracovní ochranu, ale především o zapojení žen do společenské výroby na základě stejných podmínek, jako má muž a občan podílející se na odpovědnosti za rozvoj své společnosti.

Přitom je až dosud pracovní zapojení žen v těchto zemích velmi nízké. Statistická ročenka Mezinárodního úřadu práce z r. 1973 uvádí tyto podíly pracujících žen z celkového počtu žen:

Angola	4,7 %	1960
Argentina	16,4 %	1960
Bangladéš	10,8 %	1961
Brazílie	13,2 %	1970
Čad	14,7 %	1972
Ecuador	12,7 %	1962
Filipíny	21,3 %	1970
Chile	15,2 %	1971
Indie	11,9 %	1971
Indonésie	22,0 %	1971
Irán	8,3 %	1966
Kolumbie	11,6 %	1964
Kypr	24,2 %	1972
Mexiko	10,4 %	1970
Niger	6,1 %	1960
Nigérie	16,0 %	1963
Pákistán	5,5 %	1971
Panama	17,7 %	1970
Peru	14,4 %	1970
Salvátor	21,5 %	1971
Venezuela	13,1 %	1971
Zambie	16,6 %	1969

Pokud jde o arabské státy, jsou k dispozici data, která nezachycují stejná hlediska. V *Jordánsku* činilo v r. 1961 procento pracujících žen z celkového počtu žen 2,6; ženy zde pracují převážně v administrativě, školství, zdravotnictví a textilním průmyslu. Analogický údaj z *Bahrajnu* činí 3,3 %; ženy pracují téměř výlučně ve školství. *Kuvajť* udává v r. 1970 2 % zaměstnaných žen z ženské populace, a to ve školství a zdravotnictví. V *Alžírsku* činí toto procento 1,3, přitom se však ženy podílejí 25 % na celkovém počtu pracovních sil; vzrůstá zde jejich podíl v průmyslu a ve službách. V *Tunisku* jsou v zaměstnaneckém poměru 3 % žen a jejich podíl na celkovém počtu pracovních sil činí 12,5 %. V *Libyi* se v posledních letech počet ekonomicky aktivních žen zvyšuje. V r. 1971 činilo toto procento 4,5 % a v r. 1975 mělo dosáhnout 5,3 %. V *Libanonu* se ženy podílejí na celkovém počtu pracovních sil 17,5 % a v *Iráku* 2,3 %.

Faktory brzdící účast arabských žen v procesu hospodářského rozvoje

1. Nedostatek vhodných ekonomických projektů umožňujících využít pracovní síly, které jsou k dispozici.

Arabské země, právě tak jako všechny ostatní rozvojové země, které byly dlouho dobu pod cizí nadvládou, jsou zatíženy dědictvím chudoby, nevzdělanosti a zaostalosti. Přestože již získaly politickou nezávislost, jsou imperialistickými státy udržovány v ekonomické závislosti různými půjčkami, orientovanými převážně do nevýrobních projektů. K tomu přistupuje importovaný západní model spotřeby, jenž také brzdí proces rozvoje.

* Emilie Naffová, autorka tohoto článku, generální tajemnice jordánské sekce Organizace arabských žen, je 20 let členkou Komunistické strany

Jordánska a členkou Mezinárodní demokratické federace žen. V rámci Jordánské organizace žen se věnuje výzkumu problematiky arabských žen.

Arabské ženy nehrají aktivní roli v tomto procesu. Jejich práce je dosud považována za bezvýznamnou, je chápána spíše jako pomocná činnost v některých sektorech. Jejich nízká pracovní aktivita nejen negativně ovlivňuje národní hospodářství, ale je současně břemenem pro pracující muže. Tři čtvrtiny společnosti tak konzumují výsledky práce jedné čtvrtiny a v důsledku toho se nemůže vytvořit žádný přebytek v rozvojovém procesu.

2. Vysoké procento ženské negramotnosti.

Procento negramotnosti arabských žen je velmi vysoké a negativně ovlivňuje proces rozvoje. V r. 1971 vypadalo srovnání mužské a ženské negramotnosti takto:

Země	% negramotných mužů	% negramotných žen
Alžírsko	63	86
Bahrajn	45	63
Egypt	50	76
Jemen	21	72
Jordánsko	49	85
Kuvajt	42	75
Súdán	70	91
Sýrie	25	51
Tunis	54	82

Druhá regionální konference zabývající se bojem proti negramotnosti konstatovala, že v r. 1971 zůstávalo v arabských státech ze 100 dětí mužského pohlaví 20 negramotných, zatímco u dětí ženského pohlaví činilo toto číslo 42.

3. Diskriminace žen ve vzdělání a kvalifikaci.

Vzdělání a odborný výcvik jsou důležitým momentem v rozvojovém procesu, který nutně vyžaduje kvalifikované pracovníky. V arabských zemích jsou ženy stále předmětem diskriminace jak ve vzdělání vůbec, tak v odborném výcviku. Ženy jsou v nejlepším případě školeny pro tradiční ženské práce – jako ošetřovatelky, sekretářky a švadleny.

4. Nedostatek sociálních opatření a zařízení usnadňujících ženám práci a pracovní diskriminace.

Stát nečiní žádná opatření usnadňující práci žen, která je znesnadňována

- nedostatkem jeslí a mateřských škol,
- krátkostí placené mateřské dovolené.

Pracovní diskriminace se projevuje v

- nestejně odměně za stejnou práci a v celkových nižších mzdách vůbec (např. v lehkém průmyslu činí někdy mzda žen pouhou jednu šestinu mzdy mužů),
- nestejných možnostech postupu,
- zaměstnání v méně významných odvětvích, kde jsou nízké mzdy,
- zaměstnání při pracích, pro něž neplatí ochranné předpisy.

Cesta k odstranění diskriminace arabských žen

Účast žen na společenské produktivní práci je důležitým předpokladem zapojení žen do procesu rozvoje a jeho urychlení. Nemůže však být ponechána spontánnímu a neorganizovanému vývoji. Socialistické země a jejich systém plánování, respektující všechny aspekty života společnosti, jsou pro nás dobrým příkladem.

Má-li být dosaženo změny v postavení arabské ženy, je třeba vycházet z vědecky plánované politiky a učinit tato opatření:

1. Vypracovat sociálně ekonomické projekty rozvoje pro venkovské i městské oblasti, pro zemědělství, průmysl i služby, a zajistit tak dostatek pracovních příležitostí pro ženy.

2. Vydat příslušné zákony upravující postavení ženy v rodině a ve společnosti, zaměřené zejména na odstranění diskriminace v práci, postupu, mzdách a sociálním a zdravotním zabezpečení.

3. Vynaložit soustředěné úsilí k odstranění vysoké negramotnosti žen. UNESCO v této souvislosti zdůraznilo, že boj proti negramotnosti nemůže být úspěšný, nebude-li spojen se sociálně ekonomickými změnami vedoucími k pozemkové reformě a k širokým plánům rozvoje.

4. Zajistit odborný výcvik žen k dosažení všech druhů kvalifikace nutné v procesu hospodářského rozvoje.

5. Vybudovat potřebná zařízení pro ulehčení života pracující matky, jako například jesle, mateřské školy, jídelny, prádelny, výrobu levných hotových oděvů a automatických přístrojů pro domácnost.

6. Považovat mateřství za důležitý společenský úkol, který vyžaduje podporu společnosti nejen v oblasti péče o dítě, ale i v oblasti působení na kulturní a vzdělanostní úroveň ženy a na organizaci jejího života.

7. Stimulovat práci a boj ženských organizací za realizaci zásad vyhlášených v ústavě, zákonech a nařízeních, a to zejména v oblasti ochrany ženské práce.

8. Orientovat masové komunikační prostředky k tomu, aby působily na změnu tradičních představ o ženské práci jako o práci druhořadé a vysvětlovaly mužům i ženám význam sociálně ekonomického rozvoje.

Emilie Nafforá

Sociologický průzkum „Uplatnění absolventů vysokých škol Slovenské socialistické republiky z roku 1967 v praxi“

Otázka přípravy vysokoškolsky kvalifikovaných socialistických odborníků má nejen svůj vnitřní kvantitativní a kvalitativní aspekt, ale její druhou stránku tvoří rozmístování vysokoškolsky kvalifikovaných odborníků do jednotlivých resortů národního hospodářství a vytváření vhodných podmínek pro jejich využití, uplatnění i další rozvoj.

Problémata příprav a uplatnění vysokoškolsky kvalifikovaných pracovníků v praxi je v ČSSR už delší dobu pocítována jako velmi živá a aktuální, a to jak z hlediska zájmu o studium jednotlivých oborů, jejich profilů, specializace a délky studia, tak i z hlediska uplatnění absolventů.

Vzhledem k aktuálnosti a naléhavosti úkolu zkvalitnit přípravu vysokoškolsky kvalifikovaných odborníků, pověřilo ministerstvo školství SSR Ústav školských informací v Bratislavě, aby připravil a realizoval sociologický průzkum *uplatnění absolventů vysokých škol v praxi*. Řešení úkolu bylo zadáno oddělení racionalizace řízení a správy školství. Průzkum byl uskutečněn v r. 1972 a 1973 týmem interních a externích pracovníků u opíral se o zkušenosti ministerstva školství ČSR.

Ve výzkumném záměru nebylo přirozeně možné vyčerpat celou paletu problémů souvisejících s danou problematikou. Výzkumníci považovali za optimální zaměřit se na cíle související se dvěma širšími problémovými okruhy: a) s teoretickou a odborně praktickou připraveností absolventů škol, dosaženou po dobu studia na vysokých školách ve vztahu k vykonávané práci, respektive funkci po absolutoriu; b) s podmínkami a okolnostmi zařazení a uplatnění absolventů vysokých škol v praxi. Pro tyto problémové okruhy byly stanoveny průzkumné cíle dvojího charakteru:

1. charakteru teoretického — získání nových poznatků o tomto sociálních jevu, jeho kauzalitě, vzájemných vztazích s jinými sociálními jevy;

2. charakteru řídicího, správního, operativního (inženýrsko-organizačské funkce sociologie z hlediska řízení společenské praxe).

Přestože hlavním cílem výzkumu bylo zpracování materiálu pro účely řídicí, správní a operativní, nesměla být zanedbána ani stránka teoretická.

Výběrový soubor a organizace průzkumu

Pro volbu výběrového souboru byl směrodatný časový činitel. Šlo o to, aby zkoumaní absolventi vysokých škol měli dostatečný „časový odstup“ od absolutoria školy, odstup ne příliš krátký ani příliš dlouhý k tomu, aby pocítovali ještě relativně živý kontakt s vysokou školou, na níž studovali. Zároveň bylo třeba, aby již dosáhli určitou stabilizaci svého postavení v zaměstnání, aby tedy všechny zkoumané problémy byly v jejich zorném poli. Vzhledem k tomu, že v případě absolventů vysokých škol hrozilo při výběru souboru vážné nebezpečí porušení reprezentativnosti v důsledku změn adresy posledního trvalého bydliště z doby studia na vysoké škole, kterou měli badatelé k dispozici, byl nakonec průzkum uskutečněn na základním souboru absolventů z roku 1967. Vycházelo se i z toho, že zvolením doby pěti let od ukončení vysoké školy jsou plně respektovány požadavky průzkumu.

Výzkumným nástrojem byl dotazník, který přes známé nevýhody měl umožnit získat informace od velkého počtu lidí v relativně krátkém čase a jehož použití odpovídalo personálním a finančním možnostem výzkumníků. Dotazník byl ověřen v prosinci 1972 a v lednu 1973 pilotáží u absolventů bratislavských fakult (kromě lékařské), jejichž soubor představoval 16násobnou zmenšeninu základního souboru. Adresy poskytl děkanáty jednotlivých fakult a míra návratnosti dotazníků byla 50,4 % s dobou návratnosti 6 týdnů. Empirický materiál z předvýzkumu byl analyzován v únoru až květnu 1973 v obsáhlé zprávě a postupně byla vypracována druhá, třetí, a konečně čtvrtá, poslední verze dotazníku. Pro některé obory (lékařské a farmaceutické fakulty) byl dotazník modifikován.

Konečná úprava dotazníku, konzultovaná i s pracovníky strojné početní stanice, byla rozčleněna na tři části: I. Základní údaje, II. Uplatnění absolventů vysokých škol v praxi, III. Prohlubování vzdělání po absolvování vysoké školy. Původně otevřené otázky byly nakonec nahrazovány otázkami zavřenými a do dotazníku byly zařazeny tři kontinuální otázky týkající se hodnocení kvality vysokoškolského studia z hlediska vykonávané práce absolventů, péče zaměstnavatele o absolventy vysoké školy a realizace očekávání absolventů, pokud jde o jejich uplatnění v praxi. Metodologicky je tato bodovací stupnice (škála v rozpětí od + 5 bodů do — 5 bodů) nejzajímavější, její analýza překračuje však rámec naší informace.

V roce 1967 absolvovalo vysoké školy v SSR 4508 posluchačů denního studia, z toho 2363 připadalo na techniky, 1330 na univerzity, 760 na pedagogické fakulty a 35 na školy uměleckých směrů. Začátkem července 1973 byl dotazník expedován poštou absolventům denního studia vysokých škol Slovenské socialistické republiky z roku 1967, československým státním občanům, kteří obdrželi diplom o absolvování. Z terénního průzkumu byli vyloučeni účastníci předvýzkumu. Doba návratnosti — přestože nebylo dovoleno nejvhodnější období (o letních dovolených a prázdninách) — byla opět přibližně 6 týdnů. Míra návratnosti dotazníků byla 46 %. 1970 dotazníků bylo použito pro konečné zpracování. Reprezentativnost srovnávaná se skutečným zastoupením jednotlivých skupin oborů studia na celkovém počtu absolventů v základním souboru a v souboru respondentů je přiměřená. Dokazuje to tabulka 1, zajímavá nejen srovnáním základního a výzkumného souboru, ale i vlastním zastoupením jednotlivých skupin oborů vysokoškolského studia v SSR u absolventů v roce 1967.

Závěrečná zpráva z výzkumu v celkovém rozsahu 155 stran obsahuje vyčerpávající analýzu získaného kvantitativního materiálu, tabulkovou část v rozsahu 49 tabulek a závěry.

Jsou zde zachyceny údaje týkající se původu respondentů, jejich studijní obory, místa nastoupení u prvních zaměstnavatelů, platové

Tabuľka 1

Skupina oborů	Percentuální podíl absolventů podle skupin oborů studia na celkovém počtu v souboru	
	základním	respondentů
Přírodní vědy	3,08	2,94
Hornictví a báňská geologie	0,73	0,96
Hutnictví	1,73	2,33
Strojnictví	8,34	10,05
Elektrotechnika	4,19	6,04
Technická chémie	3,86	5,38
Potravinářství	0,98	0,96
Spotřební průmysl	1,18	1,27
Stavobnictví a zeměměřičství	10,63	11,37
Doprava a spoje	4,70	5,08
Zemědělství a lesnictví	15,04	11,98
Ekonomika a řízení NH	5,77	4,97
Zdravotnictví	13,18	11,37
Společenské vědy	2,73	2,03
Učitelství	22,64	22,89
Umění	1,22	0,00

a bytové podmínky při nástupu zaměstnání a po pětileté práci, docházka do práce, rodinný stav a počet dětí, fluktuace, druh vykonávané práce a její přiměřenost vysokoškolskému vzdělání, vzdělání bezprostředních nadřízených, zvyšování kvalifikace a jeho formy. Zvláštní skupinu tvoří odpovědi, jimiž respondenti hodnotí práci vysoké školy podle toho, jak je připravila pro praxi, jimiž hodnotí péči zaměstnavatele o osobní potřeby absolventů, o jejich zapracování, o využití jejich kvalifikace a také míru splnění očekávání respondentů při nástupu do pracovního procesu.

Hlavní závěry výzkumu

1. Úspěšnost studia na vysoké škole je možno u zkoumaných absolventů kladně hodnotit jen z hlediska ukončení studia v požadovaném termínu, kdy ukončilo 90 % absolventů. Nejčastěji nebylo dokončeno studium včas pro přerušení studia a opakování 1. ročníku. Protože výzkum se zabýval jen absolventy, chybí údaje o příčinách neúspěšnosti studia těch, kteří vysokou školu nedokončili. Z hlediska dosaženého prospěchu musíme hodnotit úspěšnost vysokoškolského studia negativně, protože jen 10 % absolventů prospělo s vyznamenaním.

2. Největší část zkoumaných absolventů studovala na fakultách technického a univerzitního směru (dohromady 75 %). Dominantní postavení mezi slovenskými vysokými školami má Slovenská vysoká škola technická v Bratislavě a dále Univerzita Komenského v Bratislavě. Mezi skupinami studijních oborů dominuje učitelství pro školy I. cyklu, zeměměřičství a lesnictví, zdravotnictví, stavebnictví, zeměměřičství a strojírenství. 55 % chlapců preferovalo technické obory, 51 % děvčat pedagogické a lékařské fakulty.

3. Nejvíce zájemců o vysokoškolské studium pochází z Bratislavy a ze Západoslovenského kraje. Minimální počty se rekrutují z tzv. méně rozvinutých okresů (Velký Krtíš, Humenné, Košice-venkov, Stará Ľubovňa, Svidník, Vranov). U absolventů středních škol z těchto a dalších okresů je třeba důrazněji podněcovat zájem o vysokoškolské studium již pro tendenci absolventů pracovat po absolutoriu v místě trvalého bydliště. Je zapotřebí vycházet z diferencované oblastní potřeby vysokoškolsky vzdělaných kadrů a jít i cestou systému materiálních výhod pro ty absolventy, kteří odcházejí na pracoviště v méně rozvinutých okresech. Tato praxe se praktikuje i v SSSR.

4. Existuje značná migrace absolventů vysokých škol. Převažuje však tendence pracovat a bydlet v místě trvalého bydliště z období před nástupem vysoké školy. Jinak je výraznější zájem o práci v Bratislavě.

5. Organizovanost absolventů z roku 1967 ve společenských organizacích (SSM, SSZ) je poměrně nízká. Zde se jistě projevil neblahý vliv krizových let 1963–1969.

6. Přibližně 80 % zkoumaných absolventů uzavřelo manželství, nejčastěji v prvním roce po ukončení studia. Absolventky se setkávají při hledání partnera s řadou těžkostí. V rodinách absolventů existuje výrazná tendence k jedno až dvojčetnosti, v 50 % případů první dítě přichází do jednoho roku po svatbě. Stupeň zaměstnanosti obou manželů je v rodinách zkoumaných absolventů velmi vysoký; převažují rodiny s vysokoškolským vzděláním obou partnerů.

7. Převládající formou řešení bytové otázky u zkoumaných absolventů je družstevní výstavba. Značná část absolventů bydlí společně s rodiči. U jedné třetiny absolventů jsou bytové poměry skromné až nevyhovující. U vět-

šiny absolventů zjistili výzkumníci identitu mezi místem pracoviště a místem trvalého bydliště.

8. Na místo u prvního zaměstnavatele absolventi nejčastěji nastupovali do 2 měsíců od ukončení studia na vysoké škole. 75 % absolventů nemělo těžkosti při hledání zaměstnání odpovídajícího jejich specializaci. Zpráva uvádí některé těžkosti například u absolventů filozofických fakult. Absolventky se však setkávaly s poměrně značným nezájmem o práci žen. Rozhodující okolností při výběru prvního zaměstnání byla zpravidla studovaná specializace, práce v místě trvalého bydliště a perspektiva odborného růstu.

9. Výška nástupního platu u 75 % absolventů nepřekročila hranici 1400 Kčs, u absolventek a univerzitních směrů byla nižší. V současnosti jsou převažujícími platovými kategoriemi 2201–2200 Kčs a 2201–2400 Kčs.

10. Sociologický průzkum zjistil značnou fluktuaci absolventů, zejména v prvním a druhém roce zaměstnání. Příčinou této fluktuace je nejčastěji práce mimo trvalé bydliště, nedostatečné finanční ohodnocení, nedostatečná perspektiva odborného růstu, bytové a rodinné důvody. Značná je i meziodvětvová fluktuace.

11. Po ukončení školy nastoupilo 31 % absolventů na místa, pro něž bylo předepsáno jen středoškolské vzdělání a ještě v době výzkumu přibližně jen 80 % absolventů vykonávalo práce a funkce, pro něž je předepsáno vysokoškolské vzdělání a jen 36 % absolventů vykonávalo práci, která svým obsahem zcela odpovídala vystudovanému oboru.

12. I v oblasti dalšího vzdělávání po ukončení vysoké školy je možno konstatovat poměrně nepříznivý stav, protože cca 50 % absolventů dosud žádnou organizovanou formou nestudovalo. Nejčastější formou prohlubování vysokoškolského vzdělání je základní a odborné postgraduální studium. Zvláště špatná je situace u technických a zemědělských oborů.

13. Pokud jde o hodnocení vysokých škol samých, signalizovali absolventi největší nedostatky zejména v oblasti průpravy pro řídicí a organizátorskou práci a v praktické přípravě a specializaci získané na vysoké škole. Kladně oceňovali oblast teoretické přípravy. Přímě se tu jeví potřeba zavádění výuky takových disciplín, jako jsou specializované varianty psychologie, sociologie, personalistiky a kádrové práce, teorie řízení apod., stejně jako výklad platných právních norem, které se váží na výkon jejich budoucího povolání. Volá se po zlepšení styku vysokých škol s praxí, zlepšení úrovně souvislé (řízené) praxe posluchačů a po zvýšení počtu, úrovně a účelnosti praktických cvičení na vysokých školách. Tyto otázky spolu s širším zapojováním odborníků z praxe do pedagogické práce na vysokých školách jsou plně v souladu s požadavky červencového pléna ÚV KSČ 1973 i květnového pléna ÚV KSČ 1974.

14. Také analýza empirické empirické materiálu v otázkách péče zaměstnavatelů o absolventy vysokých škol po jejich nástupu do praxe ukázala celou řadu otevřených problémů.

Uvedené závěry ukazují, že výzkumníci odpovíděli na všechny otázky vytyčené v projektu výzkumu, hovořili otevřeně o pozitivních i negativních jevech. Závěry se přitom týkají jak celého zkoumaného souboru, tak — zejména v parciálních zprávách — řady jeho subsystemů, oborů studia, jednotlivých vysokých škol a jejich fakult i oblasti národního hospodářství a společenského života. Hlavním požadavkem se jeví potřeba hlubšího zkoumání a objasňování spjatosti našeho systému vysokých škol se širšími sociálními procesy rozvinuté socialistické společnosti, jak to zdůraznila oponentura výzkumu.

*

Na závěr je třeba zdůraznit několik věcí. Především je nesporné, že uvedený sociologický průzkum je pozitivním činem. Jeho zadání a objednávka i jeho profesionální provedení odpovídá naší společenské potřebě a prokazuje jednoznačně užitečnost a prospěšnost marxisticko-leninské sociologie a jejich metod pro současnou etapu budování vyspělé socialistické společnosti i kvalitativní překonávání nedostatků, jak v poslední době ukázalo listopadové zasedání ÚV KSČ 1974 v cestě kritické náročnosti a analýzy.

Metodika sběru primárních informací cestou dotazníku i jejich vědecké zpracování bylo v recenzovaném výzkumu na vysoké úrovni. Přesto však z metodologického hlediska základní problém výzkumu vidím v tom, že se omezil na jeden dotazník pro absolventy vysokých škol. Přiliš jsme si zvykli v našich sociologických výzkumech vydávat třeba i jednostranné odpovědi za celou pravdu. Objektivní údaje lze však zjišťovat i přímo od institucí a pokud jde o další výjimečně cenné a jedinečné údaje, které sociologický průzkum absolventů vysokých škol zjistil a které jsou ve svém obsahu nové, pak jejich vědeckou kvalitu snižuje to, že jde jen o subjektivní povědomí respondentů, neověřené a neověřené jinými metodami a technikami sociologického výzkumu a málo srovnávané se statistickými a jinými vědeckými daty. V tomto směru bude třeba daný výzkum konfrontovat s výsledky jiných výzkumů, popřípadě jej opakovat v určitých intervalech a na vyšší úrovni. Přímě se nabízí další dotazník anebo interview s vedoucími hospodářských anebo státních institucí, kde absolventi pracují, anebo s představiteli vysokých škol, kde studovali. Někdy i sám průzkum dotazníkem mohl jít dále — například až do specializace studia společenských oborů, kde nám stále ještě chybí fakty k argumentaci proti nadměrnému zájmu o studium a hlubší analýza uplatnění absolventů jednotlivých společenských specializací v praxi. Ale to by mohl již být námet pro další výzkum.

Tato kritická poznámka naprosto neznamená negaci daného průzkumu. Užitečnost a společenská prospěšnost výsledků sociologického průzkumu absolventů vysokých škol z roku 1967 je mimo pochybnost. Jde jen o to, abychom naše sociologické výzkumy a průzkumy kompletovali, srovnávali je navzájem a dosahovali tak stále kvalitnější sociologické informace, použitelné jak v praxi řídicích orgánů strany a státu, například v plánování, tak i v propagandě a ve výchovné činnosti. Vždy musíme mít na mysli všechny funkce marxisticko-leninské sociologie, funkci teoretickou, ideologickou, kritickou i aplikační (inženýrsko-organizátorskou). Naše sociologické výzkumy jsou vždy empiricko-teoretické, slouží bezprostřední praxi i rozvíjení teorie marxismu-leninismu. Musí být proto co nejkomplexnější, jen tak můžeme naplňovat jejich třídní socialistický smysl a cíl.

Karel Bláha

Bibliografie publikací o problematice žen

Výběr knih a článků publikovaných v období od r. 1970 do pol. r. 1975

Knihy

Benoit, N. - Morin, E. - Paillard, B.: *La femme majeure, nouvelle féminité, nouveau féminisme*. Doullens, Club de l'Obs 1973. 160 s.

Bauerová, J. - Berka, J.: *Problémy zaměstnaných žen*. Hradec Králové, Dům techniky ČVTS Pardubice 1971. 203 s.

Bauerová, J.: *Zaměstnaná žena a rodina*. Praha, Práce 1974. 160 s.

Blinova, J. P.: *Socialno-ekonomičeskoje položenije trudjaščichsja ženščin Italii*. Moskva, Nauka 1972. 165 s.

Brabcová, V.: *Manželství, rodina, rodičovství*. Praha, Horizont 1973. 125 s.

Čumakova, T. J.: *Sem'ja, moral', pravo*. Minsk, Nauka i tehnika 1974. 213 s.

Dan-Spinoiu, G.: *Factori obiectivi și subiectivi în integrarea profesională a femeii*. Cercetare concretă de psihologie socială a condiției femeii. București, Editura Academiei R. S. R. 1974. 280 s.

Dýchodový věk žen a jeho diferenciace. Praha, Čs. výzkumný ústav práce a sociálních věcí 1974. 192 s.

Les femmes salariées. Travaux de la Vème Conférence nationale (17–18 mai 1973). Préface de G. Séguay. Paris, Édition sociales 1973. 247 s.

Ferriss, A. L.: *Indicators of trends in the status of American women*. New York, Russell Sage Foundation 1971. 20, 451 s.

Fogarty, M. P. - Rapoport, Rhona - Rapoport, R. N.: *Sex, career and family*. Including an international review of women's roles. London, Allen and Unwin 1971. 580 s.

Die Frau und die Gesellschaft. Aus der Geschichte des Kampfes um die Gleichbe-

rechtigung der Frau. Leipzig, Verlag für die Frau 1974. 224 s.

Galenson, M.: *Women and work: an international comparison*. Ithaca, New York, State School of Industrial and Labor Relations 1973. 120 s.

Greer, G.: *The female Eunuch*. New York, Bantam Book 1971. 372 s.

Chabaud, J.: *Éducation et promotion de la femme*. Paris, Unesco 1970. 157 s.

Chafe, W. H.: *The American woman*. Her changing social, economic and political roles, 1920–1970. New York, Oxford University Press 1972. 351 s.

Charčev, A. G. - Golod, I. S.: *Professionalnaja rabota ženščin i sem'ja*. Sociologičeskoje issledovanije. Leningrad, Nauka 1971. 174 s.

Charčev, A. G.: *Ženskij trud i sem'ja*. In: *Sociologija i sovremennost*. (Doklady sovet-skich učenyh.) Moskva 1974, s. 178–189.

Jankova, Z. A. - Jazykova, V. S.: *XX vek i problemy sem'ji*. (Po itogam XII Meždunar. seminaru po issledovaniju sem'ji.) Moskva, Znaniye 1974. 72 s.

Kuhrig, H.: *Aktuelle Probleme der gesellschaftlichen Stellung der Frau*. In: *Soziologische Probleme der Klassenentwicklung in der DDR*. Materialien vom 2. Kongress der marxistisch-leninistischen Soziologie in der DDR, 15.–17. Mai 1974. Berlin, Dietz 1975, s. 126–135.

V. I. Lenin o úlohe ženy v spoločnosti a skúsenosti z riešenia ženskej otázky v socialistických krajinách. Materiály medzinárodného sympozia venovaného 100. výročiu narodenia V. I. Lenina. Zost. O. A. Chvale-novová a T. N. Sidorovová. Prel. z rus. orig. Bratislava, Pravda 1974. 295 s.

Loring, R. - Wells, T.: *Breakthrough: women into management*. New York, Van Nostrand and Reinhold 1972. 11, 202 s.

Maïler, N.: *Prisonnier du sexe*. (Trad. de l'amér). Paris, Laffont 1971. 238 s.

Maksimov, L. V.: *Bračno-semejnyje otnošenija i puti ich soveršenstvovanija v uslovijach razvitogo socializma*. Avtoref. dis. Moskva, Moskovskij gosud. universitet 1974. 25 s.

Marx, K. - Engels, F. - Lenin, V. I.: *K ženské otázce*. Sest. podle rus. orig. Přel. z ruš., angl., něm., franc. a ital. Úvod V. Křepeláková. Praha, Svoboda 1973. 243 s.

Marx, K. - Engels, F. - Lenin, V. I.: *Úvahy o rodině a mládeži*. Vybr. a uspoř. J. Máchová. Praha, Mladá fronta 1973. 107 s.

Materialien zu sozialen Verflechtungen der Landfrauen und Landfamilien in der Bundesrepublik Deutschland. Ergebnisse einer empirischen Untersuchung. Bonn, Forschungsstelle der Forschungsgesellschaft für Agrarpolitik und Agrarsoziologie 1971. 5, 222 s.

Michel, A. (Ed.): *Family issues of employed women in Europe and America*. Leiden, Brill 1971. 166 s.

- Miller, K.: *Sexual politics*. New York, Avon 1971. 393 s.
- Mitchell, J.: *Woman's estate*. New York, Pantheon Books 1971. 182 s.
- Murphy, I. L.: *Public policy on the status of women*. Lexington, Heath 1973. 129 s.
- Podoláková, K. - Valná, S.: *Spôsob života zamestnaných žien v mimopracovnom čase*. Etapa čiastkovej úlohy. Bratislava, Výskumný ústav životnej úrovne 1973. 138, 5, 4 s.
- Probleme der Frauenqualifizierung*. Berlin, Dietz 1971. 150 s.
- Prokopec, J. - Dytrych, Z. - Schüller, V.: *Rozvodové chováni a manželský nesoulad*. Praha. Výskumný ústav psychiatrický 1973. 150, 29 s.
- Radical feminism*. Ed. by A. Koedt, E. Levine. A. Rapone. New York, Quadrangle Books 1973. 8, 424 s.
- Rapoport, Rhona - Rapoport, R. N.: *Dual-career families*. Harmondsworth, Penguin Books 1971. 326 s.
- Die Rolle der Frau im ökonomischen, politischen und sozialen Leben des sozialistischen Rumäniens*. Bukarest, Politischer Verlag 1974. 195 s.
- Rossi, A.: *The feminist papers: from Adams to de Beauvoir*. New York, Columbia University Press 1973. 716 s.
- Rowbotham, W.: *Woman's consciousness, man's world*. New York, Penguin Books 1974. 136 s.
- Safilios-Rothschild, C.: *Toward a sociology of women*. Lexington, Xerox College Publ. 1972. 12, 406 s.
- Safilios-Rothschild, C.: *Women and social policy*. Englewood Cliffs, Prentice-Hall 1974. 197 s.
- Salimova, F. S.: *Ženščiny nezavisimoi Indii (1947-1970 gg.)*. Moskva, Nauka 1974. 172 s.
- Sas, J. H.: *Életmód és család. Az emberi viszonyok alakulása a családban*. (A Békés megyei életmód vizsgálat alapján.) Budapest, Szociológiai Kutató Intézetének Kiadványai MTA 1973. 259 s.
- Sem'ja kak ob'jekt filosofskogo i sociologičeskogo issledovaniya*. Otv. red. A. G. Charčev. Leningrad, Nauka 1974. 148 s.
- Socialnyje issledovaniya*. Vyp. 4. Problemy braka, sem'ji i demografii. Moskva, Nauka 1970. 207 s.
- Strzemińska, H.: *Praca zawodowa kobiet a ich budżet czasu*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne 1970. 291 s.
- Szabady, E.: *Tanlmányok a nők helyzetéről*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó 1972.
- Vaněk, A.: *Příznaky krize manželské rodiny*. Praha. Stát. pedagogické nakl. 1971. 357 s.
- Velikij Oktjabr' i raskrepoščeniye ženščin Srednej Azii i Kazachstana (1917-1936 gg.)*. Sbornik dokumentov i materialov. Sost. sbor. Ju. P. Dzagurova. Moskva, Mysl 1971. 462 s.
- Warzywoda-Kruszyńska, W.: *Zbieżność cech społecznych współmałżonków*. In: *Struktura i rozwój społecznej*. Wrocław, Ossoli-num 1973. s. 125-166.
- Women's liberation*. Perspectives. Ed. M. E. Adelman and J. G. Pival. New York, St. Martin's Press 1972. 150 s.
- Z průzkumů mezi mladými ženami*. Praha, Min. práce a sociálních věcí CSR 1974. 129 s.
- Žena a právo*. Zprac. aut. kol. pod ved. S. Radvanové. Praha, Orbis 1971. 304 s.
- Ženščiny mira v bor'be za socialnyj progress*. Otv. red. N. A. Kovaľskij. Moskva, Mysl 1972. 380 s.
- Casopisecké články**
- Andrjuškavičene, J.: *Zamestnanost žien a problematika voľného času*. [Prel. z rus. orig.] Sociológia, 5, 1973, č. 3, s. 254-257.
- Bakša, J.: *K problémom zamestnanosti vysokoškolsky kvalifikovaných žien - absolventiek VŠP v Nitre, v poľnohospodárstve SSR*. Sociologie a historie zemědělství, 8, 1972, s. 31-38.
- Bakša, J.: *K uplatňovaniu absolventiek VŠP v Nitre v poľnohospodárskej praxi*. Sociológia, 7, 1975, č. 2, s. 158-162.
- Bártová, E.: *Postavení ženy v poválečné Americe a jeho determinanty*. Sociologický časopis, 10, 1974, č. 5, s. 488-498.
- Bártová, E.: *Postoje k problému ženy a rodiny*. Několik úvah nad výsledky jednoho mezinárodního výzkumu. Sociologický časopis, 8, 1972, č. 1, s. 44-59.
- Bártová, E.: *Žena a rodina v zrcadle společenského výzkumu v ČSSR*. Sociologický časopis, 9, 1973, č. 2, s. 206-216.
- Bauerová, J.: *„Mýtus“ ženy za socialismu?* Nová mysl, 25, 1971, č. 3, s. 368-375.
- Bauerová, J.: *Postavení ženy v socialistickém Československu*. Nová mysl, 29, 1975, č. 2, s. 243-253.
- Bauerová, J.: *Rodinná problematika vedoucích pracovníc*. Sociologický časopis, 6, 1970, č. 5, s. 449-460.
- Braun-Galkowska, M.: *Osobowościowe uwarunkowania układu sił w rodzinie*. Roczniki filozoficzne, 20, 1972, č. 4, s. 59-74.
- Dunovský, J.: *Mateřství zaměstnaných žen a problémy péče o jejich děti v nejtěžším věku*. Sociologický časopis, 7, 1971, č. 2, s. 148-159.
- Haňdla, M.: *Postavenie a možnosti uplatnenie sa žien v hutníckom podniku*. Sociológia, 6, 1974, č. 5, s. 434-437.
- Hinnerová, J.: *Vedecký výskum ženskej problematiky v NDR*. Sociológia, 5, 1973, č. 3, s. 271-275.
- Hora, Š.: *O probléme nízkej účasti žien v riadiacej činnosti*. Syntéza, 6, 1973, č. 3, s. 81 až 85.
- Hora, Š.: *Sociálne a pracovné podmienky a ich vplyv na sociálnu aktivitu žien*. Sociológia, 5, 1973, č. 3, s. 232-239.
- I'eva, N.: *Sociologické problémy ženy a budovanie vyspelej socialistickej spoločnosti*. [Prel. z bulh. orig.] Sociológia, 5, 1973, č. 3, s. 248-254.

- Jančovičová, J.: *Problematika ženy v lekárskom povolani na Slovensku*. Sociológia, 6, 1974, č. 5, s. 451–459.
- Jančovičová, J.: *Zvyšovanie účasti žien na riadení spoločnosti*. Sociológia, 5, 1973, č. 3, s. 210–220.
- Jankova, Z.: *O rodinných úlohách pracujúcej ženy*. [Prel. z rus. orig.] Sociológia, 6, 1974, č. 5, s. 460–464.
- Jankova, Z. A.: *V. I. Lenin o sociálnej aktivite žien*. [Prel. z rus. orig.] Sociológia, 5, 1973, č. 3, s. 241–247.
- Kontšeková, O.: *Ekonomická efektívnosť práce žien*. Sociológia, 6, 1974, č. 5, s. 424–433.
- Kontšeková, O.: *Kvalifikácia žien a ich účasť na riadení*. Sociológia, 5, 1973, č. 3, s. 221 až 230.
- Krocsány, D.: *Žena a rodina v socialistickej spoločnosti*. Sociológia, 6, 1974, č. 5, s. 405 až 411.
- Lobodzińska, B.: *Dve miesta práce žien – zamestnanie a domácnosť*. Sociológia, 5, 1973, č. 3, s. 261–266.
- Mach, F.: *Spoločenské problémy práce žien v socialistickej poľnohospodárstve*. Sociológia, 6, 1974, č. 1, s. 42–47.
- Mrkosová, M.: *Z výskumu pracovných podmienok a spoločenské aktivity učiteľiek základných škôl*. Sociológia, 6, 1974, č. 5, s. 446–450.
- Novikova, E.: *Položenije i bor'ba trudjaščich-sja ženščin SŠA*. Rabočij klass i sovremennij mir, 1972, č. 2, s. 88–92.
- Panova, N. V.: *Problémy práce a spôsobu života žien*. [Prel. z rus. orig.] Sociológia, 5, 1973, č. 3, s. 257–261.
- Pimenova, A. L.: *V. I. Lenin o roli ženščiny v sem'je i obščestve*. Učen. zap. Vysš. prof-sojuznoj školy VCSPS, 1972, č. 3, s. 39–53.
- Pisca, L.: *K problémom kolízií medzi hospodárskymi a materskými funkciami žien*. Sociológia, 7, 1975, č. 1, s. 55–64.
- Sagara, D. - Mach, F.: *Profesionalizácia práce žien v socialistickej poľnohospodárstve*. Sociológia, 6, 1974, č. 5, s. 438–445.
- Sas, J. H.: *Spôsob života a rodina*. [Skrát. prekl. z maď. orig.] Sociológia, 6, 1974, č. 5, s. 469–476.
- Sokołowska, M.: *Równouprawnienie kobiet a światopogląd człowieka*. Człowiek i światopogląd, 1974, č. 10, s. 83–103.
- Szalai, J.: *Niektoré sociologické otázky deľby práce v rodine*. [Prel. z maď. orig.] Sociológia, 5, 1973, č. 3, s. 266–271.
- Šimuničová, J.: *Žena a rodina – predmet výskumu v socialistickej spoločnosti*. Sociológia, 5, 1973, č. 3, s. 197–207.
- Tropolova, J.: *Ženata i petidnevna rabotna sedmica*. Sociologičeski problemi, 3, 1971, č. 1, s. 40–54.
- Zukalová, O.: *K problematike postavenia ženy v predsociálnych spoločnostiach a v socialistickej spoločnosti*. Sociológia, 6, 1974, č. 5, s. 412–423.
- Ženy ve světě kapitálu*. Mezinárodní diskuse marxistů. Otázky míru a socialismu, 1973, č. 6, s. 25–33.
- Žižková, J.: *K některým otázkám ekonomické aktivity žen a její struktury v letech 1918 až 1937*. Demografie, 14, 1972, č. 2, s. 132 až 137.
- Žižková, J.: *K otázkám dlouhodobého vývoje zaměstnanosti žen v ČSSR*. Demografie, 14, 1972, č. 3, s. 213–218.
- Publikace o rodině jsou zařazeny pouze pokud se svým obsahem blíže dotýkaly problematiky ženy. Knihy západních autorů se m. j. vybíraly též podle dostupnosti v našich knihovnách, u některých novějších uvedených knih předpokládáme, že budou v dohledné době také k dispozici v ČSSR. V oddíle časopiseckých článků převažují články domácí produkce a překlady, částečně je doplňují články časopisů ze socialistických států.

Sestavila H. Šafářová

U. Otto: Suicidal Acts by Children and Adolescents. A Follow-up Study (Sebevražedné jednání dětí a mládeže)

Acta Psychiatrica Scandinavica. Copenhagen 1972, 123 s.

S publikacemi zabývajícími se sebevražedností se ve světové literatuře setkáváme poměrně často. N. L. Farberow (*Bibliography on suicide and suicide prevention*. National Institute of Mental Health, Maryland, USA, 1969) například uvádí, že v rozmezí let 1958–1967 bylo na toto téma publikováno 1267 vědeckých prací. Většinou však je věnována pozornost sebevražednému jednání dospělých, práce zabývající se suicidální aktivitou dětí a mládeže nepřesahuje počet několika desítek. Příčinu této skutečnosti musíme hledat především v dlouho tradovaných názorech, že sebevražda je jev dítěti a mladistvému téměř či zcela cizí. Různé teorie o „nepřirozenosti“ sebevražedného jednání dětí a mládeže vycházely především ze závěrů, že děti ještě nejsou schopny plně pochopit podstatu života, a tedy ani smrti. Považovaly za absurdní hodnotit sebevražednou aktivitu nedospělých jedinců jako aktivitu záměrnou a uvědomělou. Práce publikované na přelomu našeho století byly pracemi silně spekulativními; většinou operovaly s jednotlivými případy, s jednotlivými kauzistikami, jež dávaly do souvislosti s četbou romantických příběhů. V dvacátých letech se většina prací tohoto typu obracela ke škole jako dominantnímu prostoru konfliktů ústících v sebevražedné jednání dětí a mládeže, zatímco ve třicátých letech se převážně zaměřovala na faktory endogenní. Teprve po druhé světové válce začíná být sebevražednému jednání dětí a mládeže věnována větší pozornost. Na počátku bádání stojí primární analýzy celostátních statistik potvrzující, že sebevražednost představuje jednu z významných příčin úmrtí dětí a mládeže, že sebevražda jako příčina úmrtí se dostala v žebříčku příčin před mnohé vážné choroby. Současně dochází ke vyvrácení až dosud silně zakořeněných názorů, že dítě není schopno pochopit podstatu života, a tedy i smrti, a potvrzuje se, že dítě uvažuje (byť ne v souvislosti se svou vlastní osobou) o možnosti sebevraždy a že se vlastně s tímto fenoménem setkává přímo či zprostředkovaně již ve školním věku.

Anotovaná práce seznamuje s výsledky dlouhodobého výzkumu suicidální aktivity dětí a mládeže ve Švédsku. U. Otto podchytil v letech 1955–59 1727 dětí a mladistvých (věková hranice do 21 let), kteří se pokusili o sebevraždu (nedokonané sebevraždy) a sle-

doval je dalších 10–15 let. Výsledky jeho analýzy základního souboru 1727 dětí a mladistvých se zhruba shodují se závěry výzkumů realizovaných v ČSSR (viz např.: Růžička, L.: *Sebevražednost v Československu z hlediska demografického a sociologického*. Praha, Academia 1968; Stančák, A.: *Samovraždy a sebevražedné pokusy u mladistvých*. Československá psychologie 1968, č. 3; Černý, L. — Mečíř, J.: *Sebevraždy a sebevražedné pokusy u dětí a mladistvých*. In: Dětská psychiatrie. Praha, SZN 1963). Ve Švédsku (práve tak jako u nás) je suicidální aktivita dívek podstatně vyšší než chlapců (poměr je 4 : 1) a období hlavních prázdnin představuje údobí jejího prudkého poklesu. Obecně převažují pasivní metody (otrava medikamenty, plynem); s aktivními metodami se autor setkal jen u chlapců a dívek v předadolescentním věku. Hlavní přímé příčiny sebevražedného jednání se koncentrují do tří motivačních oblastí — konflikty v rodině, škole a na pracovišti, konflikty s partnerem. Za těmito bezprostředními příčinami se skrývá dlouhodobý nedostatek sociálních kontaktů (časté rozvrácení rodiny, narození mimo manželství), sociální izolovanost determinovaná i endogenně. V 53 % případů U. Otto diagnostikoval různou formu neurózy, 16 % případů označil za psychotiky.

V druhé části výzkumu se autor zaměřil na dlouhodobé sledování dětí a mladistvých se suicidálním jednáním. Původně proponovanou metodu osobních kontaktů s výzkumnými objekty odmítl z důvodů etických a potřebné údaje získal ze záznamů zdravotnických středisek, rejstříků trestů, záznamů o vojenské prezenční službě, národním pojištění (nemocnost, invalidní důchod, úmrtí) a dalších zdrojů. Zkoumané děti a mladiství se suicidálními tendencemi měli mnohem častěji ve svých zdravotnických kartách záznamy o dlouhodobém onemocnění, případně o přiznání invalidního důchodu. Zhruba 48 % těchto jedinců-mužů bylo vojenskou zdravotnickou službou klasifikováno jako jedinci s určitou somatickou vadou (kontrolní skupina 48,4 %), u 53 % byly zjištěny poruchy ve sféře mentální (kontrolní skupina 5,7 %). Ve srovnání s kontrolní skupinou ve sledované skupině byl významně vyšší počet jedinců buď ještě svobodných, či již rozvedených, tedy jedinců obtížně navazujících a udržujících těsné interpersonální vazby. Je logické, že křivka úmrtnosti v této skupině byla vyšší než ve skupině kontrolní. Z 84 jedinců, kteří ve vymezeném období zemřeli, 67 spáchalo sebevraždu (převážně chlapci a muži). Jak muži, tak i ženy použili při svém druhém či dalším pokusu o sebevraždu buď stejnou metodu (zabezpe-

čili však její vyšší účinnost), nebo aplikovali metodu mnohem účinnější (častěji aktivní metodu). K opakovanému pokusu o sebevraždu docházelo nejčastěji v období prvních dvou let po prvním pokusu.

Jak bylo uvedeno již v úvodu, prací zabývajících se sebevraždami dětí a mládeže není ve světové literatuře nadbytek. Svoji roli zde hraje jistě i obtížnost získávání údajů, neboť jen v málo zemích existuje (jako např. v ČSSR) povinnost hlásit všechny případy dokonaných i nedokonaných sebevražd a jednotná evidence (u nás tyto údaje shromažďuje a publikuje od r. 1963 *Ústav zdravotnické statistiky v Praze*). Nedostatkem většiny zná-

mých prací je jejich jednostranná, úzká zaměřenost buď na faktory endogenní, nebo pouze či převážně na faktory exogenní. Na práci U. Otty, již by bylo možno vytýkat mnohé nedostatky, především z aspektu metodologického a metodického, však je cenné právě to, že se — a to systematicky — snaží ukázat propojení jednotlivých činitelů. Ukazuje, jak určité sociální prostředí evokuje latentní dispoziční biologické a jak specifické sociální prostředí vytváří podmínky k formování „sociálně křehké“ osobnosti, obtížně vzdorující pozdějším náporům života.

Eliška Freitová

Teoretické otázky sociologie

- M. N. Rutkevič:* Tendence změny sociální struktury sovětské společnosti (stať druhá)
F. R. Filippov: Sociální mobilita v sovětské společnosti
V. I. Starověrov: Překonání podstatných rozdílů mezi městem a vesnicí jako součást úkolu vybudování sociálně homogenní společnosti
M. T. Jovčuk: Aktuální problémy rozvoje socialistické kultury na vesnici
Z. A. Jankovová: Vývoj osobnosti ženy v sovětské společnosti
T. M. Dridze: Lingvistickosociologické aspekty masové informace. (Informativně účelový přístup k rozboru textu a efektu jazykových „nůžek“ v informačním procesu.)

Sociální plánování

- V. M. Ponomarev - B. D. Lebin:* Matematické metody v ekonomickém a sociálním plánování
L. N. Gorbunovová - V. V. Lepjoshkin: Sociální plánování v chabarovském trustu Železobeton - 1

Aplikovaný výzkum

- V. D. Patrušev - V. A. Šabašev:* Vliv sociálně ekonomických pracovních podmínek na spolupráci a vzájemnou pomoc ve výrobním kolektivu
R. V. Ryvkina: Bytové podmínky a způsob života vesnického obyvatelstva
J. V. Porochuk - M. S. Šepel'jovová: O spojování výrobních a rodinných funkcí dělnických žen

Sociologická věda a praxe

- J. K. Fiševskij:* Sociologické výzkumy efektivnosti přednáškové propagandy v organizacích společnosti „Vědění“

Fakta, komentáře, poznámky (z pracovního stolu sociologa)

- V. A. Smirnov:* Zkušenosti využití společenských doporučení pro sběr sociologické informace
F. S. Raimov - G. V. Rysin: Aplikace výpočetní techniky při evidenci a distribuci sociálních a bytových fondů v Kamském automobilovém závodě
L. Kořínková - J. Pernica: Sociální efektivnost péče o matku a dítě (na materiálu ČSSR)

Metodika a technika sociologických výzkumů

- G. I. Saganěnko:* Problém stálosti výchozích údajů v sociologickém výzkumu
V. S. Avanesov: Hodnověrnost rozdílů a použití maticových metod v sociologických výzkumech

Z dějin sociologického myšlení

- V. Z. Rogovin:* A. V. Lunačarskij o socialistickém způsobu života (ke stému výročí narození)
A. R. Korsunskij: Zkušenosti z výzkumu politických názorů vojáků wehrmachtu v době Velké vlastenecké války
A. B. Gofman: Náboženství ve filosoficko-sociologické koncepci E. Durkheima

Kritika současné buržoazní sociologie

- G. V. Osipov:* Krize teoreticko-metodologických základů buržoazní sociologie
V. G. Metreveli: K otázce o teorii referenčních skupin v současné buržoazní sociologii
S. A. Efirov: Kritické poznámky o „kritické sociologii“ Franka Ferrarottiho

SOCIOLOGIA

Z obsahu č. 1/1976

- Zvara J.:* Marxisticko-leninská sociológia pred XV. zjazdom KSČ
Ritomský A.: K Marxovmu prínosu v poznání kvality, kvantity a miery spoločenských javov
Benkovičová L.: K predmetu a metóde sociológie Wilfreda Pareta
Gibarti E.: Kategória záujmov v marxisticko-leninskej literatúre a jej falzifikácia „autentickými marxistami“

- Romaněnková L. V.:* Dialektika uvedomelého a živelného v tvorivej aktivite sovietskej mládeže
Harmachyová V.: Clusterová analýza
Ollík T.: Výskum postojov ukrajinského obyvateľstva v ČSSR
Prokopec J.: Sociální služba Kontakt — zkušenosti a problémy

Кабрелова М.: 1975 год — Международный
год женщины — часть мирового
революционного процесса

СТАТЬИ

Гамерник Э.: Положение женщины в се-
мье при социализме

Бауэрова Я.: Марксизм-ленинизм и жен-
ский вопрос

Сергеева Г. П.: Участие женщин в обще-
ственном производительном труде на
современном этапе строительства соци-
ализма

Бартова Е.: Историческое развитие по-
литического участия женщин

Вечерник И. - Витечкова Я.: Изменения
в некоторых условиях и чертах образа
жизни трудящихся женщин в ЧССР
Дуповский И. - Мркосова М.: К анализу
основных функций и возможных дис-
функций семьи в нашем обществе

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ОТДЕЛ

Чех В. - Юк Э.: Непользованный ис-
точник изучения женского вопроса

Иллер М. - Форт М.: Развитие занято-
сти женщин в народном хозяйстве
ЧССР за 1954—1973 гг. в свете из-
бранных статистических показателей

РЕЦЕНЗИИ

Гартль Я.: Семья как объект философ-
ского и социологического исследования

Иллер М.: М. Соколовска, Эмансипация
женщины и социализм (на немецком
языке)

Вечерник Я.: Г. Д. Синици, Объективные
и субъективные факторы в профессио-
нальной интеграции женщин (на ру-
мынском языке)

СООБЩЕНИЯ И ИНФОРМАЦИИ

Бауэрова Я.: Сообщение об общегосудар-
ственной конференции к Международ-
ному году женщины по теме «Что дал
женщинам социализм и как женщины
способствуют развитию социалистиче-
ского общества»

Бартова Е.: Несколько данных о поло-
жении женщин в социалистических
странах

Лийкова Л.: Женщины в Швеции

Нафтова Е.: Женщины в развивающихся
странах: пример арабских государств

Влага К.: Социологическое исследование
устроившихся на работу окончивших
высшие учебные заведения Словацкой
социалистической республики в 1967 г.

Шафаржова Г.: Библиография публика-
ций по проблематике женщин

АННОТАЦИИ

Содержание журнала «Социологические
исследования» № 4/1975

Содержание журнала «Социология» № 2
за 1976 г.

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS. Vydává Ústav pro filozofii a sociologii, ČSAV, Jilská 1, 110 00
Praha 1, telefon 249-391, v ACADEMII, nakladatelství Československé akademie věd, Vo-
dičkova 40, 112 29 Praha 1. — Objednávky a předplatné přijímá PNS, administrace odborné-
ho tisku, tř. Obránců míru 2, 656 07 Brno. Lze také objednat u každého poštovního
úřadu nebo doručovatele. — Vychází šestkrát ročně. Cena jednotlivého sešitu Kčs 10,—,
roční předplatné Kčs 60,—. — Objednávky ze socialistických zemí vyřizuje ARTIA, Ve
Smečkách 30, 111 27, Praha 1. — Tiskne Státní tiskárna, n. p., závod 4, Sámova 12, 101 46
Praha 10. Rukopis tohoto čísla odevzdán do tiskárny v listopadu 1975. Číslo vyšlo v březnu
1976.

Sole agents for all western countries with the exception of the German Federal Republic
and West Berlin JOHN BENJAMINS, B. V., Amsteldijk 44, Amsterdam (Z.), Holland, Orders
from the G. F. R. and West Berlin should be sent to Kubon & Sagner, P. O. Box 68, 8000
München 34 or to any other subscription agency in the G. F. R. Annual subscription: Vol.
21, 1976 (6 issues) Dutch Glds. 56,— (DM 54,—).

© ACADEMIA, Praha 1976.